

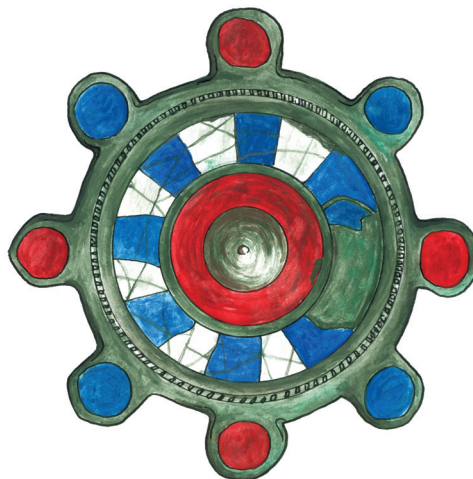
PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LVIII
2006

WARSZAWA 2006 VARSOVIE

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE**

TOM LVIII

Redaguje zespół / Editorial staff:

mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław Prochowicz, mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, doc. dr hab. Teresa Węgrzynowicz

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka, Marta Stasiak-Cyran, Andrzej Jacek Tomaszewski
Jacek Andrzejowski

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: emaliowana zapinka brązowa
z Babiego Dołu-Borcza, pow. Kartuzy (rys. L. Kobylińska)

Cover picture: enamelled bronze disc brooch
from Babi Dół-Borcz, distr. Kartuzy (drawn by L. Kobylińska)

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2006

© Autorzy, 2006

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją kultury
finansowaną przez
Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego

Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury. Ponadto nasze książki i czasopisma można zamawiać w PMA, tel. +48 (22) 831 32 21–25/110 lub pod adresem internetowym wydawnictwapma@pma.pl

Cennik wydawnictw, wykaz publikacji i pełen spis zawartości czasopism PMA: <http://www.pma@pma.pl/wydawnictwa>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25/141,152; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: j.andrzejowski@pma.pl

SPIS TREŚCI

Contents

ROZPRAWY

- Elżbieta Ciepielewska, Schyłkowopaleolityczne i mezolityczne materiały krzemienne z badań powierzchniowych w międzyrzeczu Pilicy i Wisły 3
Final Paleolithic and Mesolithic flint materials from surface surveys between the Pilica and Vistula rivers
- Barbara Bargieł, Kultura strzyżowska w świetle znalezisk grobowych 65
The Strzyżów Culture in the light of burial finds
- Jan Schuster, O późnych zapinkach kapturkowych (A II 41) 101
Late spring-cover brooches (A II 41)

MISCELLANEA

- Anna Drzewicz, Niezdobiony naszyjnik brązowy z haczykowatym zapięciem ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 121
Bronze plain neck ring with hooked terminals from the collection of the State Archaeological Museum in Warsaw
- Anna Strobilin, Pęsetka brązowa z cmentarzyska kultury oksywskiej w Wyczechowie, pow. kartuski 127
Bronze tweezers from Oksywie Culture cemetery at Wyczechowo, distr. Kartuzy
- Magdalena Mączyńska, Agnieszka Urbaniak, Prowincjonalnorzymska zapinka tarczowata z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski 145
Provincial Roman disc brooch from Wielbark Culture cemetery at Babi Dół-Borcz, distr. Kartuzy
- Magdalena Mączyńska, Uwagi o niektórych typach zapinek II grupy serii wschodniej Oscara Almgrena 159
On selected variants of Oscar Almgren group II, eastern series, brooches
- Jacek Andrzejowski, Łukasz Maurycy Stanaśzek, Hanna Mańkowska-Płiszka, Modła, grób 169 – pierwsza trepanacja czaszki z okresu wpływów rzymskich z ziem polskich 185
Modła, grave 169 – first skull trepanation from the Roman Period at the territory of Poland
- Aleksandra Żórawska, Grób kultury wielbarskiej z cmentarzyska z wczesnej epoki żelaza w Tynwałdzie na Pojezierzu Iławskim 201
A Wielbark Culture grave from an Early Iron Age cemetery at Tynwałd in Iława Lake District

MATERIAŁY

- Andrzej Jacek Tomaszewski, Schyłkowopaleolityczne i mezolityczne materiały krzemienne z cmentarzyska kultury grobów klozowych w Wieliszewie 209
Final Paleolithic and Mesolithic flint materials from a Cloche Grave Culture cemetery at Wieliszew
- Teresa Węgrzynowicz, Cmentarzysko kultury grobów klozowych w Wieliszewie, pow. legionowski 215
Cemetery of Cloche Grave Culture at Wieliszew, distr. Legionowo
- Radosław Prochowicz, Osada z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu rzymskiego w Strzyżowie, pow. hrubieszowski, w świetle badań z lat 1935–1937 i 1939 265
Late Pre-Roman and Roman Period settlement from Strzyżów, distr. Hrubieszów. Insights from investigation made in 1935–1937 and 1939

Andrzej Maciałowicz, Cmentarzysko kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego w Suchodole, pow. sochaczewski Przeworsk Culture cemetery from Late Pre-Roman Period at Suchodół, distr. Sochaczew	283
ODKRYCIA	
Marek Zalewski, Rogowy harpun z rzeki Wilgi An antler harpoon from the Wilga river	371
Jerzy Libera, Niecodzienny zabytek z Polesia Lubelskiego An unusual artefact from Polesie Lubelskie	372
Jerzy Libera, Barbara Matraszek, Znaleźiska grobowe (?) kultury mierzanowickiej na Mazowszu Burial finds (?) from the Mierzanowice Culture in Mazowsze	374
Tadeusz Wiśniewski, Unikatowy zabytek spod Starachowic A unique find near Starachowice	375
Marek Florek, Siekierka brązowa z miejscowości Senisławice, pow. kazimierski Bronze axe from Senisławice, distr. Kazimierza Wielka	377
Mirosława Andrzejowska, Łukasz Maurycy Staniszek, Groby klozowe na warszawskiej Sadybie Cloche graves from Sadyba in Warsaw	378
Radosław Prochowicz, Szpila holenderska ze stanowiska 4 w Tomaszach, pow. ostrołęcki Holstein pin from Tomasz, distr. Ostrołęka, site 4	384
Zbigniew Nowakowski, Nowe znaleziska z Kamieńczyka, pow. wyszkowski New finds from Kamieńczyk, distr. Wyszaków	388
Piotr Łuczkiwicz, Perespa – kolejne cmentarzysko z okresu rzymskiego ze wschodniej Lubelszczyzny? Perespa – a previously unknown Roman Period cemetery from the eastern Lublin Region?	390
Renata Madyda-Legutko, Judyta Rodzińska-Nowak, Joanna Zagórska-Telega, Prusiek, pow. sanocki, stan. 25. Pierwsze cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w polskich Karpatach Prusick, distr. Sanok, site 25. The first Przeworsk Culture cemetery recorded in the Polish Carpathians	394
Jacek Andrzejowski, Łukasz Maurycy Staniszek, Andrzej Grzymkowski, Nieznane cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich w Żmijewie Kościelnym i Żmijewie Gajach, w pow. mławskim New cemeteries from the Roman Period at Żmijewo Kościelne and Żmijewo Gaje, distr. Mława	401
Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz, Cezary Sobczak, Ażurowa zapinka ze wsi Szczeberka, pow. augustowski – import czy naśladownictwo? Openwork brooch from Szczeberka, distr. Augustów: import or imitation?	407
Marek Florek, Wczesnośredniowieczny pochówek szkieletowy z Sandomierza Early Medieval inhumation burial from Sandomierz	410
WYKAZ SKRÓTÓW	413

BARBARA BARGIEŁ

KULTURA STRZYŻOWSKA W ŚWIETLE ZNALEZISK GROBOWYCH

THE STRZYŻÓW CULTURE IN THE LIGHT OF BURIAL FINDS

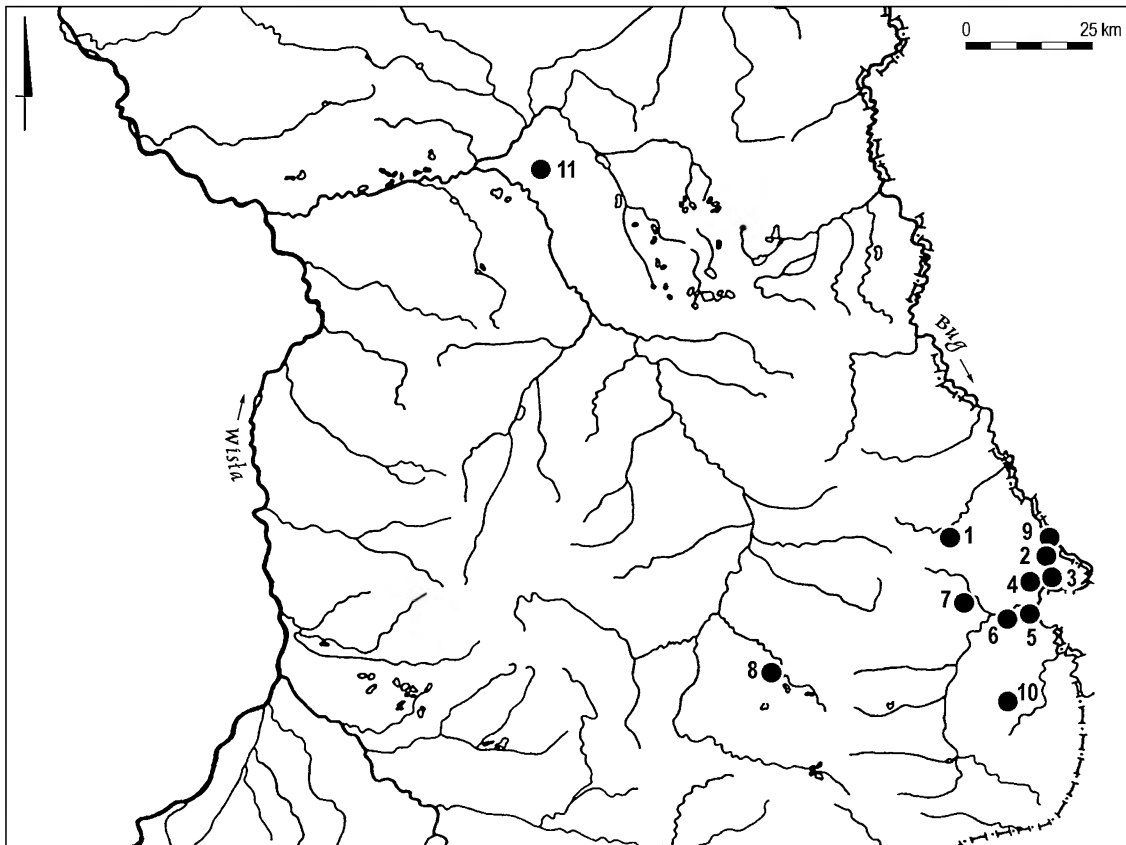
Jerzy Głosik, publikując monografię kultury strzyżowskiej w roku 1968, dysponował materiałami pochodzącymi z 18 stanowisk zlokalizowanych w 14 miejscowościach na terenie Lubelszczyzny, wśród których było siedem obiektów sepulkralnych – Dyniska Nowe, Gródek, Skomorochy Małe, Krzewica, Raciborowice-Kolonia, stan. I i II, Strzyżów, stan. 1. Stosunkowo słaba wówczas znajomość sytuacji kulturowej w I okresie epoki brązu w Polsce środkowowschodniej spowodowała, że wszystkie wymienione obiekty włączone zostały do tej kultury¹. Była ona najlepiej wówczas rozpoznana jednostką taksonomiczną, a o występowaniu np. kultury mierzanowickiej w międzyrzeczu Wisły i Bugu w zasadzie nie wspomiano.

W pierwszych sprawozdaniach z badań osady w Strzyżowie materiały określone jako *strzyżowskie* Zofia Podkowińska (1936a, s. 75) rozpatrywała w kontekście neolitycznej kultury ceramiki sznurowej, w ramach której w roku 1955 wraz z Konradem Jażdżewskim wyróżniła grupę *strzyżowską* (za J. Głosikiem 1968, s. 8). Podobnie materiały z przedwojennych badań z osady w Strzyżowie potraktowała Z. Podkowińska (1960, s. 64) a J. Głosik (1962, s. 180) szereg źródeł z Wyżyny Zachodniowołyńskiej. Badacz ten we wcześniejszej pracy (1961, s. 155) dla tej samej grupy materiałów ceramicznych używał zamiennie określeń *typ strzyżowski* oraz *grupa strzyżowska kultury ceramiki sznurowej*. Natomiast Tadeusz Sulimirski (1957–1959, s. 233) grupę *strzyżowską kultury ceramiki sznurowej* podniósł do rangi *kultury strzyżowskiej*. Tak też zostały potraktowane źródła ceramiczne z powojennych badań w Strzyżowie przez Jerzego Głosika i Jana Gurbę (1963, s. 361). Z kolei Stefan Nosek (1957, s. 94, 256) oraz Jan Kowalczyk (1959, s. 2 n.)

zabytki uzyskane m.in. w Raciborowicach-Kolonii zaliczyli do *kultury tomaszowskiej*, nazywanej także *kulturą mierzanowicką*. Nieco później pierwszy z tych badaczy (S. Nosek 1964, s. 26 n.) podzielił tę jednostkę na dwie odrębne grupy: *mierzanowicką* oraz *strzyżowską*. J. Głosik (1958a, s. 163–164; 1958b, s. 383) opisał *groby kultury ceramiki sznurowej z ceramiką typu strzyżowskiego*, natomiast Aleksander Gardawski (1959, s. 118–119) materiały pochodzące z Gródka, Raciborowice-Kolonii zaliczył do *nadbużańskiej grupy kultury ceramiki sznurowej*. Witold Hensel (1988, s. 170, 200–201, mapa XXIII) interesujące nas tutaj zabytki zaliczył do schyłkowej fazy kultury ceramiki sznurowej. O występowaniu kultury strzyżowskiej pisali następnie Andrzej Kempisty (1981, s. 106) i Marek Gedl (1980, s. 77; 1989, s. 438), natomiast w najnowszej syntezie Janusz Krzysztof Kozłowski (1998, s. 142–148) wcale nie wymienia tej jednostki kulturowej.

Mimo upływu czterdziestu lat od czasu ukazania się monografii J. Głosika w dalszym ciągu dysponujemy skromnymi danymi, chociaż powiększyły się one o liczne stanowiska pochodzące głównie z prospekcji powierzchniowej prowadzonej w ramach AZP oraz nieliczne obiekty cmentarne badane ratowniczo (np. Nieledeu,

¹ Biorąc pod uwagę układy szkieletów (o różnym stopniu podgięcia nóg), obiekty z cmentarzysk w Krzewicy, pow. tomaszowski, i Skomorochach Małych, pow. zamojski, oraz część obiektów ze Strzyżowa, pow. hrubieszowski, należy zaliczyć do kultury mierzanowickiej (B. Bargieł 1991, s. 112–113; 1995, s. 8–12; B. Bargieł, J. Libera 2005, s. 4) – co zresztą w stosunku do cmentarzyska w Skomorochach Małych sugerował Z. Ślusarski (1956, s. 100). Fragmenty naczyń „strzyżowskich” znalezione luźno na obszarze zniszczonego cmentarzyska w Dyniskach Nowych, pow. tomaszowski, niekoniecznie muszą świadczyć o przynależności do kultury strzyżowskiej całego obiektu (por. J. Głosik 1968, s. 68).

Ryc. 1. Cmentarzyska kultury strzyżowskiej na Lubelszczyźnie.

Fig. 1. Cemeteries of the Strzyżów Culture in the Lublin Region.

1. Raciborowice-Kolonia, stan./site I, II; 2. Hrebenne, stan./site 10, 24, 31, 34; 3. Strzyżów, stan./site 1, 10, 27, 28; 4. Husynne Kolonia, stan./site 6, 7; 5. Gródek, stan./site 1; 6. Hrubieszów-Podgórze, stan./site 5; 7. Nieleń; 8. Hyża; 9. Horodło, stan./site 12; 10. Moroczyn; 11. Ostrówek (1 – pow./distr. Chełm, 2–7.9.10 – pow./distr. Hrubieszów, 8 – pow./distr. Zamość, 11 – pow./distr. Lubartów)

Husynne Kolonia, stan. 6, Hrubieszów-Podgórze, stan. 5, Strzyżów, stan. 10, 27, 28, Hrebenne, stan. 10, 24, 31, 34); kontynuowane są prace na nekropoli w Raciborowicach-Kolonii, stan. II².

Bazą źródłową do poznania obrządku pogrzebowego ludności kultury strzyżowskiej są materiały pochodzące z 18 stanowisk sepulkralnych o różnym stopniu przebadania i różnej wartości poznawczej. Obiekty te zlokalizowane są w 11 miejscowościach. Badania i odkrycia przypadkowe ostatnich lat ujawniły pewne koncentracje cmentarzysk w tych samych miejscowościach, np. Hrebenne, stan. 10, 24, 31 i 34, Strzyżów, stan. 10, 27 i 28, Husynne Kolonia, stan. 6 i 7 (Ryc. 1). Ze wszystkich stanowisk pochodzi łącznie 86 obiektów grobowych.

Podstawą wyróżnienia zespołów tej kultury jest ceramika, która ma swoisty, niepowtarzalny charakter, łatwo rozpoznawalny wśród materiałów innych kultur. Wytwarzana była z gliny z dużą ilością domieszki schudzającej. Przełomy naczyń wykazują obecność piasku, tłuczni, niekiedy granitowego. Po zagładzeniu i wyrównaniu nierówności powstałych w trakcie lepienia garnków naczynia były bogate zdobione w postaci gęsto umieszczonych odcisków sznura z mniej licznymi innymi wątkami (stempelki, linie ryte), a następnie jeszcze przed wypaleniem różnorodnie przecierane. Zabieg ten jest tak typowy, że autorzy cechę tę wymieniają prawie

zawsze jako pierwszoplanową (J. Machnik 1978, s. 74). Zdaniem J. Kowalczyka (1968, s. 121, przyp. 9) efekt tego zabiegu jest jednak różny na poszczególnych tere-

² Listę tę można byłoby przypuszczalnie poszerzyć o kilka następujących obiektów, istnieją jednak poważne wątpliwości co do ich „strzyżowskiego” charakteru. Chodzi tu przede wszystkim o cmentarzysko w Strzyżowie, gdzie na wielokulturowym stanowisku, zawierającym bardzo liczne materiały poosadowe z neolitu i epoki brązu, odkryto w rozproszeniu 17 grobów szkieletowych, z których groby nr 1–11, 16 i 17 zawierały pochówki ludzkie, w tym co najmniej w 7 obiektach ułożone w pozycji skurczonej. Wyposażenie grobów stanowiły drobne narzędzia krzemienne, grociki, paciorki i jedyne znalezione na cmentarzysku naczynie (amfora z sęczkami – por. Z. Podkowińska 1960, s. 50–51; J. Głosiak 1968, s. 90). Niezależnie od liczego materiału ceramicznego kultury strzyżowskiej, z warstwy kulturowej na tym stanowisku pochodzą fragmenty naczyń kultury mierzanowickiej (J. Głosiak 1961). Należy zaznaczyć, że wśród odkrytych grobów – wbrew opinii J. Głosiaka (1968, s. 90) – nie stwierdzono pochówku, który można byłoby bezspornie przypisać kulturze strzyżowskiej (por. B. Bargieł, J. Libera 2005, s. 4). Na kolejne stanowisko natrafiono przypadkowo podczas prac ziemnych w Parczewie, pow. loco. W dużej prostokątnej jamie, którą zinterpretowano jako jamę grobową (bez śladów szczątków ludzkich), znajdowało się 8 masywnych „sierpów” krzemiennych, które stały się podstawą do powiązania obiektu z kulturą strzyżowską (S. Żółkowski 1988, s. 67; M. Bienia 2003, s. 43). Jak wykazały dokładne badania typologiczne tego typu zabytków półksiężycowate noże sierpowate nie mogą być łączone z osadnictwem wczesnej epoki brązu, w tym kulturą strzyżowską, tylko z czasami późniejszymi (por. J. Libera 2001, s. 63, 98). Jesienią 2005 roku zniszczony obiekt odkryto w Horodysku, pow. chełmski – grób wyposażony był w naczynie i najprawdopodobniej siekierę. Szkielet (dziecka?) uległ zniszczeniu podczas prac ziemnych lub robotnicy zakopali go w innym miejscu (B. Bargieł 2006).

nach i ma swoiste odcienie. Na ceramice „strzyżowskiej” ślady są bardzo wyraźne, nie zagładzone, płaskie i płytke, wskazujące na przecieranie miękkim wiechciem. Według J. Głosika (1968, s. 45–48) ten sposób przecierania jest obserwowalny tylko na naczyniach cienkościennych. Na większości zaś naczyń zabieg wykonywano grubymi, ostro ściętymi, przypuszczalnie suchymi trawami, pozostawiającymi po sobie mocno wyróżniające się, różnej szerokości rysy i smugi. Wiechciem z takich traw przecierano powierzchnie naczyń tak po stronie zewnętrznej, jak i wewnętrznej. Co było powodem przecierania – czy były to względy praktyczne ułatwiające trzymanie naczyń w dłoniach, czy też zdobnicze – trudno ustalić. Wydaje się, że tego rodzaju obróbka powierzchni była zwyczajem panującym wśród garncarzy „strzyżowskich”.

Według niektórych badaczy własny charakter ma również wytwórczość krzemieniarska, oparta na doskonałym surowcu wołyńskim (J. Głosik 1968, s. 49–54; J. Machnik 1978, s. 76–77). Cechy te miały uwidaczniać się zarówno wśród materiałów osadowych, jak i przede wszystkim pochodzących z cmentarzysk. Badania i studia ostatnich lat, lepiej rozpoznane krzemieniarstwo epoki brązu (kultury trzcinieckiej i łużyckiej) nie dają już jednak tak wyrazistego obrazu zabytków łączonych do tychczas z kulturą strzyżowską.

Nekropole kultury strzyżowskiej, których obszar występowania na Lubelszczyźnie w zasadzie ogranicza się do południowo-wschodniej części Wyżyny Lubelskiej, tworzą małe, ale wyraźne zgrupowania nad Bugiem wokół Hrubieszowa w obrębie Grzędy Horodelskiej (Horodło, Hrebenne, Husynne Kolonia, Nieledeu, Strzyżów, Raciborowice-Kolonia) oraz Kotliny Hrubieszowskiej (Gródek, Hrubieszów-Podgórze), poza którymi położona jest na południowym zachodzie Hyża pod Zamościem oraz, prawdopodobnie zniszczony, obiekt z Ostrówka³, położonego nad środkowym Wieprzem na południowy zachód od Kocka (Ryc. 1).

Cmentarzyska i odosobnione groby zlokalizowane są niemal z reguły na wzniesieniach lub większych wyniosłościach terenowych, skłonach lub stokach w sąsiedztwie cieków, niekiedy w pobliżu osad lub w tzw. strefie podstawowej działalności gospodarczej, tj. w promieniu około 5 km wokół osad. Potwierdzeniem tego są wyniki badań powierzchniowych, które zarejestrowały gęstość sieci osadniczej w pobliżu stanowisk sepulkralnych. W Hrebennem zlokalizowano cztery cmentarzyska, a śladów osadniczych (według terminologii AZP) stwierdzono dziesięć; w Strzyżowie, oprócz znanej już osady, dalszych śladów osadniczych odkryto osiem. Przy innych cmentarzyskach nie odkryto liczniejszych śladów zasiedlenia. W Husynnem Kolonii dwóm cmentarzyskom towarzyszy tylko jeden ślad osadnictwa, a w pobliżu cmentarzysk w Hrubieszowie-Podgórzu, Raciborowicach-Kolonii, Nieledeu, Hyżej nie stwierdzono innych śladów działalności ludzkiej związanej z kulturą strzyżowską.

Znacznie rzadziej groby lokowano w obrębie osad. Np. na dużej, eponimicznej osadzie w Strzyżowie w strefie peryferyjnej odkryto jeden grób ludzki (por. przypis 2), podobnie jak w Gródku, gdzie niezbyt bogate materiały „strzyżowskie” zalegały w warstwie kulturowej.

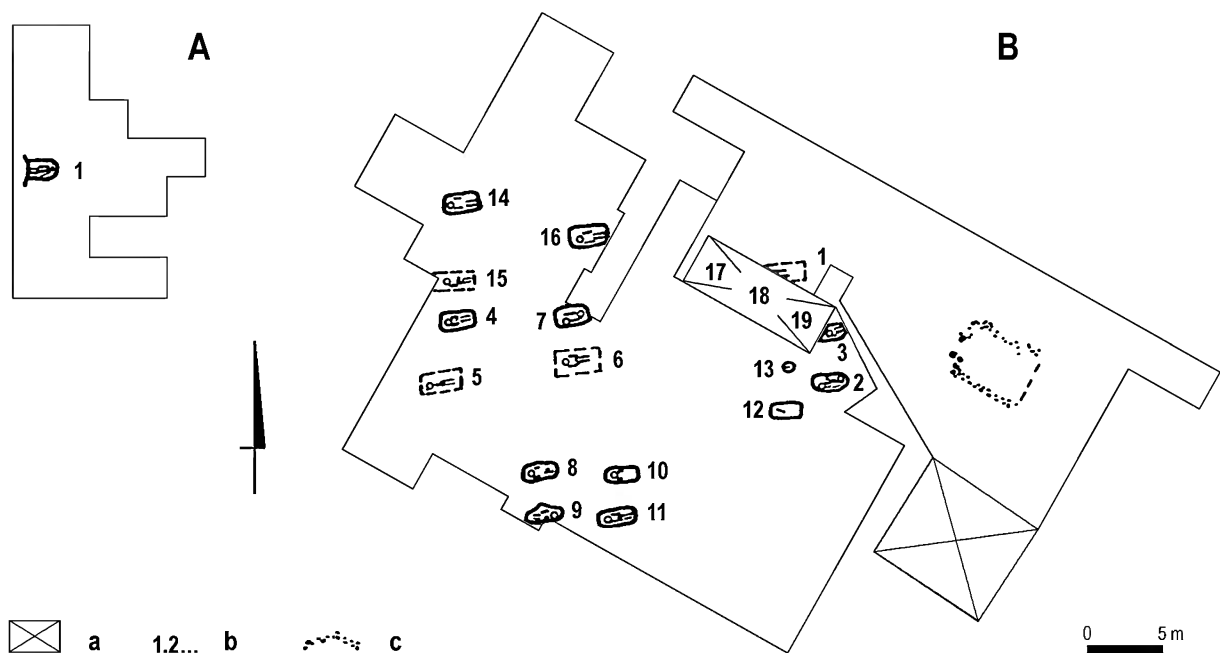
Pierwotna wielkość cmentarzysk nie jest możliwa do określenia przede wszystkim ze względu na zakres i rodzaj przeprowadzonych badań wykopaliskowych. Żadne cmentarzysko nie zostało przebadane w całości, nie wiemy zatem, jak rozległe pierwotnie mogły być te obiekty. Należy przypuszczać, że były one średniej wielkości – mogły liczyć kilkanaście mogił. Nie wykluczone, że pojedyncze groby odkrywano przypadkowo lub w czasie badań ratowniczych mogą sygnalizować istnienie większych założeń.

Znane dziś cmentarzyska kultury strzyżowskiej różnią się znacznie między sobą liczbą odkrytych grobów. Największym i najlepiej rozpoznany obiektem jest cmentarzysko w Raciborowicach-Kolonii, stan. II (Ryc. 2), na którym na powierzchni ponad 1000 m² odsłonięto ogółem 27 grobów (tylko część z nich doczekała się publikacji – J. Głosik 1968, s. 72–74; M. Polańska 1987a; 1987b; 1988; 1994a; Z. Ślusarski, M. Ślusarska-Polańska 1989).

Na drugim co do wielkości cmentarzysku, w Husynnem Kolonii stan. 6, odkryto 13 grobów (A. Kokowski 1987, s. 21–23; W. Koman 1987; 1992, s. 22–23; B. Bargieł, A. Kokowski 1991, s. 127–139; M. Polańska 1994b), na kolejnym, w Hrubieszowie-Podgórzu, 11 grobów (E. Banasiewicz 1990). Pozostałe to obiekty małe, od 1 do 6 grobów – Nieledeu (I. i A. Kutylowscy 1970), Gródek, stan. 1 (J. Głosik 1958a; 1958b; 1968, s. 68–69; B. Bargieł, A. Kokowski 1991, s. 141–142; W. Panasiewicz 1995a, s. 6–8), Hrebenne, stan. 10 i 24 (W. Koman 1992, s. 23), Hrebenne, stan. 31 (W. Koman 1991; 1994a), Hrebenne, stan. 34 (M. Polańska 1998), Strzyżów, stan. 1 (J. Głosik, J. Gurba 1963, s. 361; J. Głosik 1968, s. 90–91), Strzyżów, stan. 10 (J. Gurba, A. Zakościelna 1995, s. 10–11), Strzyżów, stan. 27 i 28 (A. Zakościelna, H. Taras 1996), Hyża (E. Banasiewicz 1986), Husynne Kolonia, stan. 7 (A. Bronicki 1992, s. [5–6]), Horodło, stan. 12 (W. Koman 1994b), Moroczyn (W. Panasiewicz 1995b) i Raciborowice-Kolonia, stan. I (Z. Ślusarski, M. Ślusarska-Polańska, 1989, s. 168–171).

Zarejestrowaną formą grobów na wszystkich nekropolach są płaskie – w chwili odkrycia – groby z pochówkami szkieletowymi. Na jednym stanowisku – w Hrubieszowie-Podgórzu – odsłonięto grób symboliczny (nr 8). Na głębokości, na jakiej odkrywano pozostałe obiekty

³ Znaleździło to budzi pewne kontrowersje. W „kurhanie” odkryto zabytki kamienne – toporek, rozcieracz i siekierę oraz płoszcze krzemienne z surowca wołyńskiego (L. Gajewski 1972). To ostatnie ma analogie w materiałach „strzyżowskich”, stąd sugestia o takiej chronologii zespołu z Ostrówka (por. B. Bargieł, J. Libera 2004). Lokalizacja stanowiska – dość daleko od zwartego zasięgu osadnictwa tej kultury – oraz podkurhanowa forma grobu mogą jednak budzić wątpliwości odnośnie do jego przynależności kulturowej.

Ryc. 2. Plan cmentarzyska w Raciborowicach-Kolonii, stan. I (A) i II (B). Budynki współczesne (a); groby (b) i budowla słupowa (c) kultury strzyżowskiej. Wg: Z. Ślusarski, M. Ślusarska-Polańska 1989

Fig. 2. Plan of the cemetery at Raciborowice-Kolonia, site I (A) and II (B). Modern buildings (a); graves (b) and longhouse (c) of the Strzyżów Culture. After: Z. Ślusarski, M. Ślusarska-Polańska 1989

grobowe, wystąpiła owalna jama, na dnie której znajdowały się tylko trzy naczynia, a w następnym grobie (nr 1) spoczywały nadpalone szczątki zwierzęce, najprawdopodobniej psa, wyposażone w dwa naczynia (E. Banasiewicz 1990, s. 213, 218). Z kolei w obrębie cmentarzyska w Raciborowicach-Kolonii, stan. II, w pobliżu grobów ludzkich odsłonięto budowlę o konstrukcji słupowej, wewnątrz której znajdowało się palenisko. Obiekt ten, prawdopodobnie związany z cmentarzyskiem, zdaniem Z. Ślusarskiego mógł być wykorzystywany podczas obrzędów pogrzebowych lub „zadusznych” (Z. Ślusarski, M. Ślusarska-Polańska 1989, s. 189).

Pochówki w obrębie tego samego cmentarzyska różnią się kształtem i wielkością jam grobowych, a także głębokością zalegania i orientacją. Sądząc po uporządkowanym, równomiernym układzie rzędownym w Raciborowicach-Kolonii, stan. II (Ryc. 2), obiekty grobowe na powierzchni mogły być oznaczone, np. w formie kopczyków, czy też stel. Kształty jam grobowych nie zawsze możliwe są do określenia, głównie ze względu na całkowite lub częściowe zniszczenie na skutek płytkiego zalegania. To ostatnie powoduje, że obrysy jam nie reprezentują regularnych kształtów, niekiedy, zwłaszcza w czarnoziemiu, są wręcz trudne do wyróżnienia.

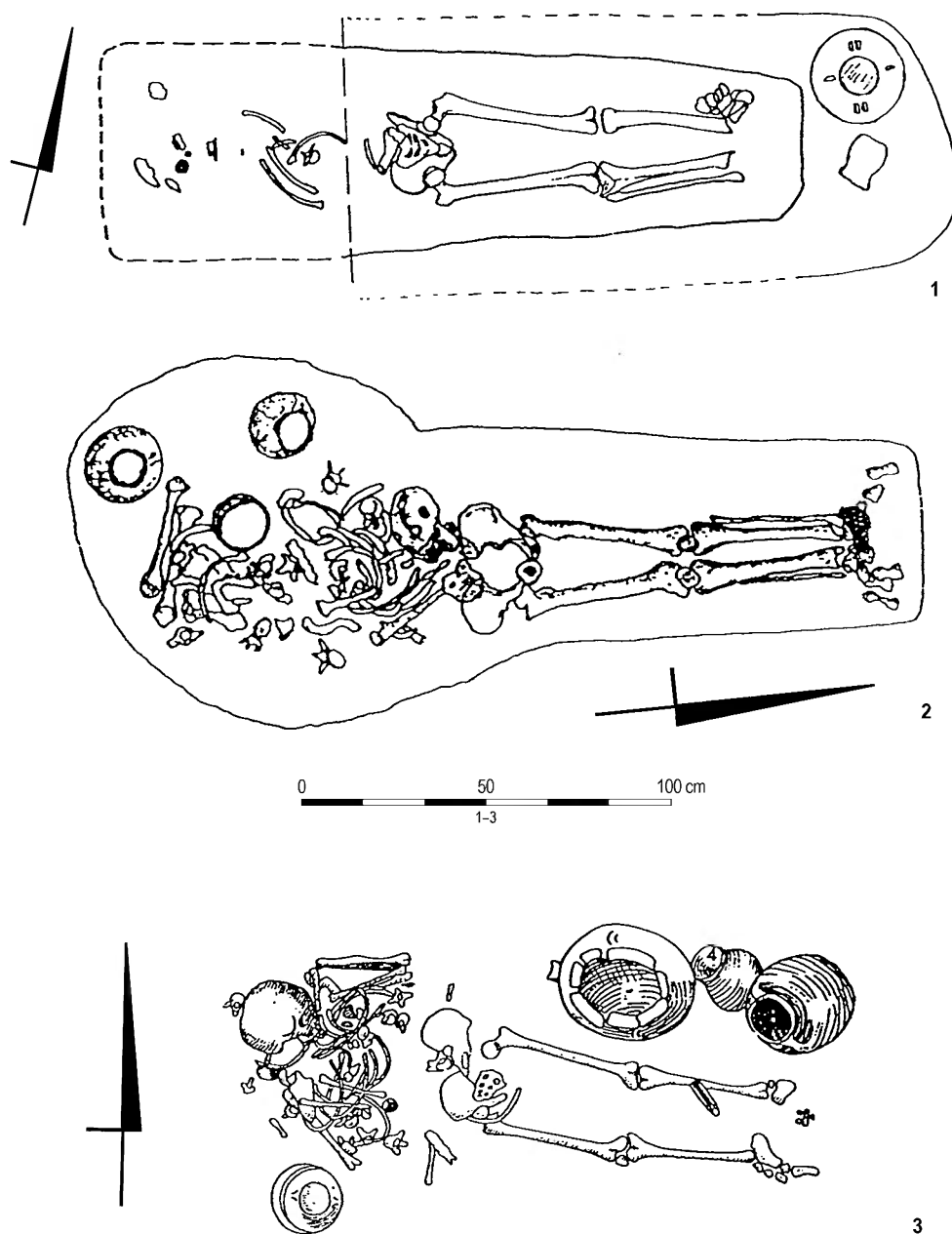
Najliczniejszą grupę tworzą jamy podłużne, mniej lub bardziej zbliżone do prostokąta o prostych lub zaokrąglonych narożnikach, niekiedy przybierające kształt trapezu, mniej liczne są jamy owalne. Te pierwsze to obiekty duże o długości od 2,20–3,10 m do 1,55–1,70 m, przy szerokości od 1,10–1,15 do 0,5–0,6 m. Powierzchnie ich wahają się od 1,19 do 3,41 m² przy pojemnościach od 0,42 do ponad 2,7 m³. W grupie tej nie zaobserwowa-

no, aby wielkość jamy grobowej zależna była od płci czy wieku zmarłego. W obiektach dużych spoczywali zarówno mężczyźni (Hrubieszów-Podgórze, groby 3 i 9), jak i kobiety (Raciborowice-Kolonia, stan. II, grób 20, Hrubieszów-Podgórze, grób 11) oraz dzieci (Raciborowice-Kolonia, stan. II, groby 3 i 12). Brak również wyraźnych różnic w głębokościach jam grobowych. W Raciborowicach-Kolonii, obiekty grobowe odsłaniano już od głębokości 0,20–0,40 m, a ich dna sięgały od 0,55 do 1,20 m, przy średniej głębokości dochodzącej do 0,70 m. Również głębokość jamy grobowej nie była związana z płcią i wiekiem pochowanych osobników. Najgłębszy grób na tym cmentarzysku krył pochówek dziecka (grób 11).

Zarysy i wymiary jam grobowych o kształcie owalnym nie wszędzie udało się w pełni uchwycić. Część z nich reprezentuje obiekty duże od 2,80–2,90×0,90–0,95 i 1,15×2,50 m, inne są znacznie mniejsze – 0,90×1,20 m. W jednym z największych obiektów kształtu owalnego pochowano mężczyznę, w najmniejszym – kobietę (odpowiednio Hrubieszów-Podgórze, grób 4 i 6).

W 86 zarejestrowanych grobach ukierunkowanie jam ustalono dla 67 obiektów (77,9%), w których zdecydowanie przeważa układ wzdłuż osi E-W (64,1%), N-S (7,5%), oraz kierunków pośrednich (28,4%). Pierwszy z kierunków zdecydowanie dominuje w Raciborowicach-Kolonii oraz w Husynnem Kolonii, stan. 6.

Na dwóch cmentarzyskach odkryto prawdopodobnie pozostałości po drewnianych trumnach. Ślady nadpalonej konstrukcji drewnianej odsłonięto w grobie 25 w Raciborowicach-Kolonii, stan. II (M. Polańska 1988), zaś w grobie 27 na tym samym cmentarzysku zmarły spoczywał w kłodzie drewnianej. Prawdopodobnie podobny

Ryc. 3. Pochówek w trumnie (1) i pochówki cząstkowe (2,3).

Fig. 3. Burial in a coffin (1) and partial burials (2,3).

Husynne Kolonia, stan./site 6, grób/grave 5 (1); Hrebenne, stan./site 31 (2); Gródek, grób/grave 3 (3).
Wg/After: B. Bargieł, A. Kokowski 1991; W. Koman 1991, J. Głosik 1958a

rodzaj konstrukcji odsłonięto w grobie 5 na cmentarzysku w Husynnem Kolonii, stan. 6 (Ryc. 3:1). Zwłoki ludzkie spoczywały w drewnianej „trumnie”, czytelnej jako ciemny, regularny zarys o kształcie prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami, która zagłębiona była nieco poniżej dna zasadniczej jamy grobowej (B. Bargieł, A. Kokowski 1991, s. 136).

W grobie 16 w Raciborowicach-Kolonii, stan. II, na głębokości 0,20 m odsłonięto skupisko przepalanej gliny, tworzące nieregularny czworobok o wymiarach 1,60×2,40 m. Przy jego północnej krawędzi wystąpiły ślady zwęglonej belki, która jest prawdopodobnie pozostałością po konstrukcji drewnianej oblepionej gliną. Dodatkowo wypełnisko jamy grobowej stanowiła przepa-

lona glina przemieszana z węgielkami drzewnymi (Z. Ślusarski, M. Ślusarska-Polańska 1989, s. 181).

Wypełniska jam grobowych stanowiła zazwyczaj jednolita, nieco ciemniejsza od otoczenia, ziemia. W niektórych grobach była ona jednak przemieszana z resztkami węgla drzewnego (Raciborowice-Kolonia, stan. II, groby 12 i 20), popiołem i bryłkami przepalanej gliny (Raciborowice-Kolonia, stan. II, grób 3).

Wprawdzie na cmentarzyskach nie stwierdzono przejawów obrządku ciałałopalnego, jednakże w wyniku badań specjalistycznych Zdzisław Kapica i Alicja Śmieszkiwicz-Skwaraska stwierdzili, że szczątki ludzkie z cmentarzyska w Raciborowicach-Kolonii, stan. II posiadają *uchwytnie ślady nadpaleń* (por. Z. Ślusarski, M. Ślusarska-

-Polańska 1989, s. 188). W wypadku niektórych szczątków nadpalenie kości mogło być rezultatem rozniecenia ognia bezpośrednio nad jamą grobową już po jej zasypaniu (groby 3 i 16). Prawdopodobniejsze wydaje się jednak, że ogień rozniecano po przysypaniu zwłok tylko cienką warstwą ziemi. Tam, gdzie szkielety ludzkie wykazują intensywniejsze zaczernienie tylnych powierzchni kości – zwłoki musiały być umieszczone nad źródłem ognia, co prawdopodobnie wymagało wznoszenia odpowiednich konstrukcji (groby 2 i 15; por. Z. Ślusarski, M. Ślusarska-Polańska 1989, s. 188). Ślady działalności ognia wykazują kości z grobów 20 i 27, a w obiekcie 25 nadpalony był nie tylko szkielet, ale i pozostałości konstrukcji drewnianej oraz organiczne elementy wyposażenia grobowego (M. Polańska 1987, s. 32; 1988, s. 40). Ułamki nadpalonych kości wraz z drobnymi węgielkami drzewnymi i zlasowaną polepą odsłonięto ponadto w grobie 14 (4/93) na stan. 6 w Husynnem Kolonii (M. Polańska 1994b, s. 16).

Zły stan zachowania szczątków kostnych, częsta niekompletność (choć niekiedy szkielety ułożone są w porządku anatomicznym, ale z wyraźnym brakiem odcinka kręgosłupa; por. S. Kadrow, A. i J. Machnikowie 1992, s. 61, ryc. 21), przemieszanie lub chaotyczny układ szkieletów w jamie grobowej, stały się powodem wyróżnienia tzw. pochówków cząstkowych lub wtórnych. Na ów zły stan wpływ ma wiele czynników – procesy erozyjne, niwelacja terenu, głęboka orka, płytki poziom zalegania szkieletu, penetracja zwierząt polnych i leśnych, choć niektóre zniszczenia mogły być również rezultatem okradania grobów (J. Bąbel 1987, s. 109–114). Analiza antropologiczna wykazuje, że najlepiej zachowują się kości czaszki, kończyn górnych (zwłaszcza kości ramieniowe) i dolnych – kości udowe i piszczelowe. Przyczyną tego jest fakt, iż kości te są zbudowane w większości z substancji zbitiej. Najslabiej zachowują się kości klatki piersiowej, ręki i stopy. Duży wpływ na stan zachowania szkieletów mają również indywidualne cechy osobników, przede wszystkim płeć i wiek pochowanego. Szkielety mężczyzn, ze względu na masywniejsze kości, zachowują się z reguły lepiej niż delikatniejsze kości należące do kobiet. Podobna sytuacja ma miejsce w wypadku szkieletów dzieci i osobników młodocianych, których kości są jeszcze słabo zmineralizowane, co wpływa na zły stan ich zachowania. Dlatego też najczęściej zachowują się fragmenty czaszek i kości długich. Z kości długich z reguły są to tylko trzony, gdyż procesowi zniszczenia w pierwszej kolejności podlegają nasady zbudowane z substancji gąbczastej (A. Tajer 1996, s. 70–71).

Wśród grobów kultury strzyżowskiej zarejestrowano tylko jeden obiekt (Hrebenne, stan. 31), o którym odkrywca sądzi, że został wyrabowany jeszcze w pradziejach (Ryc. 3:2). Wskazywać na to ma kształt jamy grobowej, która w swej południowej części ma owalny, nieregularny zarys, a kości tułowia zostały przemiesza-

ne. Z kolei północna część grobu pozostała nienaruszona i kości spoczywają w układzie anatomicznym (W. Koman 1991, s. 14). W okolicach głowy ustawione były trzy naczynia, z których tylko jedno jest częściowo uszkodzone, ale nie rozbite (w wypełniku jamy nie odkryto brakujących fragmentów naczynia) – tak więc naczynia nie tylko nie stały się łupem złodziei, ale nie uległy nawet przypadkowemu rozbiciu podczas płądrowania jamy grobowej. Dlatego też nie wydaje się, by grób został rzeczywiście okradziony.

Chaotycznie rozrzucone, lecz nieuszkodzone kości kręgosłupa i żeber – przy dobrze zachowanej czaszce i kończynach dolnych (Ryc. 3:3) – stwierdzono w grobie 3 w Gródku (J. Głosik 1958a, s. 161). Obiekt ten nie został jednak przez odkrywców określony jako wyrabowany, a zatem zaakceptowano prawdopodobnie hipotezę o ingerencji drobnych gryzoni w obrębie jamy grobowej, bądź też mamy tu do czynienia z pochówkiem cząstkowym lub wtórnym. Podobną sytuację zaobserwowano w grobie 8 w Husynnem Kolonii, stan. 6, gdzie kości były przemieszane i połamane, a czaszka odwrócona potylicą ku górze (W. Koman 1992, s. 22). W grobie 11 w Husynnem Kolonii, stan. 6, pod kośćmi tułowia jednego osobnika odkryto skupisko kości ludzkich w układzie nieanatomicznym (M. Polańska 1994b, s. 17).

Liczba osobników w pochówkach cząstkowych bywa trudna do określenia. W trzech obiektach szczątkom dobrze zachowanym towarzyszyły fragmenty kości innych osobników. Grób 1 z Gródka zawierał prawdopodobnie szczątki młodej kobiety i dziecka, a w grobie 10 w Hrubieszowie-Podgórzu oprócz szkieletu 5-letniego dziecka znaleziono kość śródstopia innego młodocianego osobnika. Podobną sytuację zaobserwowano w Raciborowicach-Kolonii, stan. II, grób 8, gdzie zwłokom dorosłego mężczyzny towarzyszyły szczątki 5-letniego dziecka. Trudno rozstrzygnąć, czy są to obiekty zawierające szczątki równocześnie złożonych dwóch osobników, choć najprawdopodobniej należy liczyć się z taką ewentualnością. Stwierdzono dwa pewne pochówki podwójne: jeden – dwojga dzieci (Raciborowice-Kolonia, stan. II, grób 2), drugi – kobiety i mężczyzny (Raciborowice-Kolonia, stan. II, grób 7). W Hrebennem, stan. 31, odsłonięto jeden pochówek zbiorowy (grób 2), w którym wyróżniono szczątki czterech zmarłych. Ich wiek przyżyciowy określono od kilku (dla dwóch osobników 2–6) do kilkunastu (14–18) lat. Pozostałe przebadane obiekty kultury strzyżowskiej, dla których wykonano analizy antropologiczne, są pochówkami jednostkowymi.

Określenie ułożenia zwłok w stosunku do stron świata jest możliwe tylko w tych pochówkach, gdzie stan zachowania szkieletu jest stosunkowo dobry. W większości wypadków ułożenie zmarłego jest zgodne z osią dłuższą jamy grobowej.

Na 18 stanowiskach kultury strzyżowskiej ukierunkowanie zwłok udało się uchwycić dla 72 osobników w 67

grobach. Wśród nich zdecydowanie przeważa orientacja wzdłuż osi E-W, zarejestrowana w 51 wypadkach (70,9%), z czego na samo cmentarzysko w Raciborowicach-Kolonii, stan. II, przypadają 24 (47,0%) takie układy. Kierunek ułożenia czaszki ustalono dla 65 osobników (90,2%), z których najwięcej – 31 (47,6%) – skierowanych było głową na W, o połowę mniejsza jest liczba orientacji na E (24,6%). Potwierdzeniem prymatu kierunku zachodniego są pochówki usytuowane wzdłuż osi pośrednich, w których głowy zmarłych skierowane są na W z odchyleniem na N lub S (groby z Hrubieszowa-Podgórze i Nielewki). W pięciu grobach usytuowanych wzdłuż linii N-S zdecydowanie przeważają osobnicy, których ułożono głową na S (4 groby).

Zależność pomiędzy płcią i wiekiem zmarłego a ukięnkowaniem głowy uchwycono w 45 wypadkach. 16 z nich to pochówki dorosłych kobiet, 15 – pochówki mężczyzn, zaś pozostałe, w wypadku których określono tylko wiek, a nie płeć zmarłego, to pochówki dzieci i osobników w wieku *iuvenis* (12) oraz osobników dorosłych (2). Pomimo małej liczebności grobów możemy stwierdzić, że wśród pochówków kobiecych przeważa ułożenie zmarłej głową na W (9 grobów – 56,2%) bądź z odchyleniem na S (2 groby); ułożenie przeciwne – głową na E – spotyka się rzadziej (4 groby). Wśród pochówków męskich panuje większe zróżnicowanie w orientacji głowy (6 kierunków – poza NE i SW). Podobnie jak w obiektach kobiecych przeważa kierunek zachodni (8 grobów – 53,3%) i z odchyleniem na N (2 groby). Zmarłych ułożonych głową na E stwierdzono tylko w dwóch pochówkach. Te same tendencje uwiadcniają się w grobach dziecięcych i osobników młodocianych, których składano głównie głową na W (7 grobów – 58,3%).

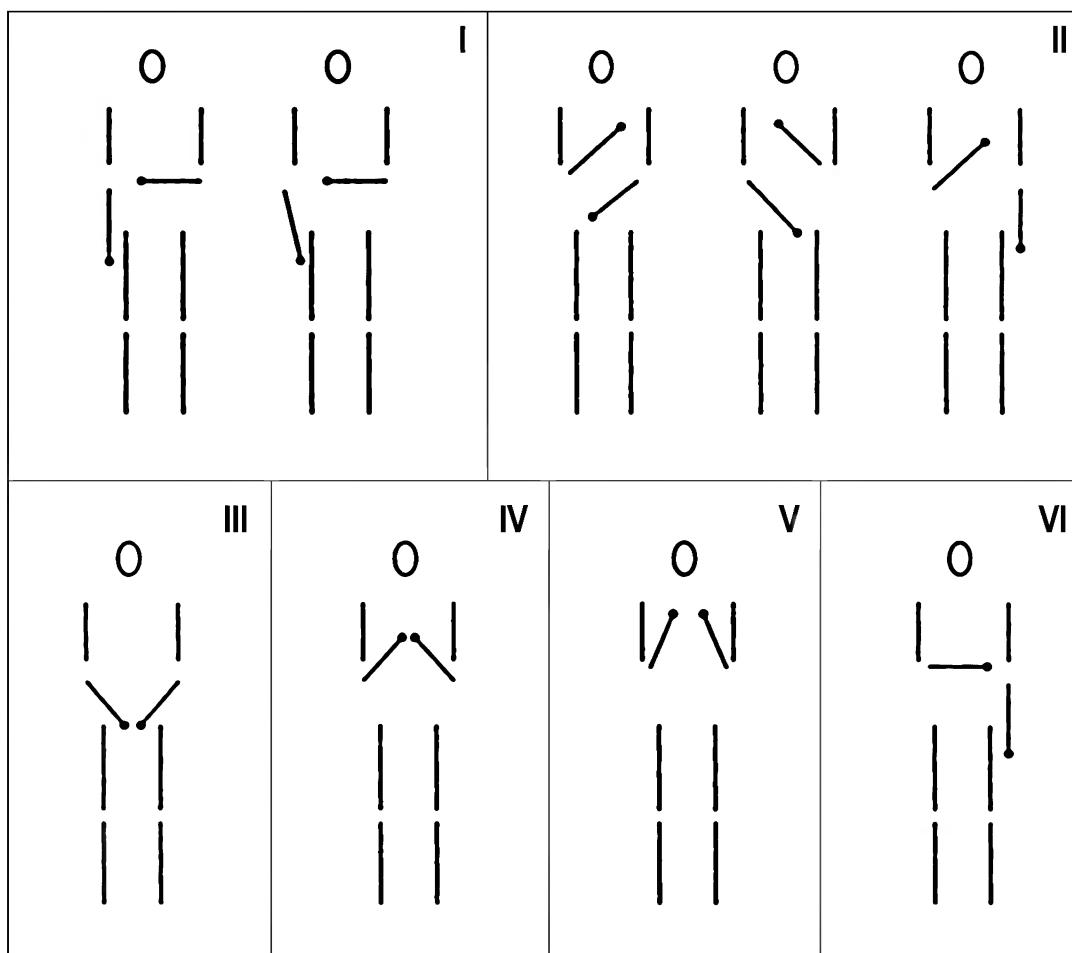
Dokładne dane dotyczące ułożenia zmarłych w grobie są o tyle istotne, że pozwalają na charakterystykę pewnej części reguł istniejących i obowiązujących w końcowych fazach obrządku pogrzebowego, jakim było pochowanie zmarłego, a nawet na odtworzenie sposobu traktowania jego zwłok przed złożeniem do grobu. Różnorodność układów spotykana na cmentarzyskach była podstawą tworzenia typologii. Do literatury archeologicznej dotyczącej szczególnie schyłku neolitu i wczesnego okresu epoki brązu wprowadzono kilka systemów klasyfikacji ułożenia szczątków ludzkich w jamach grobowych. Zostały one przedstawione zarówno w obszernych opracowaniach kultur archeologicznych czy nawet kręgów kulturowych (np. U. Fischer 1956, s. 17 n., tabl. 29, 30; M. Buchvaldek 1967, s. 69, ryc. 11; 1986, s. 33, ryc. 16; J. Havel 1978, ryc. 3; A. Häusler 1974, s. 11, ryc. 11; 1992, s. 278, ryc. 3; V. Matoušek 1982, s. 40, ryc. 3), jak i w monografiach poszczególnych cmentarzysk (np. J. Pastor 1969, ryc. 18; S. Kadrow, J. i A. Machnikowie 1992, ryc. 29). Szczególną pozycję w tej grupie prac zajmuje dysertacja Jerzego Bąbla (1987, s. 95–108, ryc. 23, 24). Bardzo dokładne rozważania tego badacza nad różnorodnymi czynnikami, które oddziaływały na ciało ludzkie

od chwili zgonu do odkrycia, pozwoliły mu na stworzenie rozbudowanego schematu ułożenia szczątków ludzkich. J. Bąbel wyróżnił pięć typów ułożenia prawo- i lewobocznego jako pierwotne i kilkadziesiąt wariantów, które odzwierciedlają układy zastane *in situ* w jamie grobowej. Wariantów tych dla pozycji lewobocznej proponuje 34, dla prawobocznej 61, różniących się między sobą ułożeniem rąk oraz sześciostopniową skalą skurczenia nóg – od bardzo silnego do prawie wyprostowanego. Stopień ten wynikał z pomiarów wielkości dwóch kątów, które nazwał *biodrowym* i *kolanowym*.

Materiały kostne z cmentarzysk Lubelszczyzny nie pozwalają na zastosowanie w pełni rozbudowanej listy typologicznej J. Bąbla. Posłużyła ona jednak jako podstawa do stworzenia listy dla 70 pochówków, których stan zachowania pozwalał na określenie ułożenia zwłok.

W grobach zaobserwowano dwa sposoby składania zmarłych – w układzie wyprostowanym, przeważnie na plecach, sporadycznie na brzuchu, oraz w pozycji skurczonej na prawym bądź lewym boku. Skurczony układ szkieletów ludzkich został zarejestrowany w siedmiu pochówkach (10%). W sześciu grobach na cmentarzysku w Nielewki zniszczenie materiału kostnego było tak duże, że tylko w trzech udało się ustalić coś więcej poza ogólnym stwierdzeniem, że szkielety miały układ skurczony. W grobach 2 i 3 zmarli spoczywali na lewym, a w grobie 1 na prawym boku. Ponadto tylko w tym pochówku zaobserwowano, że ręce zmarłego zgięte były w łokciach, z dłońmi ułożonymi na wysokości głowy. Kobieta (?) i osobnik w wieku *iuvenis* ułożeni na boku lewym zorientowani byli głowami na W i NW, a osobnik dorosły spoczywający na boku prawym – głową na SW. Podobny układ stwierdzono w mocno zniszczonym grobie w Hyżej, gdzie pochowana na prawym boku kobieta zorientowana była głową w kierunku SW.

Pozostałe 63 pochówki (90%) reprezentują wyprostowany układ szkieletów, przeważnie na plecach, sporadycznie na brzuchu. Należy ponownie stwierdzić, że ogólnie zły stan zachowania szczątków kostnych nie pozwala w wielu wypadkach na szczegółowe odtworzenie pierwotnego układu zmarłego. Dokładniejszej analizie można poddać jedynie 25 pochówków z cmentarzysk w Raciborowicach-Kolonii, Hrubieszowie-Podgórze, Gródku, Husynnem Kolonii, Hrebennem i Strzyżowie. Reprezentują one pięć typów ułożenia w pozycji wyprostowanej na plecach (por. ryc. 4). Różnice pomiędzy nimi uwiadcniają się w układzie kończyn górnych. Ręce zmarłych ułożone były pod różnymi kątami – od bardzo silnego z dłońmi skierowanymi ku głowie, poprzez lekkie z dłońmi na klatce piersiowej, w pasie lub na kościach miednicy. W niektórych pochówkach obydwie bądź też tylko jedna ręka była wyprostowana. Wyróżniono ponadto kolejny typ dla zmarłych ułożonych na brzuchu. Tylko w jednym grobie (Hrubieszów-Podgórze, grób 5) czytelny był układ rąk – prawa ułożona wzdłuż ciała, lewa natomiast – zgięta w łokciu spoczywała na plecach. W grobie tym pocho-

Ryc. 4. Podstawowe typy i warianty ułożenia zmarłych w grobach kultury strzyżowskiej (I–V – na plecach, VI – na brzuchu)
 Fig. 4. Basic types and variants of body arrangement in the graves of Strzyżów Culture (I–V – supine, VI – face down)

wano dorosłą kobietę (?), z głową zorientowaną na S. Pozostałe dwa groby zawierały szczątki dziecka ułożone głową na W (Raciborowice-Kolonia, stan. II, grób 11) oraz kobiety zorientowanej głową na E (Gródek, grób 4). Trudne do dokładnego odtworzenia jest ułożenie zwłok w pochówku zawierającym szczątki czterech osobników ze stanowiska 31 w Hrebennem. Czytelny jest tylko ogólny układ wskazujący na złożenie zmarłych zgodnie z osią dłuższą jamy grobowej, czyli wzdłuż osi E-W. Ułożeni byli parami jeden osobnik starszy (14–18 lat) z drugim młodszym (2–6 lat), naprzeciw siebie w taki sposób, że ich kończyny dolne nakładały się na siebie. Należy także podkreślić, że kości były przemieszczone, przemieszane, tworząc zaburzony układ (W. Koman 1994, s. 21).

Wiele bardzo ważnych informacji płynie z analizy antropologicznej pochówków kultury strzyżowskiej. Oznaczenia antropologiczne materiałów kostnych z grobów kultury strzyżowskiej wykonali I. Gałasińska-Pomykoł i I. Szewko-Szwaykowska (1968) oraz W. Kozak-Zychman, Z. Kapica i A. Śmiszkiewicz-Skwarska (por. W. Kozak-Zychman 1991).

Płeć i wiek zmarłych określono dla 56 osobników w 42 grobach, w których pochowano 23 kobiety (41%), 19 mężczyzn (34%), a w dalszych 10 znajdowały się szczątki 14 dzieci i osobników młodocianych (25%).

Wśród 20 kobiet największy procent umieralności zanotowano w przedziale wiekowym *adultus* (35%) i *maturus* (45%). Pozostałe klasy wiekowe reprezentowane są przez mniejszą liczbę pochówków. I tak, 15% kobiet zmarło przed ukończeniem 21 roku życia, a tylko 5% dożyło wieku *senilis*. Wśród mężczyzn (14 osobników) najwięcej zgonów zanotowano w przedziale wiekowym *maturus* (92,9%) przy minimalnym udziale osobników około 20 lat (tylko 7,1%) i przy braku mężczyzn (określonych pod względem antropologicznym) poniżej 21 roku życia (*iuvenis*). W analizowanej serii nie stwierdzono również osobników w wieku powyżej 60 lat.

Największa śmiertelność przypada na wiek dojrzały (*maturus*) – 64,6%. W wieku powyżej 60 lat zmarło tylko 3,0% osób, i były to jedynie kobiety, natomiast do 30 roku życia 32,4% osobników.

Prawie wszyscy mężczyźni pochowani w pięciu grobach na cmentarzysku w Raciborowicach-Kolonii, stan. II, zmarli w wieku *maturus* (powyżej 30 lat), a tylko jeden osobnik w wieku około 20 lat, stąd średnia wieku pochowanych wynosi 37,0 lat. Dużo wyższe wartości uzyskano dla osobników spoczywających na cmentarzysku w Hrubieszowie-Podgórzu. Średnia życia pięciu mężczyzn wynosiła 48,0 lat. Wszyscy zmarli w wieku około 40 roku życia lub żyli dłużej.

Dziesięć kobiet pochowanych na cmentarzysku w Raciborowicach-Kolonii, stan. II, średnio dożyło do 30 roku życia, przy rozpiętości od 13–16 do 60–70 lat (najstarszy osobnik pochowany na cmentarzyskach kultury strzyżowskiej). Podobnego wieku dożyły kobiety pochowane na stan. 6 w Husynnem Kolonii (30,8 lat). W późniejszym wieku zmarły kobiety z cmentarzyska w Gródku (średnia 36,8 lat). Dla cmentarzyska w Hrubieszowie-Podgórzu wyliczono najwyższą średnią życia dla mężczyzn, która wynosi 58,0 lat. Niestety, z obiektu tego pochodzi tylko jeden grób kobiecy, w którym pochowano zmarłą w wieku około 40 lat, ale i ta pojedyncza wartość wskazuje, że na cmentarzysku tym spoczywali osobnicy, którzy dożyli późniejszego wieku niż na pozostałych stanowiskach.

Średnia długość życia mężczyzn w społeczności kultury strzyżowskiej wynosi 41,6 lat, kobiet – 33,85 lat. Z kolei w sąsiadującej z nią kulturze mierzanowickiej średnią dla mężczyzn wyliczono na 55,8 lat, kobiet – 35,0 lat. Wyniki te, zwłaszcza dla osobników płci męskiej, są wysokie i nie mają odpowiedników wśród materiałów kostnych pochodzących z innych cmentarzysk datowanych na neolit i epokę brązu. Jedynie dla materiałów morawskich związanych z grobami szkieletowymi epoki brązu średnia wieku zmarłych kobiet wynosi tyle samo co dla kobiet w kulturze strzyżowskiej, a dla całości ziem polskich średnia życia mężczyzn wynosi 37,5 lat, kobiet 29,9 lat, natomiast wszystkich osobników od kategorii *iuvēnis* 30,3 lat (por. J. Gładkowska-Rzeczycka 1973, s. 295–303).

Dla kilkunastu szkieletów, które zachowały się dobrze, wykonano pomiary kości kończyn długich, by uzyskać przyżyciową wysokość ciała wyliczoną według metody Monoviera i Persena (W. Kozak-Zychman 1991). Dla sześciu kobiet ustalono, że przyżyciowa wysokość ciała wynosiła od 148 do 163 cm, a dla sześciu mężczyzn od 155 do 177 cm. Byli to więc osobnicy zarówno nisko-, średnio-, jak i wysokorośli. Średnia wzrostu dla kobiet wynosi 156,7 cm, dla mężczyzn 165,1 cm, co odpowiada kategoriom wzrostu średniego. Wartości wyliczone dla epoki brązu ziem polskich przez J. Gładkowską-Rzeczycką (1973, s. 303) są niższe zarówno dla kobiet, jak i mężczyzn o około 3–4 cm i mieszczą się w kategoriach wzrostu „poniżej średniego”. Wśród szkieletów związanych z kulturą mierzanowicką na Lubelszczyźnie wzrost określono tylko dla dwóch osobników – kobieta mierzyła 157,2 cm (osobnik średniorosły), a mężczyzna 171 cm (wysokorosły).

Obliczenia wskaźników kranjologicznych (pomiaru czaszki) wykazały, że zarówno mężczyźni, jak i kobiety mieli czaszki średniodługie, choć duży procent osobników reprezentuje typ długoczaszkowy. Wśród kobiet wystąpiły zarówno typy średnio-, jak i wysokoczaszkowe, wśród mężczyzn zaś nisko- i średnioczaszkowy. Mężczyźni mieli przeciętnie niskie oczodoły oraz średniej szerokości twarze i nosy (A. Tajer 1996, s. 68–69).

W pięciu pochówkach określono przynależność typologiczną szczątków kostnych przy zastosowaniu dwóch różnych metod – odniesienia punktów A. Wankego, oraz morfologiczno-typologicznej J. Michalskiego (por. W. Kozak-Zychman 1991, s. 376). Wśród osobników kultury strzyżowskiej pochodzących z cmentarzyska w Gródku (I. Gałasińska-Pomykoł, I. Szewko-Szwaykowska 1968) wyróżniono typ północno-zachodni (AE) – grób 1 (kobieta), śródziemnomorski z dużą domieszką elementu nordycznego (Ea) – grób 3 (mężczyzna), paleoazjatycki (P) – grób 4 (kobieta). Mężczyznę z grobu 9 w Hrubieszowie-Podgórzu określono jako przynależny prawdopodobnie do typu atlantyckiego (YE?). Z kolei w grobie 3 w Strzyżowie, stan. 28, pochowano osobnika, który reprezentuje typ bałtycki (A. Tajer 1996, s. 69).

Ustalenie liczebności ludzkiej populacji żyjącej i użytkującej omawiane tu obiekty cmentarne jest niemożliwe ze względu na zbyt małe serie oraz fakt, że żadne cmentarzysko nie zostało przebadane w całości, choć w zasadzie może ma to małe znaczenie wobec bardzo krytycznych uwag wypowiedzianych na temat modelowego obliczania wielkości populacji (por. E. Piasecki 1990). Możemy określić jedynie tylko faktyczną liczbę odkrytych pochówków na cmentarzyskach oraz proporcje płci i liczbę dzieci. Ze szczątków określonych pod względem antropologicznym w kulturze strzyżowskiej (56 osobników) kobiety stanowiły 41,0%, mężczyźni 34,0%, a dzieci i osobnicy młodociani 25,0%. Proporcje pomiędzy pochówkami męskimi a kobiecymi wynoszą 1:0,8, a pomiędzy dziećmi a osobnikami dorosłymi 1:3,0. Dla największej serii szczątków ludzkich pochodzących z Raciborowic-Kolonii, stan. II, proporcje te układają się prawie identycznie. Stosunek mężczyzn do kobiet wynosi 1:1,4, a dzieci do osobników dorosłych 1:4,25.

Spółeczność kultury strzyżowskiej mogła dożywać do wieku starczego (*senilis*), choć tylko jeden osobnik w badanej serii osiągnął wiek ponad 60 lat. Średnia długość przeżycia dla osobników po 14 roku życia wynosiła 36,8 lat.

O inwentarzu grobowym mówi się, że jest wyborem pozytywnym przedmiotów, ponieważ zachowało się i jest nam dostępne wszystko to, co było świadomym wyborem człowieka – czym chciano obdarować zmarłego (W. Hensel, S. Tabaczyński 1978, s. 122), a co nie uległo zniszczeniu w czasie zalegania w ziemi.

Wyposażenie grobowe zdeponowane w 76 obiektach (88,3%) kultury strzyżowskiej jest bardzo różnorodne, a składają się nań zabytki wykonane z gliny, krzemienia, kamienia, miedzi, kości, muszli i „fajansu” (Tab. 1).

Są to przede wszystkim naczynia i ich fragmenty, które wystąpiły w 62 grobach (72,0%). Reprezentowane są m.in. przez amfory, naczynia beczułkowate, pucharki, naczynia wazowate, kubki i misy.

A m f o r y stanowią najliczniejszą grupę wśród materiału ceramicznego. Ze względu na ukształtowanie brzuśca i proporcje możemy je podzielić na kilka

Typy zabytków	n=1 A		n=27 B		n=11 C		n=6 D		n=13 E		n=5 F		n=1 G		n=1 H		n=4 I		n=1 J		n=2 K		n=3 L		n=2 M		n=1 N		n=2 O		n=4 P		n=1 R		n=1 S		n=86 Σ				
	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%			
1.	1	100	20	74	9	81	4	66,6	6	46,1	5	100	1	100			1	25	1	100	2	50	1	33,3	2	100	2	100	1	25	1	100					57	66,2			
2.							1	16,6	1	7,6					1	100																						4	4,6		
3.	1	100	12	44,4	6	54,5	2	33,3	6	46,1			1	100			1	100	2	50	1	33,3	1	50														33	38,3		
4.			2	7,4			1	16,6																														3	3,4		
5.			1	3,7																																		1	1,1		
6.					1	9																																1	1,1		
7.			1	3,7	1	9			2	15,3	1	20			1	100																						6	6,9		
8.									1	7,6																												1	1,1		
9.									1	7,6																												1	1,1		
10.			3	11,1																																		3	3,4		
11.					1	9			1	7,6											1	100	1	33,3														4	4,6		
12.			1	3,7																																		1	1,1		
13.			3	11,1					1	7,6																												6	6,9		
14.			2	7,4							1	20																										3	3,4		
15.									1	7,6																													1	1,1	
16.									1	7,6																													1	1,1	
17.			1	3,7																																			2	2,3	
18.			1	3,7					1	7,6																													1	1,1	
19.									1	7,6	2	40									1	100																	5	5,8	
20.	1	100	2	7,4							1	20									1	100	1	33,3															6	6,9	
21.	1	100	3	11,1	2	18,1			1	7,6	1	20																											9	10,4	
22.									1	7,6	1	20																												1	1,1
23.											1	20																												3	3,4
24.	1	100	9	33,3	1	9	1	16,6			1	20																											14	16,2	
25.	1	100	4	14,8			1	16,6	1	7,6	1	20						1	25																				9	10,4	
26.			6	22,2																																			6	6,9	
27.			2	7,4																																			2	2,3	
28.	1	100	11	40,7	3	27,2			1	7,6																												1	1,1		
29.	1	100	6	22,2							1	20																												10	11,6
30.			1	3,7																																			1	1,1	
31.			1	3,7																																			1	1,1	
32.											2	40																												2	2,3
33.			1	3,7																																				1	1,1
34.			1	3,7	7	63,6			2	15,3																													10	11,6	

* Nie wliczono materiału z grobów zniszczonych 17–19

typów i odmian. Są to m.in. nieco przysadziste amfory jajowate z cylindryczną szyją i największą wydętością brzuśca umieszczoną poniżej połowy wysokości naczynia. Wymiary poszczególnych okazów wynoszą: wysokość 19–33 cm, średnica wylewu 10–13 cm, średnica brzuśca 15–18 cm (Raciborowice-Kolonia, stan. I, grób 1; Raciborowice-Kolonia, stan. II, groby 2, 7, 17–19⁴, 25; Gródek, groby 3, 4, 6 – ryc. 5:2; Hrubieszów-Podgórze, groby 1, 9, 11; Nieledeu, grób 6; Hrebenne, stan. 10, grób 1 – ryc. 5:1). Kolejnym typem są amfory dwustożkowate z ostrym (Ryc. 5:4) lub łagodniejszym załomem brzuśca, umieszczonym poniżej połowy wysokości okazu, o wymiarach: wysokość 12–18 cm, średnica wylewu 7–10 cm, średnica dna 10,5–18,0 cm (Raciborowice-Kolonia, stan. II, grób 10; Hrubieszów-Podgórze, groby 4, 10). Do następnego typu zaliczamy amfory baniaste. Ich pierwsza odmiana charakteryzuje się niemal baniastym brzuścem i szerokim wylewem, co powoduje ich przysadzistość. Szyje mogą być niskie, silnie zaznaczone, lub też ukształtowane łagodnie (Gródek, grób 3; Hrubieszów-Podgórze, grób 8; Horodło, stan. 12 – ryc. 5:6). Odmiana druga reprezentowana jest przez naczynia o mocno wydętym brzuścu i szerokim, płaskim lub lekko wklęsłym dnem. Wysoka zazwyczaj szyjka ma brzeg prosty lub minimalnie wywinięty na zewnątrz. Wymiary naczyń wynoszą: wysokość 18–29 cm, średnica wylewu 9–15 cm, średnica brzuśca 18–25 cm (Raciborowice Kolonia, stan. II, groby 1, 6, 8, 10, 13, 14, 16, 21; Hrebenne, stan. 31; Hrubieszów-Podgórze, groby 4, 11; Husynne Kolonia, stan. 6, groby 3, 5; Gródek, grób 1; Strzyżów, stan. 28, grób 4 – ryc. 5:3.5.7). Wszystkie amfory mają dwa lub cztery symetrycznie umieszczone ucha, najczęściej na przejściu szyi w brzusiec, rzadziej pod krawędzią.

Liczenie reprezentowane są naczynia beczułkowate (23 sztuki – Gródek, groby 1, 3; Raciborowice Kolonia, stan. II, groby 3, 4, 6, 7, 11, 16, 17–19; Hrebenne, stan. 24, grób 2; Hrubieszów-Podgórze, groby 1–5, 10; Husynne Kolonia, stan. 6, groby 5, 14;

Nieledeu, grób 3; Husynne Kolonia, stan. 7; Hrebenne, stan. 31). Ze względu na profil dzielą się na dwa typy. Pierwszy to naczynia o bardzo łagodnie zaznaczonym brzuścu, którego maksymalna wydętość przypada poniżej połowy wysokości naczynia, o wylewach szerokich z brzegiem nieznacznie wywiniętym na zewnątrz. Wymiary: wysokość 8,5–15 cm, średnica wylewu 8,5–12 cm, średnica brzuśca 11–14 cm (Ryc. 6:1.7). Typ drugi tworzą naczynia, których profil wykazuje esowatość o różnym stopniu wygięcia. Krótka szyja jest wyraźnie zaznaczona, brzeg wywinięty na zewnątrz. Maksymalna wydętość brzuśca przypada w połowie wysokości naczynia lub nieco poniżej. Dna są płaskie, rzadziej lekko wklęsłe, niewyodrębnione. Wymiary: wysokość 10–22 cm, średnica wylewu 8–17 cm, średnica brzuśca 8–22 cm (Ryc. 6:2–6).

Kolejną kategorią naczyń są pucharki doniczkowate znalezione w siedmiu grobach (Hrubieszów-Podgórze, groby 8, 9, 11; Raciborowice-Kolonia, stan. II, groby 3, 8; Gródek, groby 1, 4). Reprezentują one jeden typ o prostych, lub łagodnie łukowato wygiętych ściankach. Krawędź wywinięta na zewnątrz lub też zakończona symetrycznie rozmieszczonymi guzkami, niekiedy przekłutymi pionowo. Dna są płaskie, niewyodrębnione (Ryc. 6:8–11). Wymiary: wysokość: 6,0–10 cm, średnica wylewu 6,0–9,5 cm.

Naczynia wazowate – znalezione w dwóch grobach (Raciborowice-Kolonia, stan. II, grób 12; Nieledeu, grób 1) – reprezentują typ naczyń szerokootworowych o brzegu ściętym prosto lub do wewnątrz i łukowato rozchylonych ściankach. Średnica brzuśca jest większa od wysokości naczynia. Dwa symetrycznie umieszczone ucha znajdują się powyżej największej wydętości brzuśca lub pod krawędzią, na której umieszczono dodatkowo dwa guzki. Wymiary: wysokość 15 i 17,5 cm, średnica wylewu 19 i 19,9 cm, średnica brzuśca 21 i 27,5 cm (Ryc. 7:1).

⁴ Materiał zabytkowy ze zniszczonych grobów 17–19.

Tab. 1. Frekwencja zabytków w grobach kultury strzyżowskiej.

Table 1. The incidence of artefacts in the graves of Strzyżów Culture.

Oznaczenia/Key: A – Raciborowice-Kolonia I; B – Raciborowice-Kolonia II; C – Hrubieszów-Podgórze; D – Nieledeu; E – Husynne Kolonia 6; F – Gródek; G – Hyża; H – Strzyżów I; I – Hrebenne 31; J – Husynne Kolonia 7; K – Hrebenne 24; L – Hrebenne, 10; M – Hrebenne, 34; N – Strzyżów, 10; O – Strzyżów, 27; P – Strzyżów, 28; R – Horodło, 12; S – Moroczyn.

1 – naczynia; 2 – fragment ceramiki; 3 – paciorki „fajansowe”; 4 – paciorki z muszli; 5 – paciorki z kości; 6 – paciorki metalowe; 7 – zausznica pojedyncza; 8 – zausznica w kształcie liścia wierzby; 9 – zausznica podwójna; 10 – fragment zausznicy; 11 – kółko metalowe; 12 – bransoleta z zakończeniem w kształcie liścia wierzby; 13 – bransoleta pojedyncza; 14 – szpila kościana; 15 – szpila metalowa; 16 – spiralki metalowe; 17 – blaszki metalowe; 18 – fragment przedmiotu metalowego; 19 – wisior z muszli; 20 – ozdoba kościana/rogowa; 21 – ozdoba z szablki dzika; 22 – igła kościana; 23 – szydło kościane; 24 – grociki krzemienne; 25 – odtępki/wiórki krzemienne; 26 – siekiera krzemienista; 27 – płoszcze krzemienne; 28 – nóż krzemienisty; 29 – inne narzędzia krzemienne; 30 – topór kamienny; 31 – kamień szlifierski; 32 – narzędzie kościane/rogowe; 33 – przęślik; 34 – kości zwierzęce

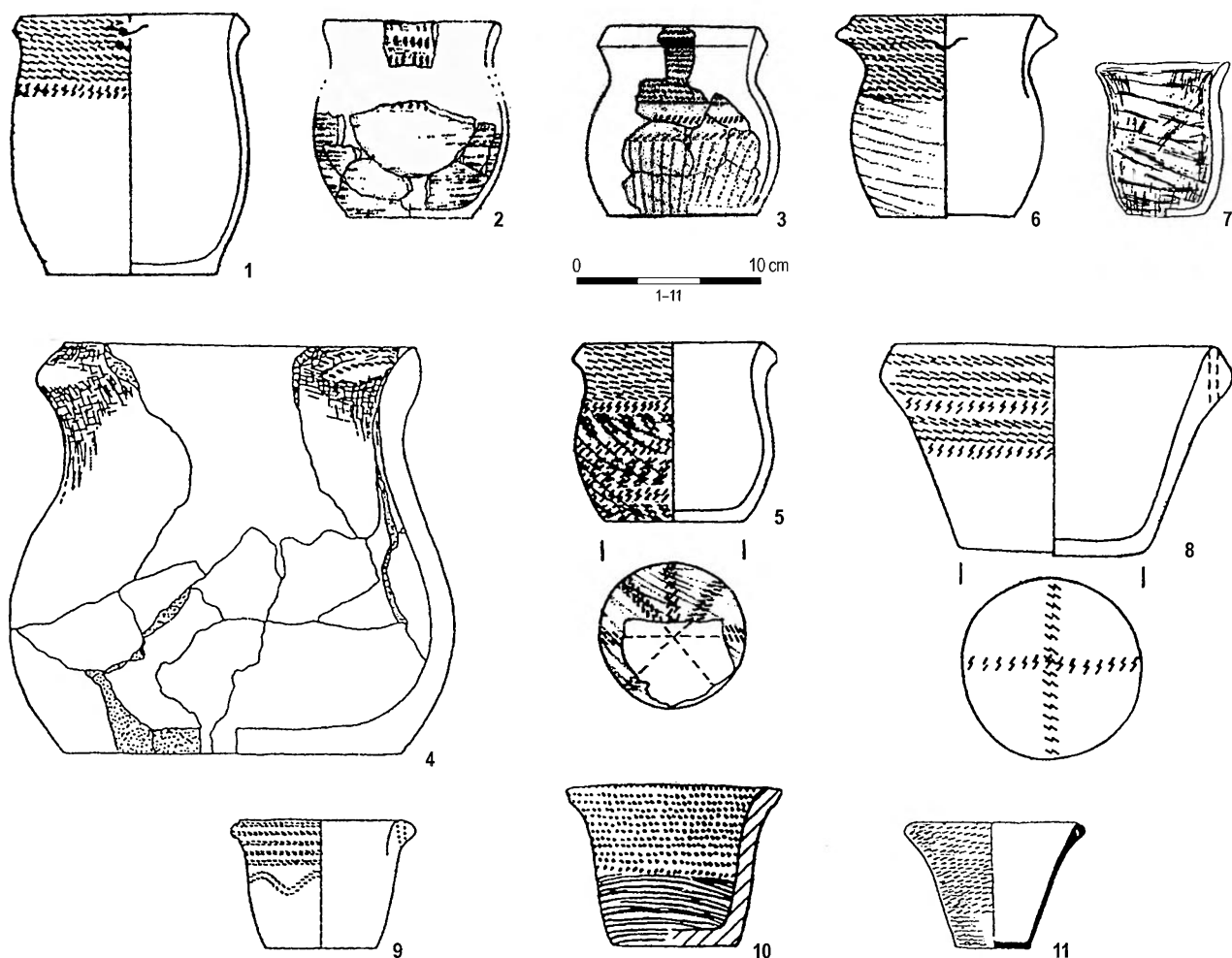
1 – vessels; 2 – potsherd; 3 – ‘faience’ beads; 4 – shell beads; 5 – bone beads; 6 – metal beads; 7 – single earring; 8 – earring in the shape of a willow leaf; 9 – double earring; 10 – fragment of an earring; 11 – metal ring; 12 – bracelet with an end in the form of a willow leaf; 13 – single bracelet; 14 – bone pin; 15 – metal pin; 16 – metal coils; 17 – metal plate; 18 – fragment of a metal artefact; 19 – shell pendant; 20 – bone/antler ornament; 21 – ornament made of a tusk of wild boar; 22 – bone needle; 23 – bone awl; 24 – flint arrowheads; 25 – flint flakes/blades; 26 – flint axe; 27 – flint projectile point; 28 – flint knife; 29 – other flint tools; 30 – stone battle axe; 31 – grindstone; 32 – bone/antler artefact; 33 – spindle whorl; 34 – animal bones

Ryc. 5. Amfory.

Fig. 5. Amphorae.

Hrebennie, stan./site 10, grób/grave 1 (1); Gródek, grób/grave 6 (2); Husynne Kolonia, stan./site 6, grób/grave 5 (3); Raciborowice-Kolonia, stan./site II, grób/grave 10 (4), 24 (7); Strzyżów, stan./site 18, grób/grave 4 (5); Horodło, stan./site 12 (6).
 Wg/After: M. Polańska 1998; W. Panasiwicz 1995a; B. Bargieł, A. Kokowski 1991; Z. Ślusarski, M. Ślusarska-Polańska 1989; A. Zakościelna, H. Taras 1996; W. Koman 1994b; J. Nogaj 1988

Ryc. 6. Naczynia beczułkowate (1–7) i pucharki doniczkowe (8–11).

Fig. 6. Barrel-shaped vessels (1–7) and flower pot-shaped cups (8–11).

Raciborowice-Kolonia, stan./site II, grób/grave 7 (1), 4 (5), 6 (6), 3 (8), 8 (9); Husynne Kolonia, stan./site 6, grób/grave 14 (2); Strzyżów, stan./site 27 (3); Husynne Kolonia, stan./site 7 (4); Hrebenne, stan./site 24, grób/grave 2 (7); Hrubieszów-Podgórze, grób/grave 11 (10); Gródek, grób/grave 1 (11). Wg/After: Z. Ślusarski, M. Ślusarska-Polańska 1989; M. Polańska 1994; A. Zakościelna, H. Taras 1996; A. Bronicki 1992; W. Koman 1992; E. Banasiewicz 1990; J. Głosik 1968

Puchary odkryto w dwóch grobach (Raciborowice-Kolonia, stan. I, grób 1; Hyża). Są to naczynia o wydętym brzuscu, którego największa szerokość przypada w połowie wysokości okazu. Krawędź jest ukośnie ścięta i wywinięta na zewnątrz (Ryc. 7:2). Wymiary: wysokość około 26 i 33 cm, średnica wylewu około 26 i 26 cm, średnica brzusca około 27 i 31 cm.

Kolejną kategorią naczyń są kubki znalezione w sześciu grobach (Raciborowice-Kolonia, stan. II, groby 1, 8, 17–19; Husynne Kolonia, stan. 6, grób 6; Strzyżów, stan. 28, grób 4; Horodło, stan. 12), które reprezentują dwa typy: pierwszy to niskie, szerokootworowe, czerpakowate naczynia o prostych lub lekko łukowatych, rozchylających się ku górze ściankach (Ryc. 7:6), oraz drugi, nawiązujący do naczyń beczułkowatych, to okazy o łagodnie lub nieco silniej wydętym brzuscu i lekko rozchylonej na zewnątrz szyi. Górne przyczepy taśmowatych uch umieszczone są przy brzegu naczynia, bądź w połowie jego wysokości (Ryc. 7:3–5). Wymiary: wysokość 6,1–14,0 cm, średnica wylewu 7,0–14,0 cm, średnica brzusca 9,0–16,0 cm.

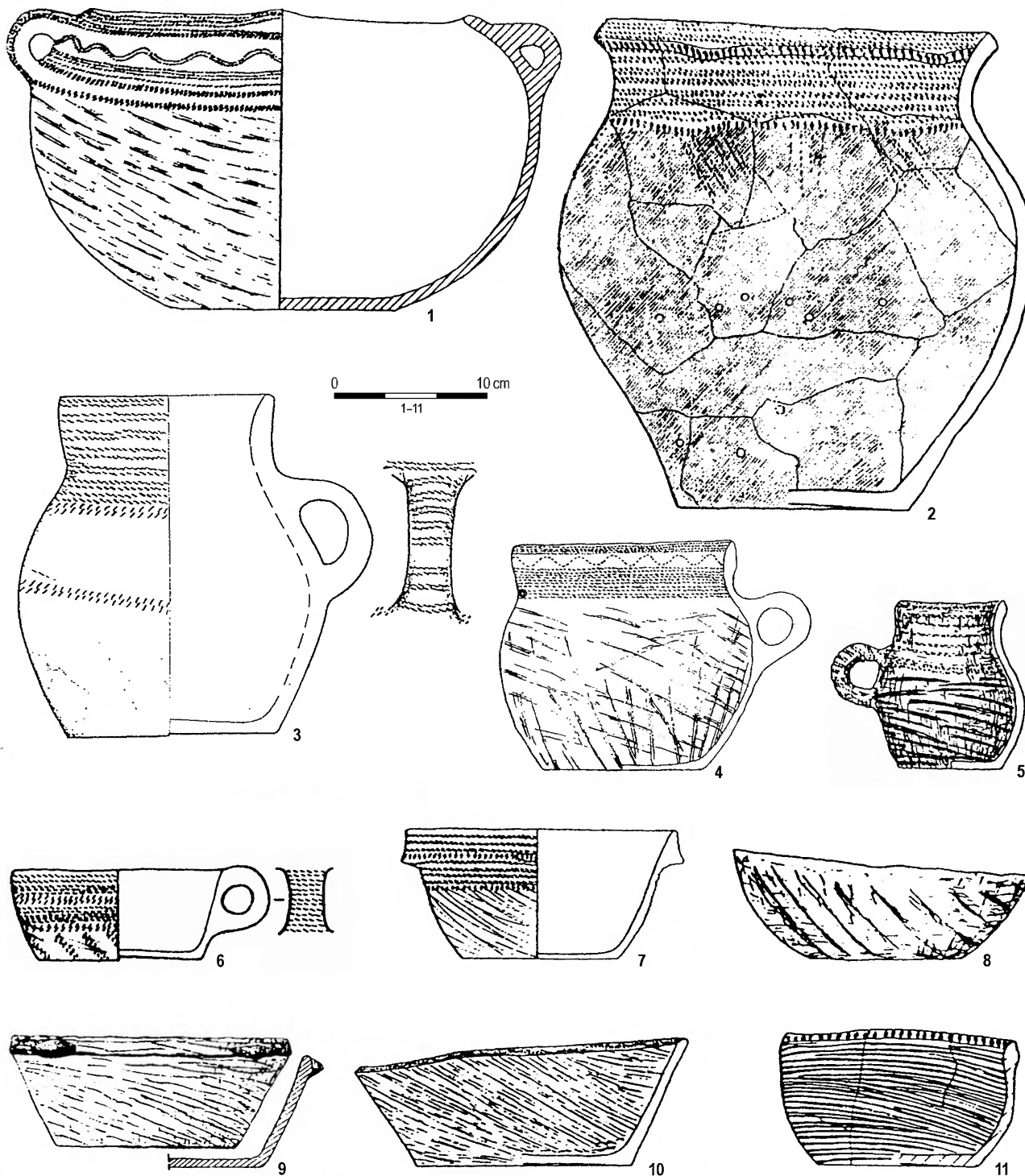
Ostatnim typem naczyń są misy zarejestrowane w siedmiu grobach (Raciborowice-Kolonia, stan. II, groby 12, 21; Hrebenne, stan. 31; Gródek, grób 5; Hrubieszów-Podgórze, groby 2, 4, 11), reprezentujące dwa typy. Pierwszy z nich to stożkowate okazy o prostych, nieco nierównych lub lekko łukowatych ściankach, brzegach prosto lub ukośnie ściętych, rzadziej nieznacznie zagiętych do środka lub wywiniętych na zewnątrz i pogrubionych (Ryc. 7:7,9). Wymiary: wysokość 7,0–9,0 cm, średnica wylewu 12,0–17,0 cm. Typ drugi reprezentuje beczułkowata miska o prawie prostych ściankach poniżej krawędzi i łukowatych przy dnie, brzegu nieznacznie pogrubionym, zdobionym pojedynczymi, pionowymi odciskami sznura (Ryc. 7:11). Wymiary: wysokość 10,0 cm, średnica wylewu 10,5 cm. Funkcję mis spełniały również naczynia ukształtowane przez odcięcie ich górnej części (Ryc. 7:8,10).

Naczynia w przeważającej mierze zdobione są poziomymi, falistymi, niekiedy pionowymi liniami sznurowymi i motywem zygzaka. Na dużych okazach (np. amforach) ornament umieszczony jest na szyi lub tuż

poniżej niej, czyli w górnych partiach; mniejsze bywają zdobione na całej powierzchni (np. kubki, pucharki doniczkowate). Ponadto ornamentowane są ucha, niekiedy dna naczyń. Na niektórych naczyniach na brzegu lub pod krawędzią umieszczone są plastyczne guzki (wypustki).

Wśród **materiałów krzemianych** licznie reprezentowanych na cmentarzyskach kultury strzyżowskiej, wykonanych wyłącznie z surowca wołyńskiego, możemy wydzielić kilka grup.

Pierwszą z nich, najliczniejszą, są noże sierpowate (Ryc. 8), powszechnie zwane sierpami, znalezione

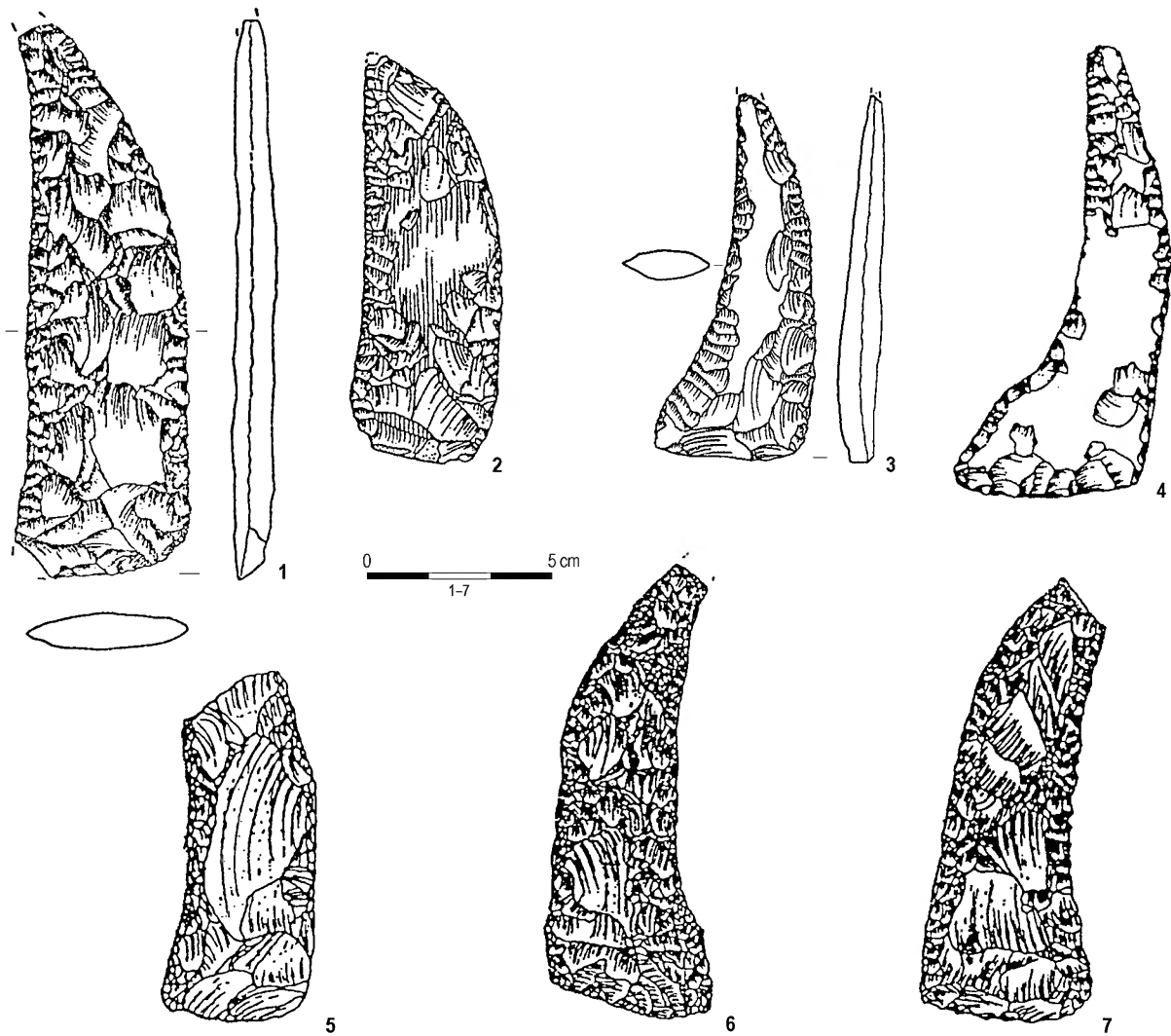
Ryc. 7. Naczynie wazowate (1), puchar (2), kubki (3–6) i misy (7–11).

Fig. 7. Vase-shaped vessel (1), cup (2), mugs (3–6) and shallow bowls (7–11)

Nieledw, grób/grave 1 (1); Hyża (2); Strzyżów, stan./site 28, grób/grave 4 (3); Horodło, stan./site 12 (4); Husynne Kolonia, stan./site 6, grób/grave 6 (5); Raciborowice-Kolonia, stan./site II, grób/grave 8 (6), grób/grave 21 (7); Hrebennie, stan./site 31 (8); Gródek, grób/grave 5 (9); Hrubieszów-Podgórze, grób/grave 2 (10), 11 (11). Wg/After: I. i A. Kutylowscy 1970; E. Banasiewicz 1986, 1990; A. Zakościelna, H. Taras 1996; Z. Ślusarski, M. Ślusarska-Polańska 1989; J. Libera 1986; W. Koman 1991, 1992; B. Bargieł, A. Kokowski 1991

ne w 20 grobach (23,2%). Odkrywane pojedynczo w grobach reprezentują jeden typ, który określić można jako podtrójkątny (B. Bargieł 1995, s. 89; B. Bargieł, J. Libera 1997, s. 154), pomimo że poszczególne egzemplarze różnią się cechami drugorzędnymi. Podstawy sierpów są prostoliniowe, lekko łukowate, niekiedy wręcz załamane, uformowane retuszem przykrawędnym, półstromym lub stromym, czasami z wykorzystaniem odbicia pararylcowego lub rylcowego. W kilku wypadkach wykorzystano nieobrobione powierzchnie korowe. Krawędź wewnętrzna jest prosta lub łukowata o różnej krzywiznie wcięcia. Prawdopodobnie u większości okazów przebieg tej linii odzwierciedla stopień naprawy, co uwidacznia się charakterystycznym jej załamaniem (podcięciem) przy nasadzie. Przeciwniegiła krawędź zewnętrzna zawsze jest wygięta, przy czym na niektórych okazach łuk ten wyprowadzony jest z prawie prostego odcinka przy podstawie. Krawędzie wzdłużne zbiegają się ze sobą, tworząc wyraźnie ostry, punktowy z reguły

wierzchołek. Niektóre egzemplarze mają dodatkowo szlifowane ścianki. Większość „sierpów” (12 okazów) ma odłamane wierzchołki (rytualne niszczenie?) niektóre z nich tylko w minimalnym stopniu, niekiedy wtórnie wyświecone. Długość zachowanych w całości noży sierpowatych wynosi 10,4–14,5 cm, szerokość podstawy 4,5–6,0 cm, grubość 1,3 cm. „Sierpy” typu podtrójkątnego o ostrym wierzchołku – nazwane ostatnio najpierw *strzyżowskimi* później *nożami sierpowatymi typu Raciborowice* – należą do najbardziej typowych wytworów kultury strzyżowskiej, niespotykanych w innych jednostkach, np. w kulturze mierzanowickiej. W tej ostatniej noże *typu mierzanowickiego* mają charakterystycznie ukształtowany wierzchołek i są zawsze szerokołukowate. Bardzo często punkt styczności obu krawędzi wzdłużnych znajduje się na linii boku wewnętrznego, poniżej maksymalnej krzywizny wierzchołka. Jest to właściwie jedyny element diagnostyczny dla tego lokalnego typu. Niemalże wszystkie noże mierzanowickie wykonano

Ryc. 8. Noże sierpowate.

Fig. 8. Sickle-shaped knives.

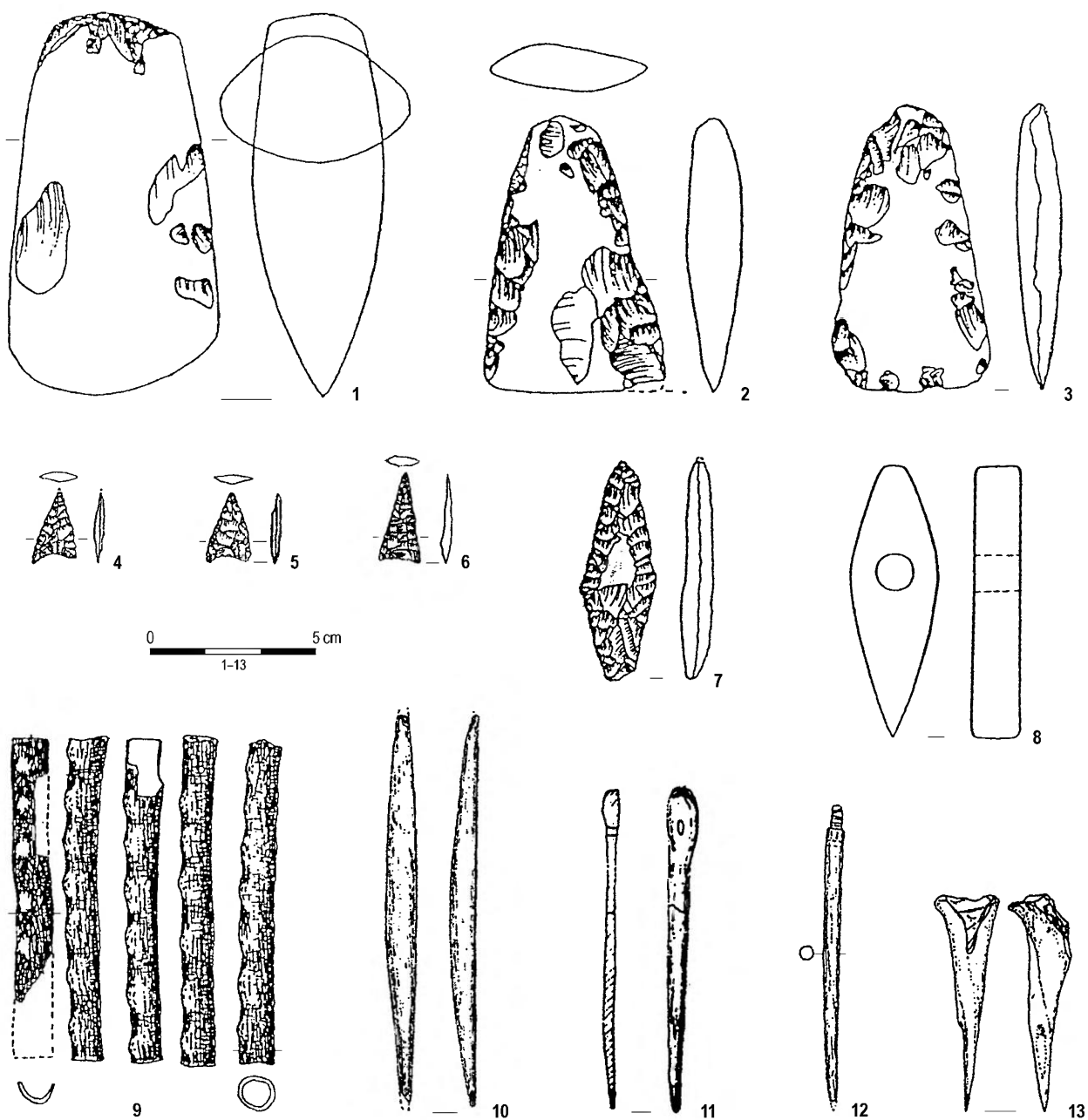
Hrebennie, stan./site 10, grób/grave 1 (1); Raciborowice - Kolonia, stan./site II, grób/grave 21 (2), 24 (3), 26 (4); Hrebennie, stan./site 31 (5); Hrebennie, stan./site 10 (6); Hrebennie, stan./site 24, grób/grave 1 (7). Wg/After: M. Polańska 1998; J. Libera 1986; J. Nogaj 1988; H. Wróbel 1988; W. Koman 1991; 1992

z krzemienia ożarówskiego (por. B. Bargieł, J. Libera 1997, s. 154–156; J. Libera 2001, s. 52–58, 92–95). Noże sierpowate w grobach kultury strzyżowskiej wystąpiły tylko w Raciborowicach-Kolonii, Hrubieszowie-Podgórz, Hrebennem, stan. 10, 24, 31, i w Moroczynie. Nie znaleziono ich, nawet półfabrykatów, w Strzyżowie, na najlepiej przebadanej osadzie, a znaleziska luźne również nie są częste (por. J. Libera 2001, mapy 34–36). Może się wydawać, że stanowią one element wyposażenia grobowego i to tylko na niektórych cmentarzyskach.

Siekiery krzemienne zostały odkryte na jednym cmentarzysku – Raciborowicach-Kolonii, stan. II, w sześciu grobach (7,0%). Wśród nich można wyróżnić dwa

podtypy – stosunkowo grube okazy o przekroju owalnym oraz formy cienkie o przekroju soczewkowatym (Ryc. 9: 1–3). Oba podtypy w obrysie płaszczyznowym mają szerokie ostrza przechodzące lekko wypukłymi bokami ku zdecydowanie węższemu, półkolistemu zakończeniu obuchom, w pierwszym wypadku płaszczyznowym, w drugim krawędziowym. Ich długości wahają się od 7,5 do 11,0 cm.

Pojedyncze, stosunkowo małe płaszcza, wchodzące w skład wyposażenia dwóch grobów (Raciborowice-Kolonia, stan. II), reprezentują różne kształty. Okaz z grobu 23 to forma podowalna, niemalże w całości szlifowana. Egzemplarz odkryty w grobie 24 ma kształt

Ryc. 9. Siekiery (1–3), grociki (4–6), płaszczki (7), toporek (8) i wyroby kościane (9–13).

Fig. 9. Axes (1–3), arrowheads (4–6), projectile point (7), battle axe (8), and bone artefacts (9–13).

Raciborowice-Kolonia, stan./site II, grób/grave 25 (1,2), 26 (3), 24 (5), 7 (6); Hrubieszów, stan./site 34, grób/grave I (4); Husynne Kolonia, stan./site 7 (7); Gródek, grób/grave 6 (8,10), 1 (9); Horodło, stan./site 12 (11). Wg/After: M. Polańska 1994a, 1998; H. Wróbel 1988; J. Nogaj 1988; Z. Ślusarski, M. Ślusarska-Polańska 1989; A. Bronicki 1992; W. Panasiewicz 1995a; J. Głosik 1958a; W. Koman 1994b

pięcioboczny. Formowano go przy zastosowaniu retuszu powierzchniowego i przykrawędznego. Największa szerokość przypada nieco poniżej połowy wysokości okazu (Ryc. 9:5). Ponadto z powierzchni tego cmentarzyska pochodzi kolejne smukłe ostrze w kształcie liścia wierzby. Długości tych ostrzy wynoszą od 7,0 do około 11,0 cm. Do okazów „strzyżowskich” nawiązuje płaszcz ze zniszczonego grobu z Ostrówka (por. przypis 3).

Grociki, stanowiące liczną grupę zabytków, odkryto w 14 grobach (16,2%), z najliczniejszą serią pochodzącą z cmentarzyska w Raciborowicach-Kolonii, stan. II. W obiektach deponowano je w liczbie od 1 do 8 okazów. Reprezentują w zasadzie jeden typ smukłego lub lekko krępego grocika podtrójkątnego, o bokach prostoliniowych i podstawach podciętych łukowato lub trapezowato. Wykonano je przy zastosowaniu retuszu powierzchniowego lub płaskiego przykrawędznego. Ich długości wynoszą od 1,7 do 4,0 cm (Ryc. 9:4).

Ponadto z ośmiu grobów pochodzą pojedyncze narzędzia w postaci: skrobaczy, zgrzebeł, przekłuwaczy, odłupków retuszowanych i łuszczeni. Na uwagę zasługuje odłupkowy przekłuwacz o dwustronnie retuszowanym przenikliwym żądle a zwłaszcza narzędzia na wiórach.

Obecność dwóch zachowanych fragmentarycznie wiórowców z drapiskiem na wierzchołku oraz wiórowca z retuszem rynienkowym zakończonego półtyłcem (Raciborowice-Kolonia, stan. II) wbrew niektórym opiniom niekoniecznie musi świadczyć o znajomości techniki wiórowej przez społeczności kultury strzyżowskiej (J. Kopacz, P. Valde-Nowak 1987, s. 66). Ich duże podobieństwo do narzędzi neolitycznych, w stosunku do dwóch pierwszych form – kultury pucharów lejkowatych (m.in. B. Balcer 1983), natomiast do wiórowca z półtyłcem – kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej (por. A. Zakościelna 1996, s. 63–66), może odzwierciedlać zjawisko wtórnego wykorzystania narzędzi z czasów poprzedzających osadnictwo kultury strzyżowskiej. Podobnie formy te potraktowali autorzy opracowania monograficznego cmentarzyska w Raciborowicach-Kolonii (Z. Ślusarski, M. Ślusarska-Polańska 1989, s. 182).

Mało zróżnicowane grupy typologiczne, a zwłaszcza brak okazów zaczątkowych noży sierpowatych i płaszczki nie dają w pełni podstaw do rekonstrukcji krzemieniarstwa tej kultury. Niemniej znalezione tu płaszczki skłaniają do odrzucenia wprowadzonego przez Marka Wyszomirskiego (1974) określenia grotu typu strzyżowskiego dla „grotów” i „sztyletów” występujących na terenie ziem polskich i Wołynia. Pod proponowanym przez niego pojęciem kryją się bowiem różne odmiany trzonkowatych okazów o ostrzu liściowatym bądź trójkątnym oraz formy lancetowate, wykonane w większości z surowca wołyńskiego, których rozprzestrzenienie daleko wykracza poza obszar występowania kultury strzyżowskiej. Należy zdecydowanie podkreślić, że

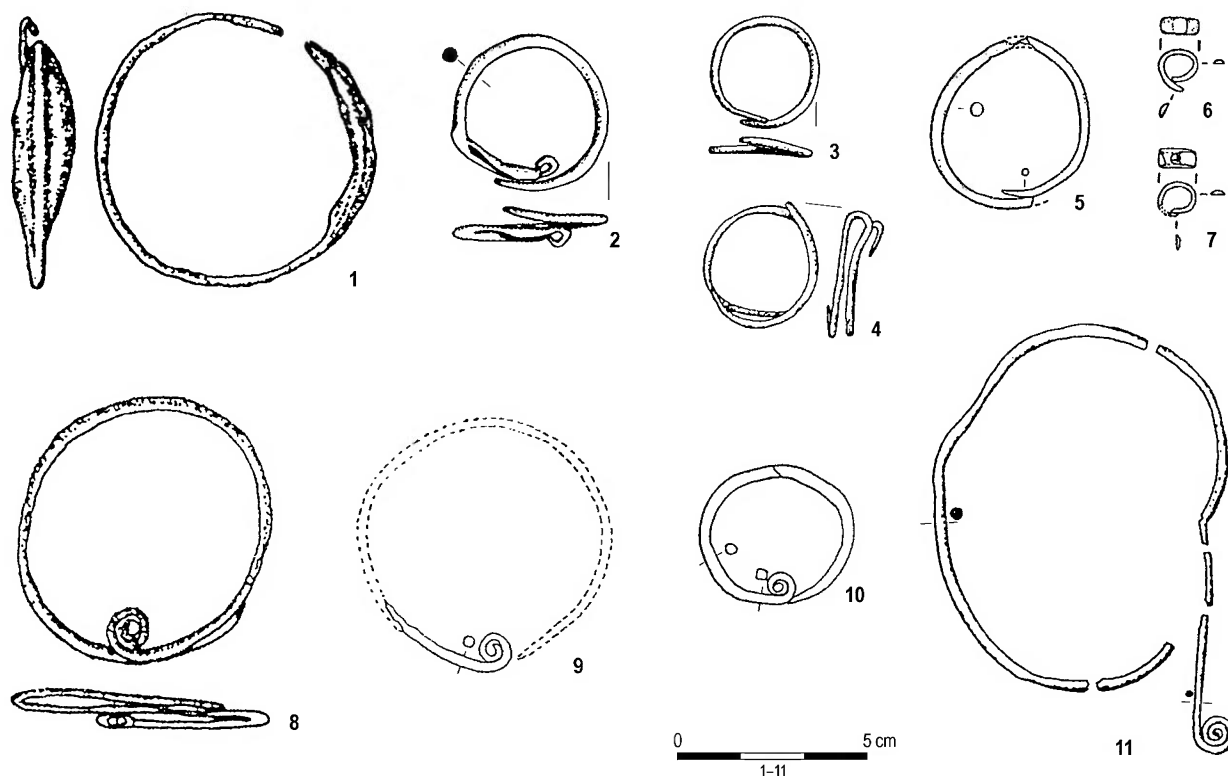
dotychczas w żadnym pewnym zespole grobowym tej jednostki zarówno na Wołyniu, jak i na Lubelszczyźnie, nie odkryto płaszczki trzonkowatych (B. Bargieł, J. Libera 2004).

Wyroby ze skał niekrzemienianych reprezentowane są przez pojedynczy toporek z porfiru znaleziony w grobie 7 w Raciborowicach-Kolonii, stan. II. Jest to okaz o przekroju czworobocznym, w obrysie płaszczyznowym zbliżony do pięcioboku, starannie szlifowany, o długości 8,4 cm (Ryc. 9:6). Drugim zabytkiem jest kamień z nieznacznie wklęsłą jedną powierzchnią, służący prawdopodobnie do szlifowania narzędzi kamiennych lub krzemienianych.

Wyroby metalowe (Ryc. 10) reprezentowane są przede wszystkim przez zausznice znalezione w 11 (12,7%), bransolety w 7 (8,1%) oraz kółka w 4 grobach (4,6%) na cmentarzyskach w Raciborowicach-Kolonii, stan. II, Horodle, Hrubieszowie-Podgórzu, Husynnem Kolonii, stan. 6 i 7, Hrebennem, stan. 10, 24 i 34 oraz Gródku. Wykonano je z drutu o kolistym przekroju, znacznie rzadziej z rozklepanej taśmy. Wśród nich znalazły się zausznice i bransolety o pojedynczym zwoju, w postaci kółek, czyli okrągło zgiętego drutu, w których jeden koniec może być rozklepany w kształcie wierzbowego liścia z wytłoczonym od spodu żeberkiem, o prostych końcach spotykających się ze sobą lub też zachodzących na siebie, bądź też z jednym końcem lekko rozklepanym i zwiniętym w uszko lub w spiralną tarczkę. Inne zausznice reprezentowane są przez okazy wykonane z podwójnie zawiniętego drutu. Ozdoba w kształcie wierzbowego liścia ze środkowym żeberkiem wytłaczanym od spodu dawno już została określona jako typowa dla wschodnich grup kręgu kultur o tradycji kultury ceramiki sznurowej (A. Točík 1963, s. 746 n.; J. Machnik 1982, s. 88 n.). Inne zausznice wykonane z pojedynczego drutu z jednym końcem zawiniętym w spiralną tarczkę nie mają bezpośrednich analogii w materiałach innych jednostek związanych z I okresem epoki brązu. Natomiast znaczna liczba znalezionych na Lubelszczyźnie ozdób tego typu pozwala wysunąć przypuszczenie o ich lokalnej proveniencji.

Pozostałe wyroby z miedzi to paciorki wykonane ze zwiniętych w rurczkę, uprzednio cienko rozklepanych blaszek, spiralka oraz fragment ozdoby (?) – być może szpili – o półokrągłej, haczykowato ukształtowanej główce (Hrubieszów-Podgórze, grób 11; Husynne Kolonia, stan. 6, groby 3, 4).

Ze zniszczonych grobów 17–19 w Raciborowicach-Kolonii, stan. II, pochodzi fragmentarycznie zachowana kolistą tarczką z dwoma otworkami pośrodku oraz fragment płasko-wypukłej taśmy metalowej, a w grobie 26 na prawej kości łokciowej oraz na jednym z kręgow odkryto ślady patyny brązowej powstałej po rozłożeniu się bliżej nieokreślonego przedmiotu metalowego. Ułamki bliżej nieokreślonej ozdoby miedzianej znaleziono w grobie w Hyżej i w grobie 6 w Husynnem Kolonii, stan. 6.

Ryc. 10. Wyroby metalowe – zausznice i kółka.

Fig. 10. Metal artefacts – earrings and rings.

Husynne Kolonia, stan./site 6, grób/grave 6 (1.8), 4 (2-4); Hrebenne, stan./site 10, grób/grave 1 (5-7); Kolonia Husynne, stan./site 7 (9.10); Gródek, grób/grave 5 (11). Wg/After: W. Koman 1992; B. Bargiel, A. Kokowski 1991; M. Polańska 1998; A. Bronicki 1992

Analiza spektrograficzna zabytków pochodzących z grobów 1–19 z Raciborowice-Kolonii, stan. II, wykazała, że wykonane zostały z miedzi nieznacznie zanieczyszczonej naturalnymi domieszkami (cyna, cynk, ołów, srebro, żelazo, arsen, antymon); suma tych zanieczyszczeń waha się w granicach od 0,72 do 2,63% (por. Z. Ślusarski, M. Ślusarska-Polańska 1989, s. 194, tab. 1).

Wyroby z kości, poroża i szabli dzika są stosunkowo nieliczne, wystąpiły w przeważającej mierze w pojedynczych egzemplarzach (oprócz ozdób z szabli dzika) na dziewięciu stanowiskach (Raciborowice-Kolonia, stan. I i II; Gródek; Strzyżów, stan. 27; Horodło, stan. 12; Hrubieszów-Podgórze; Husynne Kolonia, stan. 6 i 7; Hrebenne, stan. 34).

Zabytki z kości reprezentuje fragmentarycznie zachowany, rurkowy paciorek, trzy szpile, dwie igły z łopatkowato zakończoną główką i otworem pośrodku, trzy szydła, dwa przekłuwacze (Ryc. 9:10–13) oraz klamra – przedmiot o haczykowato zagiętej główce z trzema małymi otworami umieszczonymi przy podstawie.

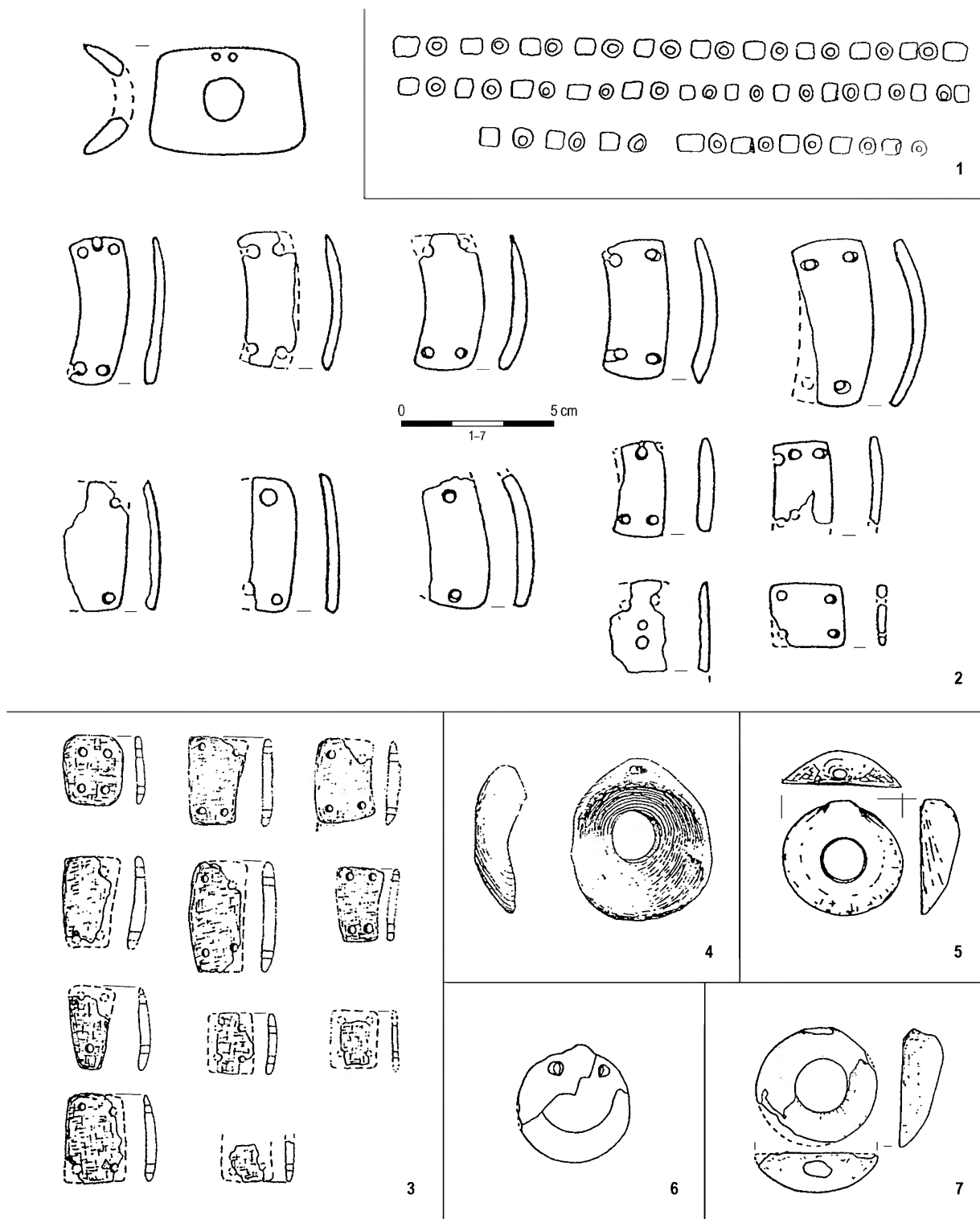
Interesujący zespół pięciu przedmiotów pochodzi z grobu w Husynnej Kolonii, stan. 7. Są to odcinki pustych w środku kości ptasich lub szpikowych niedużego ssaka, długości ponad 9 cm (Ryc. 9:9). Przedmioty te mogą być interpretowane dwojako – jako elementy naszyjnika bądź piszczałki. Ponadto znaleziono dwie zachowane fragmentarycznie zawieszki z przewierconymi otworami oraz pojedynczy amulet z zęba zwierzęcego.

Wyroby z poroża reprezentowane są przez dwa wisiorki (Raciborowice-Kolonia, stan. II, grób 6) oraz czworoboczną, w przekroju półksiężycowatą klamrę z trzema kolistymi otworkami. Klamra ta stanowi część większej ozdoby składającej się z 16 elementów wykonanych z przepołowionych szabli dzika (Ryc. 11:2.3). Są to płytki prostokątne i trapezowate, przeważnie z czterema otworkami w narożnikach (Raciborowice-Kolonia, stan. I, grób 1), będące prawdopodobnie pozostałością po okładzinach pasów. Ozdoby takie, bardzo charakterystyczne dla materiałów kultury strzyżowskiej, zostały znalezione jeszcze na kilku stanowiskach (Raciborowice-Kolonia, stan. II, groby 7, 27; Hrubieszów-Podgórze, grób 2; Gródek, grób 5; Hrebenne, stan. 34). W trzech kolejnych grobach (Raciborowice-Kolonia, stan. II; Hrubieszów-Podgórze; Hrebenne, stan. 34) odkryto zachowane fragmentarycznie wisiorki i zawieszki z szabli dzika.

Paciorki „fajansowe” są po ceramice najczęściej spotykanymi zabytkami w obiektach kultury strzyżowskiej. Znalezione je w 33 zespołach (38,3%) na dziesięciu stanowiskach w liczbie 340 sztuk. Mają one cylindryczny kształt, grubość od 0,3 do 0,9 cm, przy średnicy 0,4–0,7 cm (Ryc. 11:1). Koralki są wyrobami ceramicznymi, które po wypaleniu szklą się (barwi) tlenkami miedzi na biało, niebieskawo lub seledynowo. W grobach w Hrubieszowie-Podgórzu ich liczba waha się od 1 do 80, przy przeciętnej od 1 do 3 w grobie (podobnie w Hy-

żej i Hrebennem, stan. 24), zaś od 1 do 24 w Raciborowicach-Kolonii, stan. II i Husynnem Kolonii, stan. 6. W grobach w Nieleldwi odkryto 9 i 53 paciorki, a w grobie na stan. 7 w Husynnem Kolonii – 31 sztuk.

Warto w tym miejscu przypomnieć, że z Horodyska, pow. chełmski, pochodzi skarb około 1000 tego typu paciorków znalezionych w naczyniu kultury strzyżowskiej (Z. Ślusarski 1970). Przez długi okres uważano je

Ryc. 11. Wyroby z „fajansu” (1), szablki dzika (2.3) i muszli (4–7).

Fig. 11. Artefacts made of 'faience' (1), tusks of a wild boar (2.3), and shells (4–7).

Kolonja Husynne, stan./site 7 (1.6); Raciborowice-Kolonja, stan./site I, grób/grave 1 (2); Gródek, grób/grave 5 (3), 1 (4); Husynne Kolonia, stan./site 6, grób/grave 5 (5); Hrebenne, stan./site 34, grób/grave 1 (7). Wg/After: A. Bronicki 1992; Z. Ślusarski, M. Ślusarska-Polańska 1989; W. Panasiewicz 1995b; J. Głosik 1958a; B. Bargieł, A. Kokowski 1991; M. Polańska 1998

za ozdoby importowane ze wschodniej części basenu Morza Śródziemnego, jednak analizy chemiczne wskazują na ich produkcję w środkowej Europie, a szczególnie w północno-wschodniej części Kotliny Karpackiej (J. K. Kozłowski 1998, s. 145).

Z **muszli** wyrabiano przede wszystkim małe, krążkowate paciorki o średnicy 0,6–0,9 cm. Zarejestrowano je w co najmniej czterech grobach (Raciborowice-Kolonia, stan. II; Nieledeu). Z surowca tego wykonano ponadto cztery wisioriki (Ryc. 11:4–7). Trzy z nich mają duży otwór pośrodku i mniejszy na brzegu, czwarty dwa małe otworki na krawędzi, które służyły zapewne do zawieszania (Husynne Kolonia, stan. 6 i 7; Hrebenne, stan. 34; Gródek).

Na cmentarzyskach kultury strzyżowskiej **kości zwierzęce** odkryto w 10 grobach (11,6%), z czego aż 7 przypada na stanowisko w Hrubieszowie-Podgórzu (ok. 64% grobów z tego obiektu – groby 4–7, 9–11). Pozostałe obiekty to Raciborowice-Kolonia, stan. II (grób 25) i Husynne Kolonia, stan. 6 (groby 3 i 5). Wydaje się, że kości zwierzęce miały w przewadze intencjonalny związek z jamą grobową, choć w odniesieniu do bardzo małych fragmentów nie można wykluczyć ich przypadkowego dostania się do wypełniska. Niestety, nie zostały one określone pod względem gatunkowym.

Wśród materiału zabytkowego stanowiącego wyposażenie grobowe w kulturze strzyżowskiej wyróżniono 34 typy zabytków. Ich liczba na poszczególnych cmentarzyskach jest różna i wynosi: w Husynnem Kolonii, stan. 6 i Raciborowicach-Kolonii, stan. II – 16 i 23; w Raciborowicach-Kolonii, stan. I; Hrubieszowie-Podgórzu i Gródku – 8, 9 i 12; w Hrebennem, stan. 10, 24, 31 i 34 – 4, 5, 6; Husynnem Kolonii, stan. 7, Nieledeu i Horodle, stan. 12 – 1, 2 i 3. Tak więc najbogatszymi cmentarzyskami pod względem różnorodności zabytków są Raciborowice-Kolonia, stan. II, Husynne Kolonia, stan. 6, i Gródek. Dla pozostałych obiektów średnia liczba typów wyrobów wynosi 4 (przy rozpiętości od 1 do 9 okazów). Najliczniejszymi zabytkami są naczynia i ich fragmenty wynoszące (72% grobów), paciorki (40,6%), noże sierpowate (23,2%), grociki (16,2%) oraz ozdoby metalowe – zausznice, bransolety, kółka (łącznie 18,6%). Z pozostałych wymienić należy wisioriki i zawieszki z przepołowionych szabli dzika (10,4%), ozdoby z kości i poroża (6,9%), siekiery (6,9%) a także drobne narzędzia krzemienne oraz wióry i odłupki (15,1%).

Frekwencja występowania zabytków w zależności od ukierunkowania jamy grobowej wskazuje, że najbardziej różnorodnie wyposażonych jest 38 grobów zorientowanych wzdłuż osi E-W; stwierdzono w nich 30 różnorodnych typów zabytków, których łączna liczba wynosi 144. Wskaźnik przeciętnego wyposażenia jednego pochówku wynosi 3,7. Obiekty o innej orientacji jam grobowych wykazują mniejszą różnorodność zabytków – 11 grobów o osi NW-SE – 14 typów z łączną ich liczbą 31 (wskaźnik 2,8); 6 i 5 grobów odpowiednio o osi

NE-SW i S-N – po 7 typów z łączną liczbą zabytków odpowiednio 12 i 13 (wskaźnik 2,0 i 2,6). Dla jam grobowych wszystkich orientacji charakterystyczne są cztery typy zabytków – naczynia, paciorki „fajansowe”, noże sierpowate i fragmenty kości zwierzęcych. Analogicznie przedstawia się korelacja pomiędzy liczbą typów zabytków a ukierunkowaniem głowy zmarłego. Najwięcej typów – 20 (łączna liczba wszystkich typów zabytków wynosi 64) – wyróżniono u 24 zmarłych zorientowanych głową na W, choć wskaźnik przeciętnego wyposażenia pochówku jest stosunkowo niski i wynosi 2,6, oraz dla 11 ukierunkowanych na E (14 typów zabytków, łączna ich liczba 33; wskaźnik 3,0). Równie wysokie wskaźniki przeciętnego wyposażenia mają pochówki z głowami skierowanymi na S (wskaźnik 3,9) i NW (wskaźnik 2,8). Zmarli zorientowani głową na SW, SE i N wyposażeni byli najskromniej (wskaźnik 2,2, 1,5 i 1,0).

Tylko jeden typ zabytku, a mianowicie naczynia, wystąpił łącznie we wszystkich grobach bez względu na kierunek ułożenia głowy zmarłego. Gdyby jednak pominąć pochówek o orientacji głowy na N – jako obiekt jednostkowy – to okaże się, że dla wszystkich pozostałych kierunków charakterystyczne są również paciorki „fajansowe”, krzemienne noże sierpowate i fragmenty kości zwierzęcych.

Z analizy współwystępowania zabytków wynika, że najczęściej towarzyszą sobie następujące elementy wyposażenia grobowego: naczynia, paciorki „fajansowe”, zausznice, grociki, noże sierpowate i siekiery. Oczywiście, relacje pomiędzy tymi elementami względem siebie są różne. Wzajemne proporcje i współzależności najlepiej widoczne są wśród tych zabytków, których liczebność jest stosunkowo duża. I tak, najczęściej przedmiotów znaleziono wraz z naczyniami. Są to: paciorki „fajansowe” (30 grobów), „sierpy” (17), grociki (11), odłupki i wiórki (7), zausznice i bransolety (6), ozdoby kościane (6) i z szabli dzika (9), siekiery (5) oraz fragmenty kości zwierzęcych (8). Paciorkom „fajansowym” najczęściej towarzyszyły inne ozdoby: zausznice i bransolety (5 grobów), kółka metalowe (3), ozdoby z kości (4) i szabli dzika (6), a z narzędzi „sierpy” (14), siekiery (4) oraz grociki (9). Wśród materiałów krzemienych na czoło wysuwają się natomiast noże sierpowate – one to, oprócz naczyń (17 grobów) i paciorków „fajansowych” (14), najczęściej wystąpiły z grocikami (9), siekierami (4), płoszczami (2) i drobnymi narzędziami krzemiennymi (5). Ozdoby z szabli dzika znajdowano przede wszystkim z nożami sierpowatymi (4), grocikami (4), miedzianymi zausznicami pojedynczymi (2) oraz paciorkami z „fajansu” (6). Występowanie pozostałych przedmiotów ma charakter incydentalny.

Liczba składanych do grobów zabytków tego samego typu jest różna. Najliczniej reprezentowane są naczynia, które zarejestrowano w pochówkach w liczbie od 1 do 6 sztuk. W większości grobów znaleziono ich więcej niż jedno: w 25 obiektach były to 2 naczynia, w siedmiu – 3,

w pięciu – 4 i w pojedynczych – 5 i 6. W pochówkach kobiecych liczba naczyń wynosi od 1 do 4, ze zdecydowaną przewagą 2 egzemplarzy (8 grobów; 40%). W trzech grobach odkryto 3 naczynia i w czterech pochówkach tylko po 1 egzemplarzu. Mężczyznom także najczęściej wkładano do grobu 2 naczynia (6 grobów; 35,2%). Pojedynczo natomiast reprezentowane są groby z 3, 4 i 5 naczyniami. Cztery obiekty dziecięce i osobników w wieku *iuvenis* zawierały po 2 naczynia, a w dwóch znajdowało się tylko po jednym.

Z pozostałych zabytków wchodzących w skład wyposażenia grobowych w większej liczbie zarejestrowane zostały paciorki wykonane z „fajansu” i muszli. Pierwsze z nich wystąpiły w liczbie od 1 do 80 sztuk. Grobów, w których znaleziono do 10 sztuk paciorków „fajansowych”, jest zdecydowana większość, bo aż 25. Trzy największe sznury pochodzą z jednego grobu kobiecego (80 sztuk), jednego męskiego (24 sztuk) i jednego osobnika młodocianego (53 sztuki). Te zwykle małe liczby paciorków wyjaśniają, dlaczego w znaleziskach kultury strzyżowskiej brak kościanych czy rogowych rozdzielaczy. Paciorki z muszli, należące do znalezisk rzadkich, zostały odkryte w trzech grobach w liczbie 18, 23 i 68 sztuk.

Grociki krzemienne zarejestrowane w grobach męskich znajdowano przede wszystkim w pojedynczych egzemplarzach (5 grobów), natomiast w pozostałych wypadkach w liczbie od 2 do 8 sztuk. W dwóch pochówkach kobiecych wystąpiły parami, a największą liczbę grocików dostarczył grób podwójny. W większej liczbie (od kilku do kilkunastu sztuk) rejestrowano również zabytki wykonane z szabli dzika. Były to płytki, które stanowiły najprawdopodobniej aplikację pasa. Wisiorki wystąpiły zazwyczaj pojedynczo lub parami, podobnie jak zausznice i kółka miedziane. Tylko w jednym grobie kobiecym znajdowały się dwie siekiery krzemienne, natomiast wszystkie okazy noży sierpowatych wystąpiły w pochówkach pojedynczo.

Niewiele można powiedzieć o lokalizacji zabytków w jamie grobowej; jedynie naczynia reprezentowane są na tyle licznie, że można uchwycić pewne prawidłowości. Najczęściej ustawiono je w bliższym lub dalszym sąsiedztwie głowy oraz w rejonie kości podudzia i stóp. Warto w tym miejscu wspomnieć o dwóch pochówkach z Husynnego Kolonii, stan. 6. W grobie nr 3 w południową ścianę grobu wkopana była dodatkowa jama o wymiarach 110×40 cm, w której znajdowały się dwa naczynia. Mamy tu więc do czynienia z interesującym zjawiskiem, jakim jest wydrążenie dodatkowej „komory” w celu ustawienia w niej naczyń. Natomiast w pochówku 5 na tym samym cmentarzysku dwa naczynia znajdowały się za stopami zmarłej, w sąsiedztwie trumny, którą w tym obiekcie wyróżniono (por. B. Bargieł, A. Kokowski 1991, s. 132, 136).

Inne przedmioty, których lokalizację warto omówić, to noże sierpowate. Tylko w jednym pochówku „sierp”

znajdował się przy głowie zmarłego, w pozostałych układane były przede wszystkim w rejonie pasa lub kości udowych, rzadziej podudzia. W tych samych miejscach znajdowano grociki⁵ i siekiery krzemienne. Natomiast ozdoby – paciorki, zausznice i kółka występowały w górnych partiach szkieletów; w jednym grobie bransoleta spoczywała na kości prawego przedramienia.

Wydaje się, że w strukturze wyposażenia grobów kultury strzyżowskiej brak elementów, które można byłoby jednoznacznie przypisać jednej bądź drugiej płci. Zależność pomiędzy rodzajem wyposażenia grobowego a płcią i wiekiem zmarłego można zanalizować na podstawie 49 jednostkowych pochówków oraz jednego obiektu podwójnego. W 22 pochówkach kobiecych stwierdzono bogatsze i bardziej różnorodne wyposażenie – wydzielono na cmentarzyskach 26 typów zabytków (76,4% wszystkich typów; wskaźnik przeciętnego wyposażenia grobu – 3,3). Mniej liczne groby męskie (18) mają w swym wyposażeniu 15 typów zabytków (44,1%) ze średnią zbliżoną do pochówków kobiecych i wynoszącą 3,2. Uboższe są pochówki dziecięce i osobników w wieku *iuvenis* (10), w których wyróżniono 8 typów zabytków (wskaźnik 0,8).

Wspólnymi elementami wyposażenia kobiet i mężczyzn są naczynia i ich fragmenty (odpowiednio 91,0% i 70,5% grobów), paciorki „fajansowe” (54,5% i 35,2%), noże sierpowate (27,2% i 35,2), grociki (13,6% i 35,2) i siekiery (9,0% i 17,6%). Te ostatnie wystąpiły zbyt rzadko (2 groby kobiece i 3 męskie), by można było stwierdzić, że ich obecność w grobach jest pewną regułą. Z pochówkami kobiecymi związane są przede wszystkim ozdoby: zausznice (7 grobów – 31,78%), bransolety (3 groby, w tym podwójny) oraz kółka miedziane (2 groby). Pozostałe typy zabytków wystąpiły jako pojedyncze okazy: narzędzia (igła, szydło kościane) czy ozdoby (np. szpila kościana). Dlatego też trudno rozstrzygnąć, czy są typowe tylko dla pochówków kobiecych. Dla pochówków męskich w zasadzie charakterystyczne są drobne narzędzia krzemienne (4 groby – 23,5%), grociki (6 grobów – 35,2%) oraz siekiery i noże sierpowate. Z ozdób są to natomiast wisiorki i płytki z przepołowionych szabli dzika (4 groby) oraz być może paciorki z muszli (1 grób). Prawdopodobnie z pochówkiem męskim związany jest jedyny okaz toporka kamiennego (Raciborowice-Kolonia, stan. II, grób 7).

Po dokonaniu szczegółowej typologii ceramiki okazuje się, że wszystkie wyróżnione kategorie naczyń – amfory, naczynia beczułkowate, pucharki doniczkowe

⁵ Nie zawsze znana jest lokalizacja grocików w obrębie jamy grobowej, zwłaszcza przy szkielecie, dlatego też trudno jest ocenić, czy są one celowym wyposażeniem grobowym zmarłego, czy też grocic strzały stanowi pozostałość po uśmierceniu osobnika, choć wydaje się to mało prawdopodobne. Np. na cmentarzysku w Mierzanowicach grociki najczęściej znajdowane były w okolicy pasa i ud (37 grobów), głowy i szyi (14), w obrębie klatki piersiowej i rąk (13), podudzia i stóp (11) – por. J. Bąbel 1987, tab. 75. Z kolei w odniesieniu do cmentarzyska w Iwanowicach kwestii tej nie poświęcono uwagi.

i misy – charakterystyczne są zarówno dla kobiet, jak i mężczyzn, aczkolwiek na niektórych cmentarzyskach dostrzegamy związek pomiędzy płcią zmarłego a typem naczynia. Na przykład w Raciborowicach-Kolonii naczynia beczułkowate wystąpiły tylko w grobach kobiecych, a kubki, pucharki doniczkowe i misy – tylko w grobach męskich, natomiast w Hrubieszowie-Podgórzu naczynia beczułkowate częściej występują w pochówkach męskich. Pucharki doniczkowe, typowe dla grobów męskich na wyżej wspomnianych cmentarzyskach, w Gródku znaleziono w pochówkach kobiet.

Dla grobów dziecięcych charakterystyczne są te same typy zabytków co dla osobników dorosłych – naczynia, paciorki „fajansowe”. Ponadto z atrybutów „męskich” w grobach tych odkryto wisioriki z szabli dzika. Pozostałe typy zabytków znalezione w grobach osobników młodocianych to egzemplarze pojedyncze.

Analiza inwentarzy grobowych kultury strzyżowskiej prowadzi do wniosku, że „bogactwo” grobów nie jest ściśle związane z płcią i wiekiem zmarłego. Rytuał pogrzebowy zarejestrowany na cmentarzyskach nie oddaje więc w pełni wewnętrznej struktury społecznej grupy ludzkiej, bądź też nie znane są nam powody, dla których pochówek młodocianych osobników ze stanowiska II w Raciborowicach-Kolonii (grób 7) został uhonorowany największym bogactwem ze wszystkich obiektów. Również dlatego nie możemy określić tzw. wyznaczników płci ani atrybutów związanych z pozycją i rangą zmarłego. Niemniej można wyciągnąć kilka wniosków, analizując zróżnicowanie inwentarza grobowego ze względu na klasę wieku pochowanych osobników.

Dla mężczyzn (oprócz osobnika pochowanego w grobie podwójnym) nie wyróżniono kategorii wiekowej do 30 roku życia, przy obecności 9 pochówków kobiecych w tym przedziale wiekowym. Następną klasę wieku (30–40 lat) reprezentowana jest przez 3 groby kobiece i 4 męskie. Pochówków mężczyzn zmarłych w wieku 40–60 lat jest zdecydowanie więcej (9 grobów), niż zmarłych w tym samym wieku kobiet (6 grobów).

Najwięcej typów zabytków – 15 (przy łącznej liczbie wszystkich typów zabytków wynoszącej 31) – wyróżniono w 7 pochówkach kobiet zmarłych w przedziale wiekowym 20–30 lat, ze wskaźnikiem przeciętnego wyposażenia wynoszącym 4,4. Wyższy współczynnik (5,3) uzyskano dla pochówków kobiet zmarłych pomiędzy 40–50 rokiem życia (16 typów zabytków), niższe dla wieku 30–40 lat (4,0). Pozostałe klasy wiekowe mają ten wskaźnik identyczny bądź bardzo podobny (2,5, 2,0 i 1,6). Czterech mężczyzn zmarłych w wieku 30–40 lat wyposażono w 10 typów zabytków (tyle samo co trzy kobiety w tym samym przedziale wiekowym), przy podobnych wskaźnikach – 4,0 dla kobiet i 3,7 dla mężczyzn.

Następny przedział wiekowy (40–50 lat), reprezentowany przez 3 pochówki kobiece i 4 męskie, charakteryzuje się również taką samą liczbą wyróżnionych typów

zabytków (po 9), ale o zdecydowanie wyższej (o 2,1 punktu) wartości wskaźnika różnorodności wyposażenia dla kobiet (kobiety – 5,3, mężczyźni 3,2). Zmarłych w wieku 50–60 lat jest ośmioro – 3 kobiety, które wyposażono tylko w 4 typy zabytków (łączna liczba wszystkich typów zabytków – 5) oraz 5 mężczyzn, którym złożono 7 różnorodnych przedmiotów (łączna liczba – 14), co daje dla obu grup wskaźnik przeciętnego wyposażenia odpowiednio 1,6 i 2,8. Najstarszym osobnikiem pochowanym na cmentarzyskach kultury strzyżowskiej jest kobieta zmarła w wieku 60–70 lat, którą wyposażono tylko w dwa typy zabytków (wskaźnik 2,0; por. tab. 2, ryc. 12).

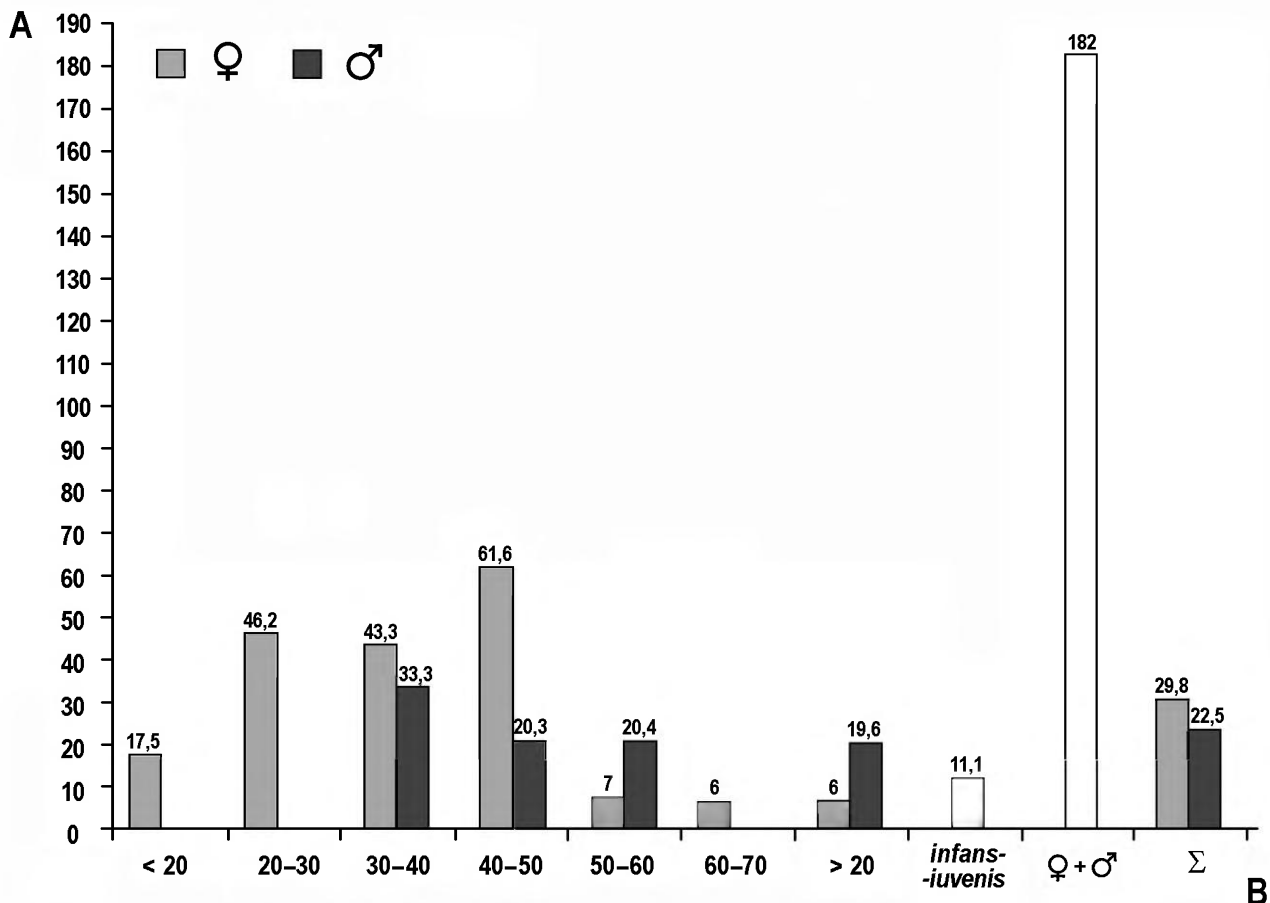
Dla kobiet zmarłych w przedziale wiekowym 20–60 lat charakterystyczne są przede wszystkim naczynia, które odkryto we wszystkich grobach. Liczebność występowania pozostałych zabytków nie jest już tak duża. Paciorków „fajansowych” nie stwierdzono w pochówkach kobiet najstarszych (powyżej 50 roku), również dla nich, ale i dla osobników najmłodszych (do 20 roku), nie są charakterystyczne zausznice, szpile, wisioriki z kości i muszli oraz bransolety (choć pojedynczy okaz znaleziono w grobie osobnika najstarszego). Z pochówków kobiet zmarłych w przedziale wiekowym 20–40 lat pochodzą wyroby krzemienne – grociki, siekiery i noże sierpowate – przedmioty intuicyjnie przypisywane mężczyznom. „Sierp” wystąpił zarówno w grobie kobiety młodej (do 20 lat), jak i starszej (50–60 lat). Ponadto w pochówku

A		B	C	D	E
2	♀	< 20	4	5	2,5
7		20–30	15	31	4,4
3		30–40	10	12	4,0
3		40–50	9	16	5,3
3		50–60	4	5	1,6
1		60–70	2	2	2,0
3		≥ adultus	3	5	1,6
∑	22		26	74	3,3
4	♂	30–40	10	15	3,7
4		40–50	9	13	3,2
5		50–60	7	14	2,8
5		≥ adultus	11	17	3,5
∑	18		15	59	3,2
♀ (13–16) + ♂ (20)			11	11	11,0

Tab. 2. Liczba typów zabytków i wskaźnik przeciętnego wyposażenia grobów a płeć i wiek zmarłych w grobach kultury strzyżowskiej. Oznaczenia: A – liczba grobów; B – płeć / wiek (w latach); C – liczba typów zabytków; D – łączna liczba wszystkich typów zabytków; E – wskaźnik przeciętnego wyposażenia grobu

Table 2. The number of artefact types and the indicator of the average furniture of grave with respect to gender and age of the individuals in the graves of Strzyżów Culture.

Key: A – number of graves; B – gender / age (in years); C – number of artefact types; total number of all artefact types; E – indicator of the average furniture of graves

Ryc. 12. Wskaźnik przeciętnego wyposażenia pochówków kultury strzyżowskiej z uwzględnieniem płci i wieku pochowanego osobnika. Oznaczenia: A – średnia bogactwa w punktach; B – wiek

Fig. 12. Indicator of the average furniture in the Strzyżów Culture burials including gender and age of the buried individuals. Key: A – the average of richness in points; B – age

osoby bardzo młodej zarejestrowano pojedynczy okaz igły kościanej, a z kobietami najstarszymi zostały złożone szydło, skrobacz krzemienno oraz kamień szlifierski.

Dla 13 mężczyzn zmarłych w przedziale wiekowym 30–60 lat charakterystyczne są naczynia (64,7%) – nie wszyscy więc mężczyźni, odwrotnie niż kobiety, wyposażani byli w ceramikę. Pozostałe zabytki nie występują już tak licznie (maksymalnie w co drugim pochówku określonym pod względem płci). Dla wszystkich zmarłych mężczyzn typowe są paciorki „fajansowe”, a z wyrobów krzemienno – grociki i noże sierpowate. W grobach osobników najstarszych nie odkryto siekier, podobnie jak i ozdób – wisiorków z muszli, kości i szabli dzika. Wśród pochówków męskich trudniej dostrzec reguły współzależności pomiędzy rodzajem wyposażenia a wiekiem pochowanego osobnika. Wszystkie zabytki, które zarejestrowano w większej liczbie generalnie związane są z osobnikami dorosłymi.

Liczba składanych naczyń prawdopodobnie nie zależała od wieku i płci pogrzebanego osobnika – najstarsza kobieta pochowana w Raciborowicach-Kolonii, stan. II, grób 9, w ogóle nie miała naczyń, a najmłodszy osobnik z cmentarzyska w Gródku, grób 3, miał ich aż pięć.

Należy jeszcze omówić grób 7 z Raciborowic-Kolonii, stan. II, w którym pochowano dwie młode osoby – kobietę w wieku 13–16 lat i około 20-letniego mężczyznę. Inwentarz grobu składał się z 11 typów zabytków (wśród nich m.in. naczynie, paciorek „fajansowy”, zausznicza, bransoleta). Wymienione typy ozdób związane były, jak wykazano wcześniej, z dorosłymi kobietami, tu natomiast wystąpiły z osobnikami bardzo młodymi. Z wyrobów krzemienno znaleziono grociki, siekiere i nóż sierpowaty. Unikatowym okazem jest jedyny znany z cmentarzysk „strzyżowskich” toperek kamienny. Analiza tego obiektu dowodzi, że nie istniały wyraźne zasady obowiązujące przy wyposażaniu zmarłych, choć wydaje się, że „ceniono” głównie osobników w tzw. wieku produkcyjnym, najbardziej przydatnych w społeczności. Wraz z postępującym wiekiem prestiż społeczny malał.

Różnice, ale i podobieństwa w liczbie i rodzajach składanych do grobu darów pomiędzy pochówkami kobiecymi i męskimi dostrzegane są także na poszczególnych cmentarzyskach. W Raciborowicach-Kolonii, stan. II, w 9 grobach kobiecych wyróżniono w sumie 39 typów zabytków, tj. średnio 4,3 w jednym grobie. Typowy zestaw stanowią naczynia, paciorki „fajansowe”,

krzemienne noże sierpowate i grociki. Dla sześciu grobów męskich wydzielono 29 typów, ze średnią wynoszącą 4,8. Charakterystyczny zestaw tworzą: naczynia, noże sierpowate, grociki, drobne narzędzia krzemienne, siekiery oraz paciorki „fajansowe”. W Hrubieszowie-Podgórzu w trzech grobach kobiecych stwierdzono 11 typów zabytków, a w pięciu męskich – 14 typów. Najczęstszymi zabytkami są: naczynia i paciorki „fajansowe”, ponadto dla kobiet – fragmenty kości zwierzęcych, dla mężczyzn – krzemienne noże sierpowate. Średnia liczba typów zabytków w jednym obiekcie kobiecym wynosi 3,6, dla płci przeciwnej – 2,8. W Husynnem Kolonii, stan. 6, dla trzech pochówków kobiecych wyróżniono 15 typów zabytków (średnio 5 w jednym grobie). Również i na tym stanowisku charakterystyczne przedmioty to naczynia i paciorki „fajansowe”. Elementem uzupełniającym są zausznice z pojedynczego drutu.

Najwyższy wskaźnik przeciętnego wyposażenia mają kobiety pochowane na cmentarzyskach w Husynnem Kolonii, stan. 6, i w Raciborowicach-Kolonii, stan. II, natomiast wśród mężczyzn najróżnorodniej są wyposażone dwa pochówki z Gródka oraz pochówki z Raciborowic-Kolonii, stan. II.

Spróbujmy określić, czy owa różnorodność przedmiotów wpływa na „bogactwo” grobów ustalone w skali punktowej⁶, pomimo że małe serie nie pozwalają na

A	♀			♂		
	B	C	D	B	C	D
< 20	2	35	17,5	–	–	–
20–30	6*	231	46,2	–	–	–
30–40	3	130	43,3	3**	100	33,3
40–50	3	185	61,6	3**	61	20,3
50–60	3	21	7,0	5	102	20,4
60–70	1	6	6,0	–	–	–
≥ <i>adultus</i>	3	118	6,0	5	98	19,6
Σ	21	626	29,8	16	361	22,5
<i>infans / iuvenis</i>	10	111	11,1	–	–	–
♀ (13–16) + ♂ (20)	1	182	182,0	–	–	–

Tab. 3. Średnia „bogactwa” w grobach kultury strzyżowskiej z uwzględnieniem płci i wieku pochowanych osobników.

Oznaczenia: A – kategoria wiekowa; B – liczba grobów; C – liczba punktów; D – średnia „bogactwa” w punktach.

* – nie uwzględniono grobu 22 w Raciborowicach-Kolonii, stan. II (brak danych); ** – nie uwzględniono grobów 24 i 27 w Raciborowicach-Kolonii, stan. II (brak danych)

Table 3. The average of 'richness' in the graves of Strzyżów Culture including gender and age of the buried individuals.

Key: A – age category; B – number of graves; C – number of points; D – average of 'richness' in points.

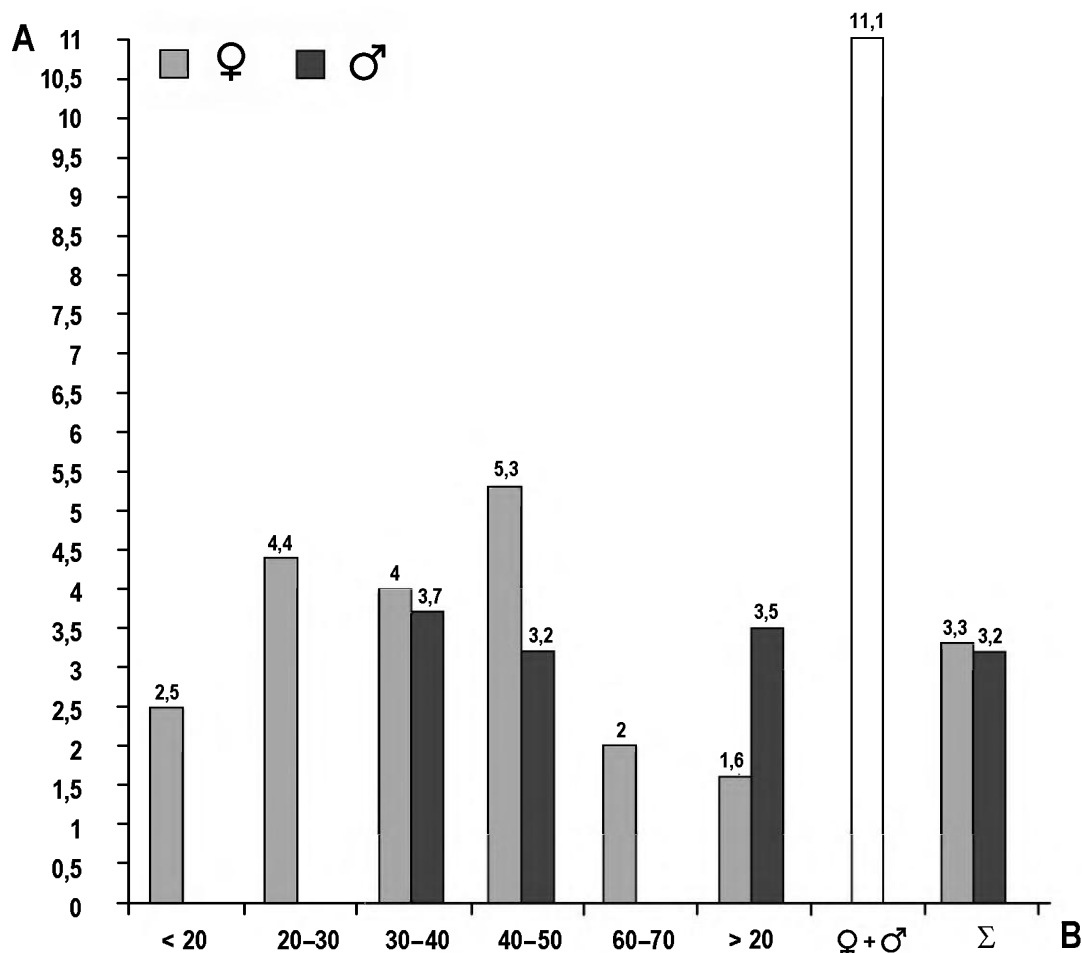
* – grave 22 from Raciborowice Kolonia II was not taken into account (no data); ** – graves 24 and 27 from Raciborowice Kolonia II were not taken into account (no data)

wyciągnięcie daleko idących wniosków (Tab. 3, ryc. 13). Możemy jedynie stwierdzić, że średnia bogactwa grobów kobiecych i męskich na cmentarzyskach kultury strzyżowskiej jest zbliżona do siebie, choć różna. Dla 16 grobów męskich wynosi ona 22,5 punktu, dla 21 kobiecych zaś 29,8 punktu. Większe różnice uwidaczniają się natomiast w ramach poszczególnych cmentarzysk, za wyjątkiem Raciborowic-Kolonii, stan. II, gdzie pomimo dwukrotnie większej liczby grobów kobiecych aniżeli męskich średnia „bogactwa” wynosi: dla pierwszych – 35,7 punktu, a dla drugich – 34,7 punktu⁷. W Hrubieszowie-Podgórzu z kolei, przy przewadze grobów męskich, pochówki kobiece wyposażone są bardziej bogato i dlatego średnia punktów wynosi 43,6, a dla grobów męskich tylko 22,4 punktu. Dla pochówków kobiecych z Gródka średnia punktów równa się 13,3, a dla dwóch grobów męskich 52 punkty. Najwyższą zaś średnią „bogactwa” grobów kobiecych, podobnie jak wskaźnik przeciętnego wyposażenia, stwierdzono w Husynnem Kolonii, stan. 6, gdzie wynosi 48 punktów. Średnia punktów „bogactwa” grobów dziecięcych i osobników w wieku *iuvenis* równa się 11,1 przy czym na cmentarzysku w Hrubieszowie-Podgórzu jest ona wyższa (32 punkty) niż w pochówkach męskich, a w Raciborowicach-Kolonii, stan. II, najniższa i wynosi tylko 12,25 punktu. Średnie te wyrażają ogólną tendencję zaobserwowaną wśród zróżnicowanych pod względem płci i wieku pochówków, dlatego możemy przeanalizować najbogatsze, jak i najuboższe groby w obrębie poszczególnych cmentarzysk.

Najbogatszym obiektem kultury strzyżowskiej jest podwójny pochówek młodocianych osobników (Raciborowice-Kolonia, stan. II, grób 7). Na jego inwentarz składało się 11 typów zabytków (naczynia, paciorki, wyroby krzemienne), dających 182 punkty. Ponieważ nie można było rozdzielić darów przynależnych do kobiety i mężczyzny, punkty wyrażające „bogactwo” obliczono razem. Najbogatszymi grobami pojedynczymi są natomiast dwa pochówki kobiece (Hrubieszów-Podgórzu, grób 11; Raciborowice-Kolonia, stan. II, grób 25). W pierwszym z nich pochowano 40-letnią kobietę wyposażoną m.in. w cztery naczynia, 80 paciorków „fajansowych”, nóż sierpowaty i zausznicę (w sumie 7 typów zabytków – 115 punktów). Obiekt ten jest równocześnie

⁶ Bogactwo grobów ustalone w skali punktowej przyjęto za S. Kadrowc m i A. i J. Machnikami (1992, s. 66 n.) z pewnymi modyfikacjami wynikającymi z liczby i rodzaju inwentarza odkrytego w grobach kultury strzyżowskiej, którego nie stwierdzono na cmentarzysku „Babia Góra” w Iwanowicach. Gradacja ta będzie obowiązywać przy obliczaniu punktów dla analizowanych później cmentarzysk. Dla zabytków wykonanych z miedzi, „fajansu” i gliny – po 2 pkt., lecz dla fragmentów ceramiki – 1 pkt; dla paciorków: do 10 szt. – 2 pkt., 11–100 szt. – 3 pkt., powyżej 100 szt. – 4 pkt.; rureczki i spiralki metalowe: do 7 szt. – 2 pkt., powyżej 7 szt. – 3 pkt; dla zabytków z kości, kamienia, krzemienia, rogu, muszli – 1 pkt., przy czym paciorki i zawieszki w liczbie 1–10: 1 pkt., 11–100 szt. – 2 pkt., powyżej 100 szt. – 3 pkt., odłupki/wiórki powyżej 7 szt. – 2 pkt., ozdoby z szabli dzika i grociki 1–2 szt. – 1 pkt., 3 szt. – 2 pkt., powyżej 3 szt. – 3 pkt.

⁷ Liczba punktów dla czterech wybranych losowo grobów kobiecych wynosi 35–36 punktów.

Ryc. 13. Średnia „bogactwa” pochówków kultury strzyżowskiej z uwzględnieniem płci i wieku pochowanych osobników.
Oznaczenia: A – wskaźnik przeciętnego wyposażenia; B – wiek
Fig. 13. The average of ‘richness’ of the Strzyżów Culture burials including gender and age of the buried individuals.
Key: A – indicator of the average furniture; B – age

pochówkiem najstarszej kobiety na tym cmentarzysku. Drugi pochówek należał do zmarłej w wieku około 30 lat. Inwentarz, oceniony na 114 punktów, stanowiły oczywiście naczynia, paciorki „fajansowe” oraz bogaty zestaw wyrobów krzemienych.

Następna grupa najbogatszych grobów to cztery obiekty, w których pochowano kobiety zmarłe w wieku 20–30 lat (Raciborowice-Kolonia, stan. II, groby 6 i 26; Husynne Kolonia, stan. 6, grób 4) oraz w wieku 40–50 lat (Husynne Kolonia, stan. 6, grób 3 – najstarszy osobnik z serii określonej antropologicznie na tym cmentarzysku). Ich wyposażenie składało się z 5–7 typów zabytków – naczyń, paciorków „fajansowych”, zausznic, ponadto m.in. z noży sierpowatych, siekier i grocików. Suma bogactwa wynosi kolejno dla wymienionych wcześniej obiektów: 65, 52, 60 i 52 punkty.

Groby pozostałych pochowanych kobiet należą już do kategorii ubogich i to zarówno pod względem liczby typów zabytków, jak i bogactwa, a zawierają szczątki kobiet zarówno bardzo młodych, jak i najstarszych. Najuboższymi obiektami są dwa groby z Raciborowice-Kolonii, stan. II (groby 4 i 9), w których pochowano kobiety w wieku około 50 i 60–70 lat. Znalezione w nich

naczynie, bransoletę, kamień szlifierski i skrobacz krzemieny – po dwa typy zabytków odpowiadających łącznie 6 punktom.

Pochówki męskie, mniej liczne niż kobiece, są uboższe. Brak tu grobów bardzo bogatych, reprezentowane są natomiast obiekty o wyposażeniach, których maksymalna suma punktów wynosi 52–56. Najbogatszy jest grób 3 z Gródka. Zmarły w wieku 30–40 lat wyposażony był m.in. w 5 naczyń (jedna z największych liczba naczyń w grobach), ozdoby i narzędzia kościane (56 punktów). Następny jest pochówek 50–60-letniego mężczyzny (Hrubieszów-Podgórze, grób 4); należy podkreślić, że ta kategoria wiekowa wśród pochówków kobiecych jest bardzo ubogo wyposażona. Na inwentarz grobu, którego suma punktów wynosi 52, składały się: 4 naczynia, paciorki „fajansowe”, grociki i nóż sierpowaty. Kolejne pochówki należą do osobnika młodego – 30–40 lat (Raciborowice-Kolonia, stan. II, grób 21), którego wyposażenie grobowe stanowiły 4 typy zabytków (40 punktów), i osobnika w wieku *adultus* (Gródek, grób 6) – 6 typów (48 punktów). Pozostałe groby określone pod względem wieku pochowanego osobnika są skromnie wyposażone – wartość punktowa „bogactwa” wynosi od 0 do 36.

Można stwierdzić, że najbogatsze groby kultury strzyżowskiej należą do kobiet 40–50-letnich (średnia „bogactwa” – 61,6 punktu), 20–30-letnich (46,2 punktu) i 30–40-letnich (43,3 punktu). W kategorii wiekowej 50–60 lat następuje redukcja wyposażenia a co za tym idzie i „bogactwa”, średnia spada do 7,0 punktu. Wśród mężczyzn najbogatsze groby należą do osobników zmarłych w przedziale wiekowym 30–40 lat (33,3 punktu). Pozostałe dwie niższe kategorie wiekowe 40–50 i 50–60 lat charakteryzują się prawie taką samą średnią „bogactwa” (20,3 i 20,4 punktu), jednak wyjątkową pozycję zajmuje podwójny pochówek bardzo młodych osobników wyposażony w największą liczbę różnorodnych przedmiotów.

Analiza inwentarzy grobowych kultury strzyżowskiej prowadzi do wniosku, że „bogactwo” grobów nie jest ściśle związane z płcią i wiekiem zmarłego. Również dlatego nie jesteśmy w stanie określić tzw. wyznaczników płci ani atrybutów związanych z pozycją i rangą zmarłego. Możemy jedynie mówić o częstszym lub rzadszym występowaniu danego zabytku w grobie męskim lub żeńskim.

Spróbujmy ustalić różnice lub podobieństwa pomiędzy poszczególnymi stanowiskami sepulkralnymi. Pierwszą z nich jest wielkość odkrytych obiektów. Może to mieć swoje konsekwencje w liczbie i rodzajach zarejestrowanych typów zabytków (ale nie tylko) na poszczególnych cmentarzyskach. Na stanowiskach sąsiadujących ze sobą lub położonych w pobliżu, zróżnicowanie wyposażenia nie wypływa z faktu odległości od np. złóż krzemienia czy szlaków handlowych, ponieważ z Gródka czy Strzyżowa jest relatywnie bliżej do złóż krzemienia na Wołyniu niż np. z Raciborowic-Kolonii (choć nie jest to znacząca różnica). Owo zróżnicowanie najprawdopodobniej jest rezultatem zupełnie innych czynników (chronologia?, celowy wybór przedmiotów składanych zmarłemu?), które trudne są do uchwycenia, ale składają się na charakter prawie każdego cmentarzyska.

Zarejestrowane zabytki mogą pozwolić na subiektywne stwierdzenie, że istnieją groby bogatsze i biedniejsze. Bogate zarówno pod względem rodzaju i wymiernej liczby poszczególnych typów zabytków, jak i surowca, z jakiego zostały wykonane, oraz uboższe lub nawet całkowicie pozbawione wyposażenia (przynajmniej w przedmioty z surowców nie ulegających szybkiemu rozkładowi).

W Raciborowicach-Kolonii groby wyposażone były maksymalnie w 11 typów zabytków, w Hrubieszowie-Podgórzu w 7, a w Husynnem Kolonii, stan. 6, w 6. Na pozostałych stanowiskach liczba różnorodnych zabytków wynosiła od 1 do 5. Najliczniejszą grupę tworzą pochówki zawierające od 1 do 4 typów zabytków (62,7%), następną od 5 do 8 (21,7%). Do trzeciej grupy zaliczono dwa groby, w których zarejestrowano 10 i więcej typów zabytków (2,4%).

Ponieważ liczba odsłoniętych grobów, jak i typów zabytków na cmentarzyskach jest różna, to średnia war-

tość „bogactwa” obliczona w punktach jest również mocno zróżnicowana i wynosi na poszczególnych stanowiskach od 7,0 do 33,0 punktów (oprócz obiektów pojedynczych i bardzo małych). Największą wartość punktową uzyskało cmentarzysko w Raciborowicach-Kolonii, stan. II – 660 punktów dla 20 grobów, ze średnią 33,0 punktu na jeden grób. Następne stanowiska różniące się sumą punktów, wykazują zbliżone do siebie wartości „bogactwa”. Wynoszą one: dla Hrubieszowa-Podgórza (11 grobów) – 285 punktów, ze średnią 25,9; dla Gródka (5 grobów) – 144 punktów, ze średnią 28,8; dla Husynnego Kolonii, stan. 6 (13 grobów) – 225 punktów, ze średnią 17,3; dla Hrebennego, stan. 10 (3 groby) – 49 punktów, ze średnią 16,3. Najuboższe cmentarzyska to: Nieledeń, gdzie „bogactwo” wyposażenia sześciu grobów wynosi tylko 42 punkty, przy średniej 7,0; Hrebenne, stan. 31 (4 groby) – 17 punktów, ze średnią 4,25 i Strzyżów, stan. 28 (4 groby) – 4 punkty, ze średnią 1,0. Wśród grobów odkrytych w mniejszej liczbie, w tym i pojedynczych, panuje znacznie większe zróżnicowanie „bogactwa” – od 1 punktu (Strzyżów, stan. 1 i 10; Moroczyn), przez 15 (Strzyżów, stan. 27), 18 (Hyża), 27 (Horodło, stan. 12), 30 (Hrebenne, stan. 24), 42 (Hrebenne, stan. 34) do 65 (Husynne Kolonia, stan. 7) i 108 punktów (Raciborowice-Kolonia, stan. I).

Różnice widoczne są także w rodzajach składanych do grobu darów, choć oczywiście istnieją i typy zabytków wspólne dla wszystkich lub prawie wszystkich cmentarzysk kultury strzyżowskiej. Są to przede wszystkim naczynia i paciorki „fajansowe”, choć tych ostatnich nie znaleziono np. na cmentarzysku w Gródku. Natężenie występowania innych zabytków wykazuje już pewne tendencje. Uwidacznia się ona w braku pewnych wyrobów, które są nie tylko charakterystyczne, ale wręcz przypisane kulturze strzyżowskiej. Chodzi tu głównie o krzemienne noże sierpowate i siekiery. Zastanawiające jest zwłaszcza występowanie siekier, znaleziono je bowiem tylko w wyposażeniu grobów na cmentarzysku w Raciborowicach-Kolonii, stan. II, przy dużym rozprzestrzenieniu dwuściennych i owalnych siekier znajdowanych luźno na Lubelszczyźnie.

Elementem najbardziej charakterystycznym dla omawianej kultury są, poza naczyniami, bez wątpienia noże sierpowate. Znaleziono je tylko na dwóch cmentarzyskach i w trzech obiektach odosobnionych, ale zastanawiający jest ich brak, podobnie jak siekier, na innych cmentarzyskach, zwłaszcza w Gródku, Husynnem Kolonii, stan. 6, i Nieledeń. Cmentarzyska te charakteryzują się ponadto wręcz minimalnym udziałem jakichkolwiek materiałów krzemienianych. Nie sposób wytłumaczyć, czym zjawisko to jest spowodowane; prawdopodobnie nie niedoborem potrzebnego surowca i nie brakiem „umiejętności wytwórczych” czy możliwości zdobycia potrzebnych przedmiotów. Właśnie obecność lub brak np. siekier i „sierpów” na obiektach stosunkowo dużych prowadzi do wniosku, że prawie każde ze

stanowisk związane jest z niewielką grupą społeczną i ma własny charakter, przejawiający się w specyficznym rytuale pogrzebowym, który zabraniał bądź nienakazywał składania w grobach np. broni czy narzędzi krzemien-nych. Podobnie wyroby kościane (igły, szydła) i ozdoby (szpile), znajdujące w Raciborowicach-Kolonii, Gródku i Husynnem Kolonii, stan. 6, na innych cmentarzyskach nie występują.

Powszechnie przyjmuje się, że ludność kultury strzyżowskiej eksploatowała i przetwarzała krzemień wołyński. Jednak, jak wykazuje analiza materiałów z cmentarzysk, wyroby z niego nie są zbyt częstym elementem wyposażenia grobów. Wszechstronny ich asortyment stwierdzono tylko na cmentarzysku w Raciborowicach-Kolonii. Nasuwa się w tym miejscu przypuszczenie, że większość wyrobów krzemien-nych dostawała się na teren Polski południowo-wschodniej z obszaru Wołynia, ze strefy „wschodniostrzyżowskiej”, w postaci gotowych wyrobów – siekier, „sierpów”, płoszczy. Potwierdzeniem tego może być fakt, że np. na osadzie w Strzyżowie, stan. IA, w przebadanych kilkudziesięciu jamach materiał krzemien-ny reprezentowany jest przez pojedyncze okazy. Nieco bogatsza jest lista krzemien-nych znalezisk z powier-żchni stanowiska, ale należy pamiętać, że reprezento-wane jest tu także intensywne osadnictwo innych kultur, przede wszystkim neolitycznych (por. J. Głosik 1968, s. 75–91). Inną sytuację obserwujemy na Wołyniu, gdzie najlepiej rozpoznany „zagłębieniem krzemien-ny” jest obszar międzyrzecza górnych odcinków Styru i Horynia, ciągnący się od Kostopola poprzez Równe, Zdołbunów i Dubno do Krzemieńca. Zapewne ośrodki produkcyjne zlokalizowane na terenie Dermania, Gródka, Lipy, Mirohoszczy, Narajowa, Oleksyna Wielkiego dostarczały licznych narzędzi rdzeniowych, w tym „grotów”, „sierpów” i siekier (m.in. A. Cynkałowski 1961, s. 41–88; J. Głosik 1962, s. 178–179; Ī. K. Svešnikov 1967; S. Kadrow, M. Peleščyšyn 1999).

W rozprzestrzenieniu przedmiotów metalowych widzimy większą równomierność, choć w minimalnym stopniu wystąpiły one w Gródku i Nieleddwi. Oprócz ozdób w kształcie wierzbowego liścia znaleziono zausznicę w postaci pojedynczych kółek zakończonych spiralną tarczką. Odkrycie sześciu takich egzemplarzy (Gródek, Hrubieszów-Podgórze, Husynne Kolonia, stan. 6 i 7), przy braku do nich bezpośrednich analogii wśród materiałów innych kultur datowanych na I okres epoki brązu pozwala wysunąć tezę, że ozdoba ta znajdowała szczególne upodobanie u tej ludności i była przez nią wykonywana. Możliwość istnienia miejscowej – wschodniostrzyżowskiej – metalurgii było już sygnalizowane w literaturze na podstawie występowania zausznic w postaci szerokiego wierzbowego liścia (J. Machnik 1982, s. 88–89, przyp. 16), niemniej nie można wykluczyć, że istniały i inne ośrodki, w tym na terenie zachodniostrzyżowskim, które produkowały takie charakterystyczne zausznicę⁸.

Z przedstawionej analizy wynika, że groby każdego z cmentarzysk charakteryzują się inną liczbą i rodzajem zabytków. Dla największego obiektu w Raciborowicach-Kolonii, stan. II, wyróżniono łącznie 23 typy zabytków. Powtarzalność ich występowania nie jest na ogół duża, z wyjątkiem naczyń, paciorków „fajansowych”, „sierpów” i grocików krzemien-nych. Naczynia (co najmniej 21 grobów – 77,7%), w tym przede wszystkim amfory, najczęściej występowały właśnie z tymi zabytkami. Tylko jeden grób (nr 15) wyposażony w te przedmioty pozbawiony był ceramiki. Inne kategorie zabytków stwierdzono w różnej liczbie (od 1 do 5) grobów.

Na cmentarzysku w Hrubieszowie-Podgórze, na którym stwierdzono dziewięć typów zabytków, częstotliwość ich występowania jest znacznie mniejsza niż w Raciborowicach-Kolonii, stan. II, choć można tu dostrzec i wyraźne podobieństwa. Każdy z wyodrębnionych zabytków (oprócz fragmentów kości zwierzęcych) zarejestrowano z naczyniami (81,8%) i paciorkami „fajansowymi”. Ozdoby z szabli dzika znaleziono razem z naczyniami beczułkowatymi i paciorkami „fajansowymi”. Na omawianym cmentarzysku uderza całkowity brak wyrobów kościanych przy bardzo wysokim udziale fragmentów kości zwierzęcych (63,6%) w inwentarzach grobowych.

W Husynnem Kolonii, stan. 6, wyróżniono 16 typów zabytków. Udział ceramiki był tu znacznie mniejszy niż na poprzednich stanowiskach (46,1%), zaś stosunkowo duży udział paciorków „fajansowych” (46,1%) – jest to jedyne cmentarzysko, na którym znaleziono paciorki w takiej samej liczbie grobów co naczynia. Ponadto z obiektu tego pochodzą najbardziej różnorodne ozdoby miedziane, przy całkowitym braku narzędzi i broni krzemien-nej. Liczebności poszczególnych zabytków z miedzi są jednak bardzo małe – wystąpiły one w pojedynczych, a wyjątkowo w dwóch grobach.

Dla cmentarzyska w Gródku na 12 wydzielonych typów zabytków, najbardziej charakterystyczne są naczynia (100%) oraz wyroby kościane, brak z kolei tak typowych paciorków „fajansowych”. Mała liczebność występowania zabytków w grobach powoduje, że ich współwystępowanie ma prawdopodobnie charakter przypadkowy. Na stanowisku w Nieleddwi, na którym wyróżniono tylko sześć typów zabytków, paciorki z muszli (bardzo rzadkie w inwentarzach grobowych kultury strzyżowskiej) znaleziono m.in. z naczyniem beczułkowatym, paciorkom „fajansowym” towarzyszyło natomiast naczynie wazowate. Należy ponownie przypomnieć, że z obiektu tego nie pochodzą żadne metale.

⁸ Na istnienie miejscowej metalurgii mógłby wskazywać również fakt, że ozdoby metalowe występujące w kulturze mierzanowickiej, pochodzące np. z cmentarzyska w Iwanowicach pod względem składu chemicznego (zanieczyszczenia pierwiastkami śladowymi) różnią się od materiałów „strzyżowskich” (Z. Hensel 1992, s. 105; J. Dąbrowski, Z. Hensel 1983). Sugerowałoby to, że źródłem pozyskiwania metalu były różne ośrodki.

Współwystępowanie zabytków na poszczególnych cmentarzyskach jest w zasadzie takie samo, jak dla całości inwentarzy kultury strzyżowskiej. Poza najliczniej reprezentowanymi zabytkami, których pewne współzależności możemy rozpoznać, powiązania pozostałych zdają się wskazywać na przypadkowy charakter. Nie stwierdzono przedmiotów, które wykluczałyby się wzajemnie. Możemy mówić jedynie o mniejszej lub większej częstotliwości występowania określonych przedmiotów. Dlatego ważniejsze wydaje się wskazanie na zabytki, które wystąpiły w obrębie danego obiektu. Właśnie to i cechy obrządku pogrzebowego sprawiają, że cmentarzyska różnią się mniej lub bardziej od siebie, co może być spowodowane między innymi i różnicami chronologicznymi.

Brak dat ¹⁴C dla zespołów kultury strzyżowskiej oraz układów stratygraficznych znacznie utrudnia ustalenie ram chronologicznych tej kultury⁹. Dlatego też wszelkie rozważania muszą opierać się na innych przesłankach, które okazać się mogą zawodne. Biorąc pod uwagę stosunkowo niewielki zasięg osadnictwa i najbardziej ewidentny element, jakim jest ceramika, wydaje się, że zjawisko określane jako kultura strzyżowska nie jest długotrwałe; ceramika nie wykazuje w zasadzie istotnych różnic zarówno pod względem technologicznym, jak i zdobnictwa, jest wręcz „hermetycznie zamknięta”. Trudno jest wskazać materiały, które wiązałyby się z wczesną fazą rozwoju tej kultury. Być może elementem wcześnie datującym byłby ornament sznura falistego w układzie pasmowym (dwa odcinki) i niektóre typy naczyń (amfory, baniaste kubki).

Wydaje się, że najstarszym cmentarzyskiem jest obiekt w Nieledwi, gdzie zmarli ułożeni byli w pozycji skurczonej na lewym bądź prawym boku i zorientowani głową na NW, SW i W. Stosunkowo ubogie wyposażenie grobowe składało się z nielicznych naczyń, paciorków z muszli i „fajansu”. Cmentarzysko to wyraźnie odbiega od standardu grobów kultury strzyżowskiej. Za wczesną metryką tego obiektu może przemawiać właśnie skurczony układ szkieletów, wskazujący być może na wpływy kultury wczesnomierzanowickiej lub jej wschodniego wariantu, tzw. kultury gródecko-zdołbickiej słabo dostrzegalne reguły panujące w ukierunkowaniu zmarłych oraz skromne wyposażenie grobów, np. brak wyrobów miedzianych. Jednak obecność paciorków „fajansowych” sugeruje nieco późniejszą chronologię.

Młodsze stadia reprezentują prawdopodobnie następne cmentarzyska, na których uwidoczniły się wszystkie cechy składające się na niepowtarzalny obraz kultury strzyżowskiej, choć analiza cmentarzysk wykazała już, że każde z nich odznacza się swoistym charakterem. Na przykład zmarli z cmentarzyska w Hrubieszowie-Podgórzu spoczywali w pozycji wyprostowanej, ale ich orientacja w stosunku do stron świata jest jeszcze „nieuporządkowana”, bowiem występują tam prawie wszystkie możliwe kierunki. Wyposażenie grobów stanowiła cera-

mika oraz krzemienne noże sierpowate. Wyroby metalowe reprezentują m.in. zausznice miedziane o końcach zakończonych spiralną tarczką.

Cmentarzysko w Gródku charakteryzuje się tym, że trzon wyposażenia grobowego stanowi ceramika. Z pięciu grobów pochodzi tylko jeden grocik krzemienisty, natomiast z metali jedna zausznica z drutu miedzianego o końcu zwiniętym spiralnie. Ponadto znaleziono tu płytki z szabli dzika oraz ozdobę i narzędzie wykonane z kości zwierzęcej. Zmarli ułożeni byli w pozycji wyprostowanej i zorientowani wzdłuż osi E-W.

Na cmentarzysku w Husynnem Kolonii, stan. 6, zmarli również spoczywali w pozycji wyprostowanej wzdłuż osi E-W, bądź z odchyleniem na S. W siedmiu grobach (53,8%) nie stwierdzono naczyń, za to licznie wystąpiły paciorki „fajansowe” (46,1%). Być może cmentarzysko to reprezentuje późną fazę rozwojową, z mniejszym udziałem ceramiki, przy stosunkowo licznych wyrobach miedzianych (zausznice, kółka, spiralka) oraz przy znikomym udziale materiałów krzemienistych.

Najpełniej rozpoznany obiekt kultury strzyżowskiej jest cmentarzysko w Raciborowicach-Kolonii, stan. II. Poprzez swoje bogactwo i różnorodność form zabytków – naczyń, materiału krzemienistego („sierpów”, siekier, grocików i płoszczy), wyrobów miedzianych i paciorków „fajansowych” – oraz uporządkowany zespół reguł rządzących cmentarzyskiem, obiekt ten reprezentuje w pełni klasyczną, szczytową fazę rozwojową osadnictwa kultury strzyżowskiej, choć i na nim, pomimo braku układów stratygraficznych, uda się bez wątpienia uchwycić groby starsze i młodsze.

Trudno natomiast z całkowitą pewnością wypowiedzieć się na temat datowania innych cmentarzysk. Najprawdopodobniej kulturę strzyżowską można synchronizować z rozwijającą się na terenie Małopolski fazą klasyczną kultury mierzanowickiej. Na Wołyniu byłby to okres po zaniku tzw. kultury gródecko-zdołbickiej, stanowiącej odpowiednik wczesnej fazy kultury mierzanowickiej. Zdaniem Sławomira Kadrowa i Jana Machnika (1997, s. 73) pojawienie się na Wyżynie Wołyńskiej kultury strzyżowskiej należy datować na lata 2000–1950 cal. BC, choć nie można wykluczyć jej wcześniejszych początków (por. S. Kadrow, A. i J. Machnikowie 1992, s. 91).

Zasięg występowania kultury strzyżowskiej na wschodzie wyznacza rzeka Horyń, ze stanowiskami w okolicy Gródka i Zdołbunowa. Pomimo znacznego obszaru zajętego przez osadnictwo zadokumentowane materiałami pochodzącymi m.in. z osad (np. Zozów II) cmentarzyska i odosobnione groby tej kultury nie są zbyt dobrze rozpoznane.

Niedostatek opracowań materiałowych dla większości stanowisk z terenu Wołynia sprawia, że podstawą do

⁹ Istnieje kilka dat z cmentarzyska w Raciborowicach-Kolonii, stan. II, lecz nie zostały one jak dotąd udostępnione przez badaczkę tego obiektu.

poznania stosunków kulturowych jest kilka prac syntetycznych Igora K. Swiesznikowa (I. K. Svěšnikov 1974; 1985a; 1985b; 1985c; 1990a; 1990b; 1990c). W opracowaniach tych ilość informacji źródłowych o konkretnych zespołach (zwłaszcza grobowych) jest jednak niewielka. Ogranicza to w znacznym stopniu możliwość analizy i interpretacji.

Na podstawie wspomnianych prac Swiesznikowa oraz katalogu stanowisk zestawionego pod redakcją O. P. Czernysza (O. P. Čerňiš 1982) sporządzono mapę rozprzestrzenienia stanowisk cmentarnych kultury strzyżowskiej (Ryc. 14). Jeżeli przyjmiemy za wyznacznik kultury strzyżowskiej obecność typowej ceramiki w grobach, to pewnych obiektów tej kultury jest tylko kilka: Czerniaków, Walentynów, Żorniv, Torczyn, grób 4. Z grobów pochodzących mają ponadto naczynia odkryte na cmentarzysku w Łucku (O. P. Čerňiš 1982, s. 55; I. K. Svěšnikov 1993, s. 25). Inwentarz pozostałych grobów składał się m.in. z ozdób metalowych – zausznice w kształcie wierzbowego liścia, kościanych – paciorków, rureczek oraz wyrobów krzemienych – płoszczy, noży, grocików. Zabytki te charakterystyczne są również dla inwentarzy grobowych tzw. kultury gródecko-zdołbickiej wydzielonej przez Swiesznikowa (I. K. Svěšnikov 1966, s. 15–18). Jeżeli dodamy, że zasięg występowania tej kultury pokrywa się całkowicie z zasięgiem kultury strzyżowskiej na Wołyniu oraz, że w literaturze brak wyraźnie sformułowanych wyznaczników kulturowych, jasne stanie się, że w wypadku braku ceramiki w pochówkach mogło dojść do błędnego przypisania obiektów jednej bądź drugiej kulturze.

Jeżeli za charakterystyczny dla kultury strzyżowskiej uznamy wyprostowany układ zmarłych oraz bogato zdobione naczynia o wyraźnie przecieranych powierzchniach, to większość grobów zaliczanych do tej kultury zlokalizowanych między Bugiem a Horyniem nie mieści się w tej klasyfikacji. Dlatego też prawdopodobnie większość z nich związana jest z obiektami tzw. kultury gródecko-zdołbickiej (dziś określanymi jako wschodni wariant kultury wczesnomierzanowickiej – por. S. Kadrow, J. Machnik 1997, s. 50).

Groby tzw. kultury gródecko-zdołbickiej, położone na wyniosłościach terenowych, zawierają szkielety ułożone w pozycji skurczonej na prawym bądź lewym boku, z głową zorientowaną w różnych kierunkach. Czasami jamy grobowe obłożone były brukiem kamiennym (np. Popowce, Lipa, Zozów, Zdołbica, Gródek, Mokre, Glińsk – por. Ů. N. Zaharuk 1959; I. K. Svěšnikov 1974, s. 99, ryc. 31:I,IV,32:IV–VI; 1993, ryc. 1)¹⁰. Wyposażenie grobów stanowią niekiedy naczynia (np. Załuże, Lipa, Gródek, Zdołbica, Wolica Strakłowska) i ozdoby metalowe – zausznice, spiralki, kółka (Lipa, Zozów, Zdołbica).

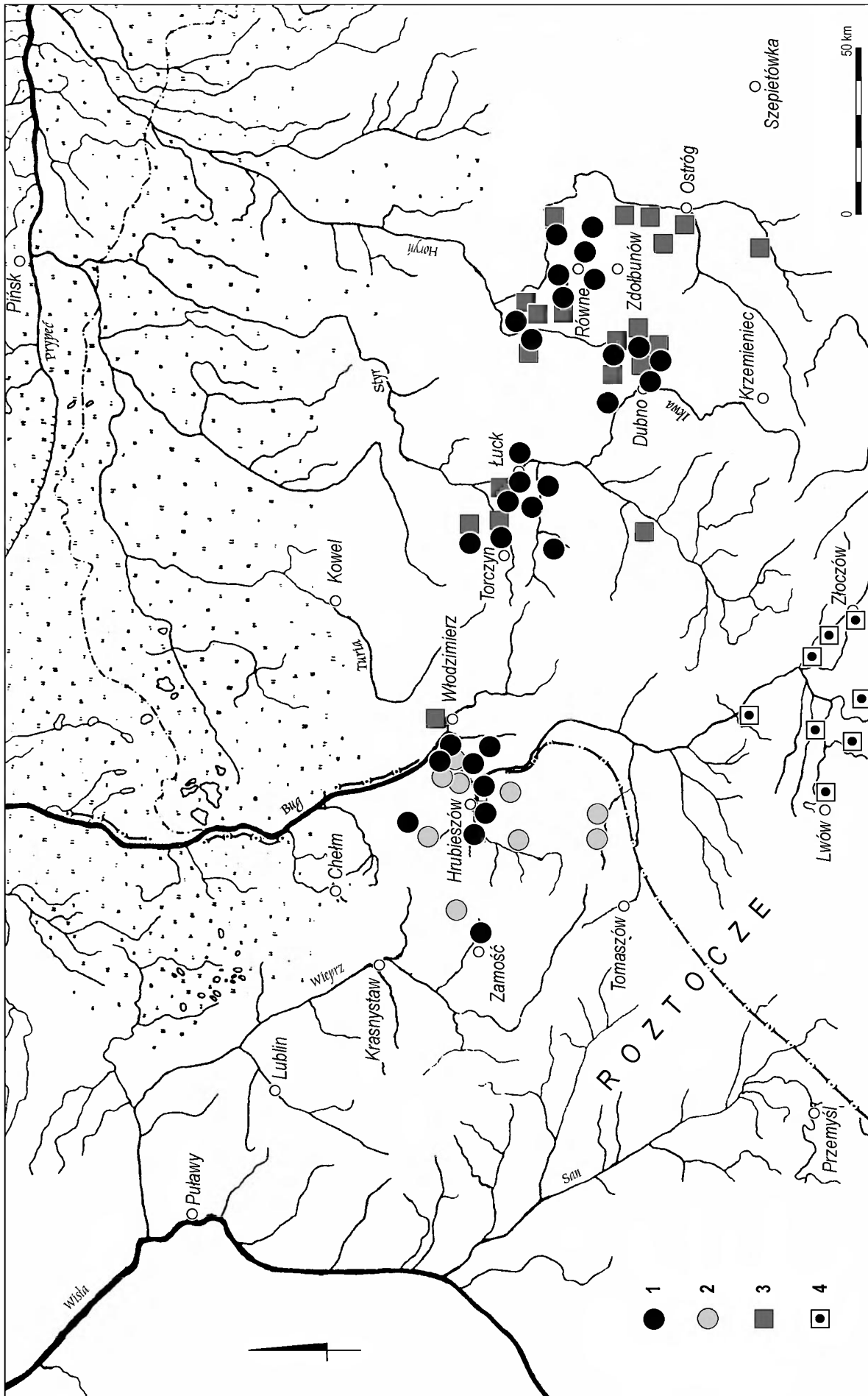
Całkowity brak datowań radiowęglowych dla stanowisk tzw. kultury gródecko-zdołbickiej nie pozwala na umieszczenie ich w ścisłych ramach chronologicznych.

Jednak na podstawie analogii dla materiałów małopolskich zespoły grobowe zawierające uchate kubki zdobione podwójnymi liniami sznurowymi (np. Wolica Strakłowska, Torczyn, grób 6, Gródek) można synchronizować z fazą wczesnomierzanowicką. Fazy te wydzielone na terenie Polski południowej poparte są datami ¹⁴C (por. S. Kadrow 1991a, s. 50–61; 1991b; S. Kadrow, J. Machnik 1997, s. 44). Dlatego też osadnictwo, w tym i obiekty grobowe kultury strzyżowskiej, jest młodsze od tzw. kultury gródecko-zdołbickiej.

Jednym z najlepiej udokumentowanych cmentarzysk na Wołyniu jest stanowisko sepulkralne w Torczynie (J. Fitzke 1975, s. 53–62). W literaturze panuje zgodna opinia przypisująca je kulturze strzyżowskiej, a to na tej podstawie, że w jednym z grobów znaleziono dwa naczynia tej kultury (I. K. Svěšnikov 1994, s. 124 n.; J. Machnik 1978, s. 70 n.). Tymczasem inne cechy obrządku pogrzebowego: skurczony układ szkieletów, inwentarz grobowy w postaci płoszczy o kształcie liściowatym i trójkątnym z dobrze wyodrębnionym trzonkiem, zausznice w kształcie wierzbowego liścia 3. grupy wg A. Točika, naczynie typowe dla fazy wczesnomierzanowickiej, nakazują

¹⁰ Występowanie konstrukcji kamiennych w grobach w I okresie epoki brązu nie jest częstym zjawiskiem. Na południu (Słowacja, Morawy) brak jakichkolwiek śladów po takich elementach – np. w grobie 35 w Koszycach znaleziono tylko pojedynczy kamień (J. Pastor 1969, s. 24), podobnie jak w grobie 20 w Żernikach Górnych, pow. buski (A. Kempisty 1978, s. 122). Częściej natomiast kamienie występowały na cmentarzyskach w Mierzanowicach i Wojciechowicach, oba w pow. opatowskim, i to w dwóch postaciach: albo drobnych kamieni nie odgrywających żadnej roli, albo dużych brył wapiennych ułożonych w grobach z wyraźną intencją. Odnotowano je w mogiłach, w których stwierdzono ślady trumien, jak też ich brak. Stanowiły bruk grobów (podłogi), obstawę szkieletu lub trumny, a także swego rodzaju pokrywę. Jako budulec wykorzystywano kamień wapienny różnej wielkości, ale spotyka się i granit, piaskowiec, zlepieniec, kwarcyt (por. J. Bąbel 1987, s. 65–71). Konstrukcje kamienne zarejestrowano ponadto w grobach 6 i 21 w Świniarach Starych, pow. sandomierski, w których pełniły funkcję częściowej nakrywy oraz obstawy z brukiem na dnie (J. i A. Kraussowie 1971, s. 122). Pojedynczym wielkim blokiem kamiennym przykryta była jama grobowa ze stanowiska Nikisiałka Duża, pow. opatowski (J. M. Ścibior, J. Ścibior 1986, s. 130; S. Kadrow, J. Machnik 1997, s. 28), a w Szarbi, pow. kazimierski, grób 21/XI, duży kamień (pierwotnie żarnowy) ułożony był pod szkieletem mężczyzny (B. Baczyńska 1994, s. 27).

Analiza obrządku pogrzebowego kultury strzyżowskiej na Lubelszczyźnie wykazała, że do budowy jam grobowych nie stosowano surowca kamiennego (B. Bargieł 1995), dlatego też słuszne wydaje się przypisanie obiektów ze stanowiska w Skomorochach Małych, pow. tomaszowski (Z. Ślusarski 1956) kulturze mierzanowickiej. Podobnie – wbrew sugestiom S. Kadrowa i J. Machnika (1997, s. 50) – brak podstaw do łączenia z kulturą strzyżowską grobów z Wołynia (Lipa, Zozów, Zdołbica, Gródek, Mokre, Glińsk, Popowce; por. Ů. N. Zaharuk 1959, ryc. 1; I. K. Svěšnikov 1974, s. 99, ryc. 31:I,IV,32:IV–VI; 1993, ryc. 1), do budowy których wykorzystano kamień, a w wyposażeniach nie stwierdzono ceramiki. Badacze ci stwierdzają ponadto obecność w grobach skrzynkowych na Wołyniu, Podolu i Pokuciu kubków typu F zdobionych w stylu wczesnomierzanowickim, podobnych do odkrytych w kulturze Schneckenberg–Głina III w Siedmiogrodzie (S. Kadrow, J. Machnik 1997, s. 47). Jak trudne jest określenie statusu taksonomicznego tzw. kultury „gródecko-zdołbickiej”, niech posłuży przykład materiałów ze stanowiska Gorki na Polesiu, które S. Kadrow i J. Machnik (1997, s. 50) włączyli bądź do kultury amfor kulistych, bądź strzyżowskiej – w rzeczywistości publikujący je I. K. Swiesznikow zilustrował fragmenty ceramiki pochodzące aż z ośmiu stanowisk (I. K. Svěšnikov 1974, ryc. 28; por. B. Bargieł, J. Libera 2005, s. 6).

Ryc. 14. Rozprzestrzenienie wybranych grobów kultury strzyżowskiej (1), mierzanowickiej (2) i tzw. gródecko-zdobickiej (3) oraz grupy pochopskiej (4) na Lubelszczyźnie, Wołyniu i Podolu. Oprac. na podstawie: Ā. K. Svěšník 1974; 1985a; 1985b; 1985c; 1990a; 1990b; 1990c; O. P. Černiš 1982 (z uzupełnieniami)

Fig. 14. Dispersion of selected graves of the Strzyżów Culture (1), Mierzanowice Culture (2), the so called Grodeck-Zdobice Culture (3), and the Pochop Group (4) in the Lublin Region, Volhynia, and Podolia. Analysis on the basis of: Ā. K. Svěšník 1974, 1985a, 1985b, 1985c, 1990a, 1990b, 1990c; O. P. Černiš 1982 (with additions)

część grobów łączyć z tzw. kulturą gródecko-zdołbicką, tym bardziej, że żaden z wymienionych elementów wyposażenia nie wystąpił z naczyniami strzyżowskimi (np. groby 6, 14, 15, 2, 10). Kubek o stylizyce fazy Chłopice-Veselé i płoszcza wystąpiły w Torczynie osobno, podobnie jak na niektórych stanowiskach Lubelszczyzny (np. Czerniczyn, stan. 3 i 4). Groby te, razem z pochówkami, w których znaleziono paciorki kościane wyznaczają najstarszy horyzont użytkowania tego cmentarzyska a młodszą metrykę ma np. grób 1 wyposażony w zausznice typu 4. wg Točila, mającą analogie na cmentarzysku w Mierzanowicach. Następny horyzont użytkowania nekropoli w Torczynie wyznacza pochówek 4, wyposażony w dwie amfory i ozdobę z drutu brązowego, oraz najprawdopodobniej dwa groby z wyprostowanymi szkieletami (5 i 17), z których drugi (17) wyposażony był w podtrójkatny nóż sierpowaty kultury strzyżowskiej. Są one najprawdopodobniej najmłodszymi zespołami na cmentarzysku tzw. kultury gródecko-zdołbickiej, jeśli nie uwzględniać znaleziska pojedynczego noża sierpowatego typu półksiężycowatego, związanego najpewniej z osadnictwem kultury trzcinieckiej lub łużyckiej, dlatego też stanowisko to traktować należy jako wielokulturowe (por. B. Bargieł, J. Libera 2005, s. 21–22).

Założenie, że kultura strzyżowska jest młodsza, oraz że może kontynuować niektóre cechy tzw. kultury gródecko-zdołbickiej, zgodne jest z koncepcją genezy tej pierwszej reprezentowaną przez J. Machnika (1978, s. 79). Według niego kultura strzyżowska wyrosła z miejscowego podłoża, zwłaszcza z lokalnych odmian kultury Chłopice-Veselé (tzw. kultura gródecko-zdołbicka). Pomimo że nieliczne naczynia „gródecko-zdołbickie” mogą być prototypami naczyń kultury strzyżowskiej (np. amfora z osady w Zdołbicy – por. Ī. K. Svěšnikov 1961, ryc. 20:18), to jednak podstawowe elementy, jak wyraźne przecieranie powierzchni czy pogrubienie krawędzi nie

mają odpowiedników w materiałach tzw. kultury gródecko-zdołbickiej. Dlatego warto przypomnieć pogląd, według którego genezy kultury strzyżowskiej można dopatrywać się na obszarach, gdzie zaznaczył się wpływ tzw. kultur strefy leśnej (J. Kowalczyk 1968, s. 121).

Prawdopodobnie wyodrębnienie się kultury strzyżowskiej nastąpiło w strefie pogranicza Wyżyny Wołyńskiej i Polesia Wołyńskiego na peryferiach tzw. kultury gródecko-zdołbickiej i, być może, pod jej wpływem. Następnie ekspandowała ona na obszary osadnicze tzw. kultury gródecko-zdołbickiej (w fazie klasycznej kultury mierzanowickiej), przejmując od niej przede wszystkim umiejętności techniki krzemieniarskiej albo gotowe wyroby krzemienne, m.in. noże sierpowate. O takiej ewentualności może świadczyć fakt, że np. w Majdanie Mokwińskim (Polesie) oraz w grobie z Wolicy Strakłowskiej z materiałem fazy Chłopice-Veselé (wczesna kultura mierzanowicka) pojawiają się podtrójkatne sierpy typowe dla kultury strzyżowskiej. Hybrydalne cmentarzysko w Torczynie położone jest w strefie pogranicza pomiędzy Polesiem a Wołyniem, podobnie jak inne groby kultury strzyżowskiej, np. w Walentynowie i Wielkim Boratynie.

Przyjęcie hipotezy o północno-wschodniej kolebce – mimo że ślady osadnicze kultury strzyżowskiej odkryto nad Prypecią i Turią (Ī. K. Svěšnikov 1974, ryc. 41) – nadal nie ma źródłowych podstaw i nie wyjaśnia mechanizmów jej powstania. Z obszaru Wołynia ludność kultury strzyżowskiej przemieściła się następnie w kierunku zachodnim i zasiedliła wyżynny pas międzyrzecza Bugu i Wieprza.

Dr Barbara Bargieł
Instytut Archeologii UMCS w Lublinie
pl. M. Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin

LITERATURA

- Baczyńska, B.
1994 *Cmentarzysko kultury mierzanowickiej w Szarbi, woj. kieleckie. Studium obrządku pogrzebowego*, Kraków.
- Balcer, B.
1983 *Wytwórczość narzędzi krzemienych w neolicie ziem polskich*, Wrocław.
- Banasiewicz, E.
1986 *Badania na stanowisku 1 w Hyżej, gm. Zamość, [w:] Sprawozdanie z badań terenowych w województwie zamojskim w 1986 roku*, Zamość, s. 12–14.
- 1990 *Badania na cmentarzysku kultury strzyżowskiej w Hrubieszowie-Podgórzu, woj. Zamość, w latach 1983–1986*, SprArch. XLII, s. 213–226.
- Bargieł, B.
1991 *Badania nad I okresem epoki brązu na Lubelszczyźnie, [w:] Schyłek neolitu i wczesna epoka brązu w Polsce środkowowschodniej, (materiały z konferencji)* (red. J. Gurba), Lubelskie Materiały Archeologiczne VI, Lublin, s. 103–134.
- 1995 *Obrządek pogrzebowy na Lubelszczyźnie w I okresie epoki brązu*, m-pis rozprawy doktorskiej w Instytucie Archeologii UW w Warszawie.
- 2006 *Materiały z wielokulturowych stanowisk w Horodysku, pow. chełmski*, Archeologia Polski Środkowowschodniej VIII, Lublin (w druku).
- Bargieł, B., Kokowski, A.
1991 *Nowe groby kultury ceramiki sznurowej i kultury strzyżowskiej ze wschodniej części Wyżyny Lubelskiej*, SprArch. XLIII, s. 127–146.
- Bargieł, B., Libera, J.
1997 *Z badań nad formami bifacjalnymi w Małopolsce, [w:] Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza* (red. J. Lech, D. Piotrowska), Prace Komisji Nauk Pra- i Protohistorycznych II, Warszawa, s. 145–161.

- 2004 „Groty typu strzyżowskiego” – mit a rzeczywistość, [w:] *Przez pradzieje i wczesne średniowiecze. Księga jubileuszowa na siedemdziesiąte piąte urodziny docenta doktora Jana Gurby* (red. J. Libera, A. Zakościelna), Lublin, s. 169–187.
- 2005 *Zespoły grobowe z krzemiennymi płoszczami w Małopolsce i na Wołyniu*, WA LVII, 2004–2005, s. 3–28.
- Bąbel, J.
1987 *Obrządek pogrzebowy we wczesnym okresie epoki brązu na Wyżynie Sandomierskiej*, m-pis pracy doktorskiej w Instytucie Archeologii UW w Warszawie.
- Bienia, M.
2003 *Czasy prehistoryczne*, [w:] *Północna Lubelszczyzna od pradziejów po okres wczesnego średniowiecza* (red. E. Banasiewicz-Szykuła), Skarby z przeszłości V, Lublin, s. 23–72.
- Bronicki, A.
1992 *Najważniejsze odkrycia archeologiczne sezonu 1991 w Polsce środkowowschodniej. Katalog wystawy*, Chełm.
- Buchvaldek, M.
1967 *Die Schnurkeramik in Böhmen*, Praha.
1986 *Kultura se šňůrovou keramikou ve střední Evropě*, Praehistorica XII, Praha.
- Cynkałowski, A.
1961 *Materiały do pradziejów Wołynia i Podola Wołyńskiego*, Warszawa.
- Černiš, O. P. (Черниш, О. П.)
1982 (red.) *Arheologični pam'átky Prikarpattá i Volini dobi bronzi ta rann'ogo zaliza*, Kiiv.
- Dąbrowski, J., Hensel, Z.
1983 *Epineolityczne materiały ze Strzyżowa, woj. Zamość*, SprArch. XXXV, s. 69–85.
- Fischer, U.
1956 *Die Gräber der Steinzeit im Saalegebiet*, Vorgeschichtliche Forschungen 15, Berlin.
- Fitzke, J.
1975 *Cmentarzysko kultury strzyżowskiej w Torczyni pod Łuckiem na Wołyniu*, WA XL/1, s. 53–62.
- Gajewski, L.
1972 *Zabytki ze zniszczonego grobu (?) kurhanowego z miejscowości Ostrówek, pow. Lubartów*, WA XXXVII/2, s. 226–227.
- Gałasińska-Pomykoł, I., Szewko-Szwaykowska, I.
1968 *Ludzkie szczątki kostne z wczesnej epoki brązu z grobów w Gródku Nadbużnym, pow. Hrubieszów*, MS XI, s. 115–123.
- Gardawski, A.
1959 *Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce*, MS V, s. 7–189.
- Gedl, M.
1980 *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza*, [w:] *Archeologia pierwotna i wczesnośredniowieczna. Część III*, Kraków.
1989 *Wczesna epoka brązu*, [w:] *Pradzieje ziem polskich, tom I: Od paleolitu do środkowego okresu lateńskiego, część 2: Epoka brązu i początki epoki żelaza* (red. J. Kmieciński), Warszawa, s. 393–487.
- Gładkowska-Rzeczycka, J.
1973 *Próba przedstawienia problematyki paleodemograficznej na terenie Polski od czasów najdawniejszych do V w. n. e.*, APolski XVIII, s. 279–327.
- Głosik, J.
1958a *Groby kultury ceramiki sznurowej w miejscowości Gródek Nadbużny, pow. Hrubieszów*, WA XXV/1–2, s. 160–164.
1958b *Nowy grób kultury ceramiki sznurowej w Gródku Nadbużnym, pow. Hrubieszów*, WA XXV/4, s. 382–384.
1961 *Osada kultury ceramiki sznurowej w Strzyżowie pow. Hrubieszów, w świetle badań w latach 1935–37 i 39*, MS VII, s. 111–163.
1962 *Wołyńsko-podolskie materiały z epoki kamiennej i wczesnej epoki brązu w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie*, MS VIII, s. 125–216.
1968 *Kultura strzyżowska*, MS XI, s. 111–163.
2004 *Z problematyki kultury strzyżowskiej*, [w:] *Przez pradzieje i wczesne średniowiecze. Księga jubileuszowa na siedemdziesiąte piąte urodziny docenta doktora Jana Gurby* (red. J. Libera, A. Zakościelna), Lublin, s. 159–168.
- Głosik, J., Gurba, J.
1963 *Ogólne wyniki prac archeologicznych w Strzyżowie, pow. Hrubieszów w 1961 r.*, SprArch. XV, s. 358–365.
- Gurba, J., Zakościelna, A.
1995 *Badania wykopaliskowe na terenie Strzyżowa i okolic w roku 1994*, [w:] *Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w roku 1994*, Zamość, s. 9–13.
- Havel, J.
1978 *Pohřební ritus kultury zvoncovitých pohárů v Čechách a na Moravě*, Praehistorica VII, Praha, s. 91–115.
- Häusler, A.
1974 *Die Gräber der älteren Ockegrabkultur zwischen Ural und Dnepr*, Berlin.
- Hensel, W.
1988 *Polska starożytna*, Wrocław³.
- Hensel, W., Tabaczyński, S.
1978 *Rewolucja neolityczna i jej znaczenie dla rozwoju kultury europejskiej*, Warszawa.
- Hensel, Z.
1992 *Zabytki metalowe z cmentarzyska kultury mierzanowickiej na stanowisku Babia Góra w Iwanowicach w świetle analiz chemicznych*, [w:] S. Kadrow, A. i J. Machnikowie, *Iwanowice, stanowisko Babia Góra, Część II. Cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu*, Kraków, s. 104–107.
- Kadrow, S.
1991a *Iwanowice, stanowisko Babia Góra, Część I. Rozwój przestrzenny osady z wczesnego okresu epoki brązu*, Kraków.
1991b *Chronologia wczesnej epoki brązu. Stanowisko Babia Góra w Iwanowicach*, [w:] *Schylek neolitu i wczesna epoka brązu w Polsce środkowowschodniej (materiały z konferencji)* (red. J. Gurba), Lubelskie Materiały Archeologiczne VI, Lublin, s. 91–101.
2001 *U progu nowej epoki. Gospodarka i społeczeństwo wczesnego okresu epoki brązu w Europie Środkowej*, Kraków.
- Kadrow, S., Machnik, J.
1997 *Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny*, Kraków.
- Kadrow, S., Machnikowie, A. i J.
1992 *Iwanowice, stanowisko Babia Góra, Część II. Cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu*, Kraków.
- Kadrow, S., Peleščišyn M. A.
1991 *Materiały kultury mierzanowickiej z dorzecza górnego Bugu*, SprArch. 51, s. 191–210.

- Kempisty A.
1978 *Schylek neolitu i początki epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań nad kopcami*, Warszawa.
- 1981 *Europa od schyłku V do początków II tysiąclecia p.n.e.*, [w:] *Kultury i ludy dawnej Europy* (red. S. K. Kozłowski), Warszawa, s. 71–110.
- Kokowski, A.
1987 *Badania wykopaliskowe w roku 1987*, [w:] *Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1987 roku*, Zamość, s. 17–23.
- Koman, W.
1987 *Husynne Kolonia, stan. 6, gm. Hrubieszów*, [w:] *Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w roku 1987*, Zamość, s. 23–25.
- 1991 *Hrebenne stan. 31, gm. Horodło – grób kultury strzyżowskiej*, [w:] *Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w roku 1991*, Zamość, s. 13–14.
- 1992 *Badania ratownicze na Grzędzie Horodelskiej*, [w:] *Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w roku 1992*, Zamość, s. 22–26.
- 1994a *Hrebenne, stan. 31, gm. Horodło*, [w:] *Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w roku 1993*, Zamość, s. 21–22.
- 1994b *Zniszczony grób kultury strzyżowskiej z Horodła*, [w:] *Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w roku 1993*, Zamość, s. 19–20.
- Kopacz, J., Valde-Nowak, P.
1987 *Episzurowy przykarpacki krąg kulturowy w świetle materiałów kamiennych*, APolski XXXII, s. 55–92.
- Kowalczyk, J.
1959 *Zagadnienia kultury mierzanowickiej zwanej także tomaszowską*, WA XXVI/1, s. 1–8.
- 1968 *Z zagadnień kultury ceramiki sznurowej*, [w:] *Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus* (red. K. Jażdżewski), Wrocław, s. 117–123.
- Kozak-Zychman, W.
1991 *Materiały antropologiczne z wczesnej epoki brązu z Lubelszczyzny*, [w:] *Schylek neolitu i wczesna epoka brązu w Polsce środkowowschodniej (materiały z konferencji)* (red. J. Gurba), Lubelskie Materiały Archeologiczne VI, Lublin, s. 355–376.
- Kozak-Zychman, W., Tajer, A.
1997 *Analiza antropologiczna materiałów kostnych z grobów kultury strzyżowskiej na stanowisku 27 i 28 w Strzyżowie, woj. zamojskie*, Archeologia Polski Środkowowschodniej II, Lublin-Chełm-Zamość, s. 269–272.
- Kozłowski, J. K.
1998 *Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.)*, [w:] *Wielka historia Polski*, tom 1, (red. P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski), Kraków, s. 9–164.
- Kraussowie, J. i A.
1971 *Cmentarzysko kultury mierzanowickiej w Świniarach Starych, pow. Sandomierz*, MatArch. XII, s. 109–136.
- Kutyłowscy, I. i A.
1970 *Materiały kultury wstęgowej malowanej i kultury strzyżowskiej z miejscowości Nieledeu, pow. Hrubieszów*, WA XXXV/3, s. 327–339.
- Libera, J.
1986 *Najważniejsze odkrycia archeologiczne w Polsce środkowowschodniej w 1986 roku. Katalog wystawy*, Lublin.
- 2001 *Krzemieńskie formy bifacjalne na terenie Polski i zachodniej Ukrainy (od środkowego neolitu do wczesnej epoki żelaza)*, Lublin.
- Machnik, J.
1978 *Wczesny okres epoki brązu*, [w:] *Prahistoria ziem polskich III*, s. 9–136.
- 1982 *Uwagi o wyrobach metalowych z początku epoki brązu w południowowschodniej Polsce*, „Pamiętnik Muzeum Miedzi” I, s. 79–100.
- Matoušek, V.
1982 *Pohřební rítus rané únětické kultury v Čechách*, Praehistorica X, Praha, s. 33–52.
- Nogaj, J.
1988 *Najważniejsze odkrycia archeologiczne w Polsce środkowowschodniej w 1987 roku. Katalog wystawy*, Lublin.
- Nosek, S.
1957 *Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sectio F, vol. VI, 1951.
- 1964 *Le début de l'âge du bronze en Pologne*, „Archaeologia Polona” 6, s. 7–64.
- Panasiewicz, W.
1995a *Grób kultury strzyżowskiej z Gródka nad Bugiem, gm. Hrubieszów*, [w:] *Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w roku 1994*, Zamość, s. 6–8.
- 1995b *Grób z wczesnego okresu epoki brązu z Moroczyna, gm. Hrubieszów*, [w:] *Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w roku 1994*, Zamość, s. 71–72.
- Pástor J.
1969 *Košické pohrebisko*, Košice.
- Piasecki, E.
1990 *Cmentarzyska w aspekcie demograficznym*, PArch. 37, s. 5–51.
- Podkowińska, Z.
1936a *Wykopaliska w Strzyżowie, przeprowadzone w lecie 1935 roku*, ZOW XI, s. 72–77.
- 1936b *Nowe znaleziska w Strzyżowie, w pow. hrubieszowskim*, ZOW XI, s. 160.
- 1960 *Badania w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, woj. Lublin w latach 1935–1937 i 1939*, APolski V, s. 39–80.
- Polańska, M.
1987a *Badania wykopaliskowe w Raciborowicach Kolonii, gm. Białopole*, [w:] *Najważniejsze odkrycia archeologiczne w Polsce środkowowschodniej w 1986 roku (Wystawa: Lublin, Zamość, Chełm)*, Informator o badaniach archeologicznych w województwie chełmskim w roku 1986, Chełm, s. 4–6.
- 1987b *Raciborowice Kolonia, gm. Białopole, woj. chełmskie*, Inf.Arch. 1986, s. 32.
- 1988 *Raciborowice Kolonia, gm. Białopole, woj. chełmskie*, Inf.Arch. 1987, s. 40–41.
- 1994a *Badania na stanowiskach 2 i 4 w Raciborowicach Kolonii, gm. Białopole*, Informator o badaniach archeologicznych w województwie chełmskim w 1987–1988 roku. Nr III, Chełm, s. 18–19.
- 1994b *Wyniki badań ratowniczych na stan. 6 w Husynnem Kolonii, gm. Hrubieszów*, [w:] *Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w roku 1993*, Zamość, s. 16–18.

- 1998 *Badania ratownicze cmentarzysk kultury strzyżowskiej w Hrebennem*, Archeologia Polski Środkowoschodniej III, Lublin-Chełm-Zamość, s. 78–85.
- Sulimirski, T.
1957–1959 *Polska przedhistoryczna, cz. II: II tysiąclecie przed Chr.*, Londyn.
- Svešnikov, Ī. K. (Сवेशников, I. K.)
1961 I. K. Svešnikov, *Pamâtniki kul'tury šnurovoj keramiki u sela Zdolbica*, KSIA 85, s. 55–65.
- 1966 I. K. Swieszniow, *Ze studiów nad kulturą ceramiki sznurowej na Wołyniu, Podkarpaciu i Podolu*, „Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie”, sty-czeń–czerwiec 1966, s. 15–18.
- 1967 I. K. Swieszniow, *Krzemieniarstwo kultury ceramiki sznurowej na Wołyniu*, ZOW XXXIII, s. 222–226.
- 1974 *Īstoriâ naselenniâ Peredkarpattâ, Podillâ i Volini v kinci III – na počatku II tisâčoliettâ do našoi eri*, Kiïv.
- 1985a I. K. Svešnikov, *Gorodoksko-zdolbickaâ kul'tura na Volyni*, [w:] *Arheologiâ Ukrainskoj SSR*, t. 1, *Pervobytnââ arheologiâ* (red. D. Â. Telegin), Kiev, s. 381–384.
- 1985b I. K. Svešnikov, *Počapskaâ grupa na Podolii*, [w:] *Arheologiâ Ukrainskoj SSR*, t. 1, *Pervobytnââ arheologiâ* (red. D. Â. Telegin), Kiev, s. 380–381.
- 1985c I. K. Svešnikov, *Stiživskaâ kul'tura*, [w:] *Arheologiâ Ukrainskoj SSR*, t. 1, *Pervobytnââ arheologiâ* (red. D. Â. Telegin), Kiev, s. 384–391.
- 1990a *Rannij period bronzovogo veka Prikarpat'â i Volyni*, [w:] *Arheologiâ Prikarpat'â, Volyni i Zakarpat'â*, Kiev, s. 59–63.
- 1990b *Počapskaâ grupa kul'tury Hlopice-Vesele*, [w:] *Arheologiâ Prikarpat'â, Volyni i Zakarpat'â*, Kiev, s. 63–68.
- 1990c *Stiživskaâ kul'tura*, [w:] *Arheologiâ Prikarpat'â, Volyni i Zakarpat'â*, Kiev, s. 68–78.
- 1993 *Novi pohovannâ počatku bronzovoï dobi na Zahidnij Volini*, „Studia Arhaeologica” (L'viv) 1, s. 23–31.
- Ścibior, J. M., Ścibior, J.
1986 *Obiekt grobowy z Nikisialki Dużej, gm. Opatów*, SprArch. XXXVIII, s. 129–138.
- Ślusarski, Z.
1956 *Cmentarzysko kultury mierzanowickiej w miejscowości Skomorochy Małe, pow. Hrubieszów*, WA XXIII/1, s. 97–100.
- 1970 *Dépôt de perles de faïence, Horodysko, dist. de Chełm*, InvArch. XXV, tabl. 159.
- Ślusarski, Z., Ślusarska-Polańska, M.
1989 *Badania stanowisk kultury strzyżowskiej w Raciborowicach Kolonii, woj. Chełm, w latach 1956, 1958 i 1959*, SprArch. XL, s. 167–196.
- Tajer, A.
1996 *Obrządek pogrzebowy kultury strzyżowskiej i mierzanowickiej*, m-pis pracy magisterskiej w Instytucie Archeologii UMCS, Lublin.
- Točik, A.
1963 *Die Nitra-Gruppe*, AR XV/6, s. 716–774.
- Wróbel, H.
1988 *Najważniejsze odkrycia archeologiczne w Polsce środkowoschodniej w 1988 roku. Katalog wystawy*, Lublin.
- Wyszomirski, M.
1974 *Scandinavian Flint Daggers in the Southern and Eastern Region of the Baltic*, Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1973–74, Lund, s. 75–100.
- Zaharuk, Ū. N. (Захарук, Ю. Н.)
1959 *Pogrebeniâ v kamennyh grobnicah okolo s. Popovcev, ternopol'skoj oblasti*, KSIA 8, s. 129–132.
- Zakościelna, A.
1996 *Krzemieniarstwo kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej*, Lublin.
- Zakościelna, A., Taras, H.
1996 *Badania ratownicze cmentarzysk kultury strzyżowskiej na Grzędzie Horodelskiej*, Archeologia Polski Środkowoschodniej I, Lublin-Chełm-Zamość, s. 49–57.
- Żółkowski, S.
1988 *Parczew, woj. bialskopodlaskie, stan. 6*, Inf.Arch. 1987, s. 67.

THE STRZYŻÓW CULTURE IN THE LIGHT OF BURIAL FINDS

SUMMARY

Publishing his monograph on the Strzyżów Culture in 1968 J. Głosik had at his disposal materials obtained from 18 sites located in 14 towns from the Lublin Region, among which there were seven cemeteries. The insufficient knowledge about the cultural situation in phase I of the Bronze Age in mid-eastern Poland resulted in including all these features into that culture. Today, we know that they should be divided between the Strzyżów and Mierzanowice Cultures.

Cemeteries and individual graves typically located at hills do not represent the actual original set-up. Hence, they often differ in size today, which is also connected with the extent to which the individual features have been excavated. The recorded form of burials at all cemeteries are flat (at discovery) inhumation graves, which are sometimes arranged in rows and contain human remains of different state of preservation. The bodies were mainly laid in a supine position and were oriented along the E-W axis. The gender and age were determined for 56 individuals (42 graves), which included 41% of women, 34% of men, while the rest were children and adolescent individuals. Among 20 women, the greatest death rate was noted in the age groups adultus (35%) and matusus (45%). Among

men, the majority of deaths occurred at the age group matusus (92.9%), with a minimal fraction of the individuals who died at the age of 20 (7.1%). The average lifespan for men in the society of the Strzyżów Culture is 41.6 and it is 33.8 for women.

The burial furniture deposited in 76 features (88.3%) is diverse and comprises mainly artefacts made of clay, flint, stone, copper, bone, shell and faience. The most common are vessels which have a unique character, which is easily detectable from materials of other cultures. These are, among others, such characteristic features as rich ornamentation in the form of densely arranged impressions of rope with less numerous other features (stamps, engraved lines) and strong wiping with a bunch of straw of the surface of the vessel before burning. Among the flint materials, which are copiously represented at cemeteries and made solely of the Volhynian flint, one can distinguish a few groups. The first one, and the most numerous group includes subtriangular sickle-shaped knives with sharply ended top, lenticular axes, heart-shaped arrowheads, individual 'spearheads'. Artefacts of stone other than flint are represented by an individual battle axe. On the other hand, copper artefacts include earrings

and bracelets. The burials also contained bone and faience beads, pendants made of antlers and halved tusks of a wild boar.

Among the materials constituting the furniture of the graves 30 types of artefacts were distinguished. Most of them were noted in Husynne Kolonia 6 and in Raciborowice-Kolonia II. It seems, that elements which could be unequivocally attributed to one of the genders are missing in the structure of grave furniture. The relation between the type of grave goods and gender or age could be analysed on the basis of 49 burials. In 22 female graves, a richer and more varied furniture was noted – 26 types of artefacts (the indicator of an average furniture 3.3). In male graves, 15 types of artefacts were found with an average coming close to the female ones (3.2). Much poorer are the burials of children and adolescent individuals (indicator: 0.8).

An analysis of the inventories of the Strzyżów Culture leads us to the conclusion that the burial “richness” does not closely reflect the relation between gender and age of the dead, and hence, the ritual does not fully reflect (?) the internal social structure of the group. We also do not understand the reasons why the grave of two adolescent individuals (Raciborowice-Kolonia II, grave 7) was honoured with the most rich furniture.

The absence of C¹⁴ dating for the assemblages of the Strzyżów Culture and for the stratification layers makes it quite difficult to posit the chronology for this unit. Most probably, the Strzyżów Culture can be synchronised with the classical phase of the Mierzanowice Culture, developing at the territory of Little Poland. At Volhynia, this corresponds to the disappearance of the so called Gródek-Zdołbice Culture constituting a counterpart of the early phase of the Mierzanowice Culture.

thum. M. Stasiak-Cyran

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

LIST OF ABBREVIATIONS OF PERIODICALS AND SERIAL PUBLICATIONS

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków	MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest	PA	– „Památky archeologické” (wcześnie: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)	PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa	PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha	PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford	Prahistoria ziem polskich – <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981	
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin	Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn	PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześnie: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock//Berlin)	RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum	RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześnie: „Fontes Praehistorici”), Poznań	RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa	SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź	SIA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale	SovArch	– „Sovetskaâ Archeologia” (Советская археология), Moskva
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz	SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa	SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva	WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva	ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków	ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa		
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa		
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)		

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2006. Wydanie I. Nakład 500 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa